

WILLIAM PERKINS

**Een bijdrage tot de kennis der religieuze ontwikkeling
in Engeland, ten tijde van Koningin Elisabeth**

DOOR

Dr. J. VAN BAARSEL.

Uitgeverij TON BOLLAND

Voorheen H. A. van Bottenburg B.V., Amsterdam 1975

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

Voorwoord.

HOOFDSTUK I.

Inleiding.

Beknopt overzicht van Perkins' leven

HOOFDSTUK II.

Perkins als godgeleerde

1. Perkins' eigenaardige denkbeelden aangaande de inhoud der Schrift en de Godgeleerdheid
2. Perkins als exegeet
3. Perkins als dogmaticus
 - a. Perkins' Antipapisme
 - b. Perkins' Contra-Remonstrantisme.
4. Perkins als ethicus
 - a. Inleiding
 - b. Perkins' indeling der gewetensgevallen
 - c. Perkins' leer aangaande het geweten
 - d. Perkins' verhouding tegenover de Mozaïsche wetgeving
 - e. Perkins' opvatting van de Sabbatkwestie
 - f. Perkins' verhouding tot de Engelse Staatskerk
 - g. Perkins' opvatting van de matigheid
 - h. Over de geestelijke verlatingen en aanvechtingen
 - i. Perkins' verhouding tegenover het bijgeloof
 - j. Perkins als homileet
 - k. Sporen van Perkins' invloed

Bijlagen

HOOFDSTUK 1.
INLEIDING.
BEKNOPT OVERZICHT VAN
PERKINS' LEVEN.

Er werd weinig tegenstand geboden, toen Maria, die later als «de bloedige» in de geschiedenis bekend zou staan, haren broeder Eduard VI, koning van Engeland, opvolgde. Dank zij de belofte, door Maria aan de Protestantse adel van Suffolk en Norfolk afgelegd, om in de religie geen verandering te brengen, gelukte het haar om Lady Jane Grey, de oudste dochter van de hertog van Suffolk, die door Eduard als zijn opvolgster was aangewezen, binnen enkele weken te overwinnen, en haar ten slotte met haren echtgenoot ter dood te brengen 1).

Maria echter brak haar woord en vervolgde gelijk bekend is - de Protestanten op gruwzame wijze. Niemand mocht haar rijk zonder paspoort verlaten 2) maar niettemin vluchtten er velen. Nadat dezen eerst

1) Th. Fuller. The Church History of Britain; from, the birth of Jesus Christ, untill the year MDCXLVIII, London 1655 VIII Bk..p. 1, 6, 42.

D. Neal. The History of the Puritans or Protestant Nonconformists from the reformation in 1517 to the revolution in 1688. London 1837, Vol. L p. 59, 63.

2) Neal, 1. e. p. 61.

BLZ 4

smadelijk uit de Lutherse steden, waar zij een schuilplaats gezocht hadden, verdreven waren, ondanks de tussenkomst van Melanchthon ter hunnen gunste, vestigden zij zich in Frankfurt, Emden, Straatsburg, Zürich en Bazel 1).

Weldra vormden er zich onder de vluchtelingen te Frankfort twee partijen, ter oorzake van het Book of Common Prayer, dat door Eduard in de Engelse Kerk was ingevoerd 2). Reeds onder zijn regering was de verdeeldheid daarover aan de dag getreden. Cranmer en Ridley verschilden daarover met Hooper, Rogers en de buitenlandsche godgeleerden, die volstrekte' afschaffing wensten van al wat op-de Roomse priesterkleding en plechtigheden geleek 3). Met een maandenlange gevangenisstraf moest Hooper boeten voor bet feit, dat hij geen bisschop wilde worden. Hij had verschillende bezwaren om de «Aaronietische» kleding te dragen. Ten slotte echter gat hij toe en werd hij tot bisschop gewijd 4).

De kwestie was daarmede - zoals te denken is - niet van de baan. Integendeel,. door zijn geschriften en handelingen droeg Hooper er krachtig toe bij om de Puriteinse inzichten te verbreiden.

Mannen als Bucer, professor te Cambridge, en Petrus Martyr, professor te Oxford, die het Roomse

1) Neal, 1. c. p. 76.

2) Neal, 1. e. p. 77, 78.

3) Neal, 1. c. p. 38.

4) Neal, 1. c. p. 46-48. Fuller, 1. c. Bk. VII, p. 402. vgl. art. Hooper in de P. R.E.3 Bd. VIII S. 349 en Dictionary of National Biography i. v. Bd. 27, p. 304. Blz. 5

misgewaad een uitvinding van de Antichrist noemden, hadden evengoed als de Zwitserse godgeleerden, Hooper geraden om toe te geven 1), Calvijn prees Hooper, omdat hij geweigerd had gezalfd te worden, maar meende, dat hij niet zoozeer had

moeten strijden tegen de muts en het linnen kleeid 2). In een brief, gericht aan de Engelsen te Frankfort, schreef Calvijn, dat de uitwendige plechtigheden tot de middelmatige dingen behoorden en er in de Engelse liturgie vele dragelijke dwaasheden waren 3).

Verschillende factoren droegen er echter toe bij om het verzet te sterken. Zowel het voorbeeld der vreemdelingengemeenten, o. a. die van à Lasco, welke van het ritueel der Bisschoppelijke Kerk waren vrijgesteld 4), als dat der kerken van het vasteland, waarmee de voor

1) Neal, 1. c. p. 47, 48.

2) Calvinus Bullingeri 11 Maart 1551. (Ed. Schipper Vol. IX. Epistolae et responsa p. 60a) Sicuti in recusanda unctione ejus (i. e. Hopperi) constantiam lapdo: ita de pileo et veste linea maluisse in (ut illa etiani non probem) non usque adeo ipsum pugnare: idque nuper suadebam.

3) Calvinus Anglis Franford 14 Jan. 1555. (1. 1. p. 98a) Equidem, ut in rebus mediis, ut sunt externi ritus, facilem me ac flexibilem praebeo: ita non semper utile esse judico stultae eorum morositati, qui nihil de consuetudine sua remittent, obsequi. In Anglieana liturgia, qualem describitis, multas video fuisse tolerabiles ineptias. Vgl. nog Calvinus Protectori Angliae 22 Oct. 1548 (1. 1. p. 42b). Sunt et alia non perinde dampanda fortasse, sed tamen ejusmodi ut excensari non possunt, chrismata videlicet et unctionis ceremonia.

4) Neal, 1. c. p. 49, 50. Vgl. hierover voor de tijd van koningin Elisabeth. Douglas Campbell, *The Puritan in Holland, England and America*. New-York. Vol. I 1892, p. 494.

6

Maria's vervolgingsijver gevluchten, persoonlijk kennis maakten, was ten dien opzichte van grote betekenis.

Weldra brak voor dezen - naar men met goeden grond mocht verwachten - de dag der vrijheid aan. Maria was gestorven en Elisabeth haar opgevolgd. Men wist, dat Elisabeth, de dochter van de hervormingsgezinde Anna Boleyn, gedurende de tijd van Maria's regering voortdurend in levensgevaar verkeerd had, hoewel zij uiterlijk de Roomsche godsdienst had omhelsd. Maar voor Elisabeth woog de politiek zwaarder dan de religie. Heylyn, de hofkapelaan van Karel I, en Karel II, wiens Anti-Puriteinsche gezindheid bekend mag verondersteld 2), getuigt in zijn *Aërius Redivivus*, dat het redenen van staat waren, die Elisabeth er toe dreven de Puriteinen in Engeland te vervolgen en toch de Presbyterianen op alle andere plaatsen te beschermen 3).

Haar broeder Eduard was in zijn vereenvoudiging van de eredienst naar naar zin te ver gegaan 4). Zij verlangde in de kerken het behoud der beelden, crucifixen

1) Neal, 1. c. p. 83, 84.

2) Jlerius Redivivus or the history of the Presbyterians front the year 1536 to the year 1647, London. Second edition 1672. Preface: Punctually the Presbyterians of our times have played the Pharisees. Nee ovum ovo nec lac lacti similius

3) 1. c. p. 275 en Neal 1. c. p. 250. Vgl. Heussi *Kompendium der Kirchengeschichte* Tübingen 1909 S. 372. Die Königin wenig tief veranlagt und religios gleichgültig wurde durch politische Röcksichten und durch ihre Jugendeindrücke auf die protestantische Seite geführt. Kattenbusch art. Lambeth artikel in *P. R. E.3 Bd. XI S. 228* en D. Campbell 1. c. p. 439; 448.

4) Neal, 1. c. p. 55, 86. 7

en kruisen met de gehele pauselijke kledij 1), gelijk dit ook in haar eigen kapel geschiedde 2). In de tweede uitgave (1552) van het Common Prayer Book was de toevoeging aangebracht, dat het knielen geen aanbidding beduidde van het brood en de wijn - dan toch zou het grove afgoderij wezen - en dat het waarachtig vlees en bloed van Christus hierin niet aanwezig waren. Deze toevoeging echter werd door Elisabeth geschrapt om de Pauselijken en Luthersens vrijheid van opvatting te geven 3). Gehuwde predikers vonden bij haar - ook omdat zij een afkeer had van het huwelijk 4) - zeer weinig genade. 5). Fletcher, bisschop van Londen, werd, omdat hij voor de tweeden keer getrouwd was, afgezet 6). Een harer hof kapelaans, die gepreekt had ter verdediging van de wezenlijke

1) Neal, 1. c. p. 96.

2) Neal, 1. c. p. 108. Heylyn, *Ecclesia restaurata*, The history of the Reformation of the Church of England, London 1674 p. 283 en Neal, 1. c. p. 52, 97. Vgl. B en them Engleindischer Kirch- und Schulea Staat. Luneburg, 1694. S. 77. Weil die Keminginne ger Nealle wolte unter einen Hut bringen, so wurden die Worte, worin die corporalis praesentia ausdrücklich verworfen war, ausgelassen und nur die spiritualis praesentia-angeführet en S. 137.

4) H. Hallam, *The constitutional history of England*. Paris 1827. Vol. I, p. 236.

5) Neal, 1. c. p. 118. Vgl. vooral Strype, *The life and acts of Mr. Parket.*, London 1711 p. 107-109 en ook J. Bass Mul Unger, *The Univer sity of Cambridge from the royal injunctions of 1535 to the accession of Charles the first Cambridge 1884* p. 395, alwaar naar verschillende plaatsen verwezen wordt.

6) Neal, 1. c. p. 366. Zie Strype, *The life and acts of John London 17,18*, p. 429.

8

tegenwoordigheid. van Christus' lichaam en bloed bij het Avondmaal, ontving in het openbaar haar dankbetuiging voor zijn moeiten en godzaligheid 1). In 1573 en wederom in 1578 vertelde zij de Spaanse gezant, dat zij aan het Roomse geloof vasthield en dat hare verschillen met haar Roomse onderdanen louter van politieke aard waren 2). Voor het grootste juweel aan haar koninklijken diadeem hield zij echter haar suprematie 3), die door de Puriteinen eerbiedig werd erkend, niettegenstaande hare uitwerking gehaat was 4).

Puriteinse boeken werden onderdrukt en Pauselijke vrijuit verkocht 5). Dit behoeft geen verwondering te baren. Dikwijls toch zei de Koningin, dat zij de Puriteinen

1) D. Hume, *The history of England*, London 1767. Vol. V, p. 160 Note. Zie ook Hallam, 1. c. Vol. I, Ch. 1V, p. 233.

2) D. Campbell, 1. c. p. 451, 460.

Vgl. J. A. F ronde, *History of England*, vol. V 1870, p. 25. Zie echter over de vervolgingen, waaraan de Roomsehen waren blootgesteld. H allam, 1. c. Vol. I. Ch. III.

3) Heylyn, *Hist. of tb Presbyt.*, p. 262, vgl. Strype, I.e.p. 207 en Neal, 1. e. p. 375.

4) Cartwright bv. erkende (in zijn *Replye to an Answere made of Mr. Doctor Whitgifte agaynste the Admonition to the Parliament* p. 492) dat de magistraat het recht en de plicht had verkeerde kerkelijke reglementen en plechtigheden te verhinderen bij H. M. Dexter en M. Dexter, *The England and Holland of the Pilgrins*, Boston and New-York 1905, p. 135. Vgl. ook *The form of the subscription van het Directory of church government*, 1. c. p. 186 en de *Confession of 'Aal: I believe, the queen's majesty hath and ought to have, supreme authority over all persons, in all*

causes ecclesiastical and civil bij Neal, 1. c. p. 336.

5) Neal, 1. c. p. 313. 9

meer haatte dan de Pauselijken¹⁾). Parlementsleden, die in het Parlement geprotesteerd hadden tegen de willekeurige handelingen der bisschoppen, en aan het wonen der predikanten buiten hun gemeenten een einde wilden maken, zond Elisabeth naar de Tower of naar een ander kasteel²⁾).

Hume, de verdediger der Stuarts en de kampioen der Tory-partij moet zelfs, ziende op de willekeur door Elisabeth betoond en haar heftige aanvallen op de vrijheid des volks, erkennen, dat de kostbare vonk der vrijheid alleen door de Puriteinen werd beschermd. Aan deze secte - zo gaat hij voort, - wier beginselen zo beuzelachtig en wier hebbelikheden zo belachelijk schijnen, zijn de Engelsen de gehele vrijheid hunner staatsregeling verschuldigd³⁾).

Weldra (in 1559) werden er twee wetten uitgevaardigd: een betreffende de suprematie der kroon, waarin aan deze het recht werd toegekend om een commissie in te stellen ter bestrijding der ketterij en een andere voor de gelijkvormigheid in de liturgie⁴⁾).

1) Neal, 1. c. p. 202. Men houde in het oog, dat Neal een Independent en Fuller, Heylyn en Strype hoog kerkelijk waren: zie Kattenbusch Art. Puritaner Presbyterianer in P. R. E.3 Bd. XVI, S. 323.

2) Neal. 1. c. p. 313, 324 en 344, 345.

3) D. Hume, 1. c. vol. V, p. 189.

So absolute indeed, was the authority of the crown, that the precious spark of liberty had been kindled and was preserved by the Puritans clone; and it was to this sect, whose principles appear so frivolous and habits so ridiculous, that the English owe the whole Freedom of their constitution.

4) Neal, 1. c. p. 88, 89, 97.

10

De strijd der Puriteinen ging niet alleen tegen de veertigdaagse vasten, het bidden met het aangezicht naar het Oosten, de altaren en orgels in de kerken, de ring bij de voltrekking des huwelijks¹⁾, het koorhemd, het knielen bij het Avondmaal en het kruis slaan bij de Doop, maar vooral tegen het Common Prayer Book met de telkens herhaalde formules bij het bidden en danken, de vele «interlocutiones et responsoria» van de prediker en de gemeente, het grote getal kerkgebeden en de lectiones uit de Apocryphe Boeken²⁾).

Al kan deze strijd na drie eeuwen in sommige opzichten voor niet meer dan beginselruiterij worden gehouden, het is onweersprekelijk, dat de Puriteinen een open oog hadden voor de talrijke verkeerdheden in de Engelse liturgie. Het knielen bij het Avondmaal was in verband met de bovengenoemde³⁾ uitlating uit het Common Prayer Book in die dagen zeker wel geschikt om de zuiverheid der belijdenis op dit cardinale stuk in gevaar te brengen⁴⁾).

Heylyn spreekt nog een eeuw later van de oneerbiedige gewoonte om bij het Avondmaal des Heeren te zitten. De «mischie vously practical» à Lasco had dit gebruik uit Polen in Engeland ingevoerd, wandelend in het voetspoor der Arianen, die de godheid van Christus loochenen⁵⁾).

Eveneens kan moeilijk ontkend, dat het menigvuldig

1) Benthem, a. a. 0. S. 381-392.

- 2) Benthem, a. a. O. S. 368-381.
 - 3) Zie, blz. 7.
 - 4) Vgl. hierover Dr. A. Kuyper, *Onze Eredienst*, Kampen, 1911, blz. 230, 231.
 - 5) 1. c. p. 206 that irreverend custom, that irreverend and sawcy gesture.
- 11

herhalen van dezelfde formules een niet gering gevaar voor het geestelijk leven kan medebrengen. De wijze, waarop men uitnemende leraars tot de genoemde dingen dwong, bracht het tegendeel van hetgeen men beoogde. De vrijheid van de Christenmens werd er door aangetast 1).

Groot was de haat, dien het optreden der Puriteinen bij de Hoog Kerkelijken uitlokte. Aartsbisschop Parker 2)

1) Zie Neal, 1. c. p. 98. Vgl. Brook, *The lives of the Puritans from the reformation under Queen Elizabeth to the act of Uniformity in 1662*. London 1813. Vol. I p. 20. If the popish garniments and ceremonies had been left indifferent and some liberties allowed in the use of the common prayer, the contentious and divisions, which afterwards followed, would no doubt have been prevented.

2) Parker noemde in een hem toegeschreven verhandeling Zijn tegenstanders schismatics, bellie-gods, deceivers, flatterers, fools-disturbers, factious, wilful entanglers and encumberers of the consciencies of their herers, etc. etc. (Neal, 1. e. p. 388). Whitgift betuigde in een brief aan de Lord Treasurer, dat de meeste Puriteinen niets anders waren dan open Breakers and Impugners of the Lawes, yong in Yeares, proud in Conceate, contentious in disposition. (Strype, 1. c. Appendix. Bk. III, Num. X, p. 66); they deserve as great punishment as Papists, because both conspire against the church. (Neal, 1. c. p. 194).

Jacobus I schold hen voor de very Pests of the Church, and Commonwealth, whom - neither Oaths nor promises bind, breathing nothing but sedition and Calumnies - protesting before the Great God. That he should never find in any Highlander b/aser Thieves, greater Ingratitude and more lyes and vile Perjuries, then amongst those Fanatical spirits he should meet withall. (Heylyn, 1. c. p. 363). - Het feit, dat zowel Whitgift als Jacobus overgangers zijn, is aan hun bitterheid zeker niet vreemd. In 1580 en 1588 had *Jacobus met zijn gehele familie een zuiver Gereformeerde geloofsbelijdenis ondertekend, welke ook door het gehele volk werd onderschreven*. (Heylyn, 1. c. p. 300, 301). Eenmaal zelfs kwam hij bij Elisabeth ten gunste van Cartwright c. s. tussenbeide (in 1591). (Fuller, 1. c. p. 203, 204). In de algemene vergadering te Edinburg in 1590 gehouden dankte hij God, as to be king of such a church, the sincerest (purest) kirk in the world. As for our neighbour kirk of England, their service is an evil raid mass in English; they want nothing of the mass but the liftings. (Neal, 1. c. p. 389). - Over Whitgift, zie beneden.

12 13

en zijn tweede opvolger Whitgift, zowel als koning Jacobus I., overlaadden hen met de bitterste scheldwoorden. Echter mag het niet worden verzwegen, dat de Puriteinen, ten minste de schrijvers van de *Martin Marprelate tractaten* 1), zich evenzeer als hun voorname tegenstanders aan het gebruik van grove taal schuldig maakten.

De eerste tien jaren van Elisabeth's regering bezochten de Pauselijken, die in het Noorden van Engeland de meerderheid vormden 2), in het algemeen de gevestigde kerk 3). De veranderingen, die er plaats hadden gegrepen, betekenden niet zo veel. Aan de Pauselijke heerschappij was wel sinds jaren een eind gemaakt, maar de

eredienst was in verschillende kathedralen zo luisterrijk, dat vreemdelingen hem alleen door de taal van de Rooms en konden onderschreven.

1) Whitgift wordt hierin the Beelzebul of Canterbury, the Canterbury Caiaphas, a very Antichristian Beast and a most vile tyrant genoemd (bij Heylyn, 1. c. p. 285).

Zie J. Hunt, Religious thought in England from the reformation to the end of last century, Londen 1870. Vol. 1, p. 70-86 en 100-107.

2) Neal 1. c. p. 249.

3) Heylyn, 1. c. p. 225. Fuller 1. c. IX Bk. p. 97. Neal, 1. c. p. 108.

scheiden 1).

Voor de Puriteinen echter was geen ware Godsverering denkbaar, zonder dat deze innerlijk en uiterlijk met de voorschriften van Gods Woord overeenkwam 2). De botsing kon daarom niet uitblijven.

Een voorstel tot vereenvoudiging van de eredienst werd in 1562 door het Lagerhuis met meerderheid van één stem (die van een gevolmachtigde) verworpen, terwijl de meerderheid der aanwezigen er voor was, (drie-en-veertig tegen vijf-en-dertig 3).

Principieel hadden de eerste bisschoppen als Cox, Grindal, Sandys, Jewel, Parkhurst e. a., na hun terugkeer uit de ballingschap hun afkeuring over de Pauselijke kleding en plechtigheden uitgesproken 4).

De Geneefsche godgeleerden rieden thans in onderscheid met Bullinger en Gualter in hun brief van de 24ste October 1564. aan, geen leraarsambt in de Engelse kerk te aanvaarden, zoolang zij Roomse misbruiken sanctioneerde 5); Ze stelden hiermee de zeven-en-dertig predikanten in het gelijk, die om des gewetens wille volstrekt

1) Neal, 1. c. p. 108.

2) SV. Bradshaw, A treatise of Divine Worskip, tendinq to prove, that the Ceremonies imposed. upon the Ministers of the Gospel in England in present Controversie are in their use unlawful. Printed 1604. Ch. VI 3 True worship both for matter and marmer, ought to be according to the prescript rule of Gods Word only, herdrukt in Bradshaw's Several treatises of worship and ceremonies. Londen 1660.

3) Neal, 1. c. p. 123. Strype, Annals of the Reformation during the first twelve years of Queen Eliza⁵eth's Happy Reign. London 1725. Vol. 12 p. 337-339.

4) Strype, Annals I p. 177. Neal, 1. c. p. 128-130.

5) Neal, 1. c. p. 132-134. Heylyn, 1. c. p. 229, die de brief in 1567 plaatst.

14

weigerden de priesterkleding te dragen. Zelfs aartsbisschop Parker erkende, dat zij de besten der gedaagden waren 1).

Het Lagerhuis kwam ten slotte tussenbeide en wendde zich in 1571 tot Hare Majesteit met de klacht, dat door gemis aan ware tucht in de kerk velen werden toegelaten tot dienaren, die schandelijk waren in woorden en werken. De Koningin echter nam van dit rekwest geen notitie en zond het Parlement heen. 2).

Al deze omstandigheden saamgenomen, is het te begrijpen, dat vele Puriteinen zich van de Staatskerk afscheidden om God naar de inspraak hunner consciëntie te dienen, zonder door de gehate priesterkleding en plechtigheden te worden gehinderd. Zij verenigden zich daartoe met hun afgezette leraars in bosschep; velden en particuliere huizen. zo ontstonden er twee richtingen onder de Puriteinen: sommigen hielden de band met de Staatskerk vast, anderen verlieten haar, wanhopende aan haar herstel, hoewel gevangenisstraf wachtte 3).

In deze tijd (1571 4) valt de oprichting der zogenaamde Prophesyings. Ze waren gebaseerd op het Apostolisch voorschrift, in 1 Cor. 14: 13 gegeven. Verschillende godgeleerden voerden daar het woord over dezelfde tekst, onder grote belangstelling der opgekomenen. Fuller's getuigenis dienaangaande is

- 1) Strype, The life and acts of M. Parker, p. 215.
- 2) Neal, 1. c. p. 179.
- 3) Fuller, 1. c. p. 102. Neal, 1. c. p. 160-163.
- 4) Neal, 1. c. p. 213. Zie Hallam, 1. o. p. 266-268. 15

bekend: This exercise proved (though often long) seldome tedious; and peoples attentions, though travelling farr, were little tired, because entertained with mucle variety 1).

Grindal 2), bisschop van Londen, bevorderde, zoals de meeste andere bisschoppen, deze prophesyings zeer. De oefeningen waren dienstig om de dwalingen van het Pausdom uiteen te zetten en de kennis der Schriften onder het volk te verspreiden 3). Weldra (1574) werd er een bevel uitgevaardigd ze te onderdrukken zonder dat de tussenkomst van de Raad van State daarin enige verandering vermocht te brengen 4). Als «the principal Patrone and promoter thereof» nam Grindal de prophesyings in een uitvoerigen brief 5) in bescherming 6) zonder dat hij er iets anders dan achteruitzetting mee inoogste. Tot een jaar voor zijn dood bleef hij van zijn aartsbisschoppelijke functie - hij was

- 1) 1. c. p. 122. Es lagen in diesen Vereinen die gesunden Keime eines christlichen Gemeindelebens. P. R. E.3 Art. Puritaner. Bd XVI, S. 330.
 - 2) M ul lin g e r, Univ. Camb. II, 211. No English prelate of that age has left a higher reputation for eandour and piety than Grindal.
 - 3) Een levendige beschrijving der prophesyings vinden we in Elizabeth an England from „A description of England" by William Harrison ed by L. Withington with introduction by Furnivall London z. j. in de Camelot Series p. 66-68. De oorspronkelijke uitgave van Harrison's werk, dateert uit 1586. Vgl. nog J. Hun t, 1. c. p. 96.
 - 4) Neal, 1. c. p. 213-215.
 - 5) H ey l y n, 1. e. p. 247. a most tedeous and voluminous letter.
 - 6) Fuller, 1. c. p. 122-130.
- 16

inmiddels primaat van geheel Engeland geworden - geschorst 1).

Er werd een proclamatie uitgevaardigd, dat al degenen, die zich tegen de gelijkvormigheid verzetten, gestrengelijk zouden worden gestraft 2), maar - zo zegt Heylyn terecht - the Presbyterians were men of harder metal then to be broken at the first blow, which was offered to them 3).

De partij der Nonconformisten was in dezen tijd (1575) zeer machtig geworden 4). Ging hun strijd in de begin alleen tegen het vastgestelde ritueel en het Book of Common Prayer, nu richtten zij zich ook tegen de inrichting der Engelse kerk als zodanig 5).

De Puriteinen werden voor een deel Presbyterianen 6).

- 1) Neal, 1. c. p. 234, 235. Heylyn, 1. c. p.. 250 meldt verkeerd: Grindal continued under his suspension till the time of his death.

2) Neal, 1, c. p. 201.

3) 1. e. p. 211, vgl. p. 233.. Carlyle Introduction to the. Letters and Speeches of Cromwell. London, 1857. Vol, I, p. 2. One wishes there were a History of English Puritanism, the last of all our Heroisms. Few nobler Heroisms, at bottom perhaps no nobler Heroism ever transacted itself on this Earth.

4) Fuller, 1. c. p. 107. Hallam, 1. c. p. 242. One thing was evident, that the puritan malcontents were growing every day more numerous, more determined and more likely to win over the generality of those, who sincerely favoured the protestant cause.

5) Heylyn, 1. c. p. 235, 236.

6) Beza noemde de bisschoppelijke inrichting anti-christelijk, zoal niet duivels (Heylyn, 1. c. p. 35, 38) hetgeen Calvijn niet deed: zie zijn brief aan Menso Poppus van 24 Febr. 1559. Vol. IX Epist. et resp. p. 204, 205. Whitgift spreekt van de Approbation of Peter Martyr, Bucer, Zwinglius, Bullinger, Calvin, Gualter, of this Church's Form and Discipline and the government of it by Bishops (bij Strype, Life of Whitgift, p. 42).

17

Zij dachten hun presbyteriale organisatie onder de vleugelen der episcopale groot te brengen 1).

Een zestigtal predikanten uit Norfolk, Suffolk en Cambridgeshire, kwam in 1582 onder leiding van Cartwright en Travers samen om over het Common Prayer Book te beraadslagen. Ze wilden een Hervorming in de kerk tot stand brengen, zonder zich van haar af te scheiden. Het Boek der Artikelen, voor zover dit de inhoud van het Christelijk geloof en de leer der Sacramenten betrof, mocht worden onderschreven, maar niet de overige artikelen noch het Book of Common Prayer, al zou iemand om zijn weigering van het leraarsambt worden afgezet: the embryo of the Presbyterian discipline, lying as yet (as it were) in the wombe of Episcopacy 2) «Hoe zij hun plannen ten uitvoer wilden brengen is een raadsel» 3). In plaats van hun doel te bereiken, werden

1) Heylyn, 1. c. p. 260. Deze meldt verder (1. c. p. 265, 266), dat Elisabeth bereid was het knielen bij het Avondmaal, het koorkleed en het kruis bij de Doop af te schaffen, indien de Puriteinen daarmee tevreden waren, maar zij verlangden een algehele afschaffing van het Book of Common Prayer (ne unquam quidem esse relinquendam). Hallam zegt er (1. c. p. 305) m.i. terecht van: I am not aware of any better testimony to the fact; and it is by no means agreeable to the queen's general conduct.

2) Fuller, 1. c. p. 139-141 en Neal, 1. c. p. 226-228. Zie Halam, 1. c. p. 260-262.

3) Dr. H. Visscher, G. Amesius, Haarlem 1894, blz. 8.

18

zij in hun ambt geschorst 1), maar de hogere en lagere edelen namen hen in hun woningen als predikanten en onderwijzers voor hun kinderen op 2).

Steeds werden de wetten verscherpt, ja zelfs de doodstraf over sommige Puriteinen - vooral over Separatisten - uitgesproken, louter omdat ze Puriteinen, Separatisten waren 3). Donker was in het bijzonder de toestand geworden, sinds Whitgift, Grindal, de vriend der Puriteinen, in 1583 als aartsbisschop van Kantelberg was opgevolgd 4). In zijn jonge jaren Puriteins gezind 5), was hij dra van inzicht veranderd en werd hij «ein Mann von geradem. Sinn und klarem Willen, aber heftig, unduldsam und unerbitterlich» 6), «a prelate, in whom intolerant bigotry and a arbitrary spirit were the

main characteristics» 7), de doodvijand van alle ongelijkvormigen. Nauwelijks aan het bewind gekomen, vaardigde hij de volgende artikelen uit, welke ieder aanstaand leraar moest onderschrijven:

- 1) Neal, 1. c. p. 238.
- 2) Neal, 1. c. p. 249.
- 3) Heylyn, 1. c. p. 326.
- 4) Neal, 1. c. p. 260.
- 5) Hij richtte zich nl. eens met meerdere hoofden der colleges in een brief tot kanselier Cecil om bij de koningin tussenbeide te komen ten gunste van de driehonderd studenten van het St. John's College te Cambridge, die hun mutsen en koorkledij hadden weggegooid. Neal, 1. c. p. 147 en Strype Annals I, 478.
- 6) P. R. E.3 art. Puritaner Bd. XVI, S. 3\$2.
- 7) Mullinger, 1. c. p. 454, Note. 19

- 1°. dat de Koningin over alle kerkelijke en burgerlijke personen en zaken binnen haar gebied de oppermacht had;
- 2°. dat het Book of Common Prayer en der ordening van priesters en diakenen niets bevatte, dat streed met Gods Woord, en door de ondergetekende immer bij de openbaren eredienst zou warden gebruikt;
- 3°. dat hij de negen-en-dertig artikelen der Engelse Kerk erkende 1).

Tegen het tweede artikel 2) rees - zoals te begrijpen is - van de kant der Puriteinen hevig verzet, maar niets baatte. De Hoge Commissie werd ingesteld om alle afwijkingen te straffen, terwijl haar het recht werd toegekend de eed ex officio mero, d. w. z. van een ieder, dien zij voor verdacht hield, af te nemen 3).

Wel betuigde Whitgift in een brief aan de Lord Treasurer, dat er in zijn gebied, behalve in de diocesen Norwich en Peterborough niet velen waren, die de artikelen weigerden te onderschrijven, en van dezen waren de meesten nog mensen zonder betekenis k), maar de leden van de Raad van State wendden zich tot hem met de klacht 5), dat een groot getal ijverige en geleerde predikers in het graafschap Essex van hun

- 1) Strype, Life of Whitgift p. 115, 116.
 - 2) Neal, 1. c. p. 262.
 - 3) Strype, 1. e. p. 134, 135.
 - 4) Fuller, 1. e. p. 148 en Strype, 1. e. p. 155.
 - 5) Fuller, 1. c. p. 151. Strype, 1. e. p. 166, 167 en Neal, 1. c. p. 278. De ondertekenaars waren Lord Burleigh, Groot-schatmeester, de graven van Shrewsbury en Warwiek en Leicester, Chr. Howard, J. Croft, Ch. Hatton en Walsingham, Secretaris. De brief was, zegt Strype, voornamelijk gebaseerd op vermoedens, die de Lords van de Puriteinen hadden!
- 20

plaatsen waren geschorst, terwijl voor de vacante plaatsen slecht befaamde en onkundige 1) predikers werden benoemd en in andere gemeenten van dat graafschap een groot getal personen de plaatsen bezet hielden, die klaarblijkelijk ongeschikt waren om hun gemis aan kennis of die schuldig stonden aan grote gebreken als dronkenschap, liederlijkheid van leven, kaartspelen, bezoeken van bierhuizen, e. d. g., doch die rustig in het ambt werden gelaten. Twee honderd inwoners van Essex, uit de

hogere en lagere kringen der burgerij, klaagden in de meest krasse bewoordingen, dat het grootste deel van hun tegenwoordige predikers ongeleerd en lui was, of anderszins een liederlijk leven leidde en dat die weinigen, van wie zij kennis en troost ontvingen, tot zwijgen werden gebracht voor kleinigheden in het Common Prayer Book, ofschoon zij godzalig waren in woorden en werken 2).

1) Als een staal van de geringe ontwikkeling der predikers in dien tijd diene, dat zelfs Whitgift, de primaat der Kerk, geen Hebreeuws (Brook, Lives of The Puritans II, p. 320, Art. Travers) en geen Grieks kende (aldus Hallam, 1. c. p. 268 Note 2 onder verwijzing naar de Biographia Britannica). Dexter, 1. c. p. 28: When Elizabeth came to the throne few clergymen of her Establishment knew Greek, while the majority could not even read into English the Latin of their public prayers. Zie Hallam, 1. e. p. 249, Note 1. De patroons kozen dikwijls hun bakkers, koks en stalknechts voor de heilige bediening, terwijl zij het traktement voor zich behielden. Beschuldigingen van manslag en meened werden tegen de predikers ingebracht. (D, Campbell, 1. c. p. 352, 353). Vgl. Drake, Shakespeare and his Times, Paris 1843, p. 44, 45, alwaar o.a. de Talbot Papers geciteerd worden. Zie vooral Harrison, 1. e. ed. Withington p. 74.

2) Neal, 1. c. p. 285. Vgl. Brook, 1. c. Vol. I. Introduction 21 p. 30 en 41. Klacht van de inwoners van Cornwallis: We have about one hundred and sixty churches, the greatest part of which are supplied by men, who are guilty of the grossest sins some furnicators, some adulterers, some felons, hearing the marks in their hands for the said offence; some drunkards, gamesters en the sabbath-day etc. M.S. Register p. 300 en Vol. II, p. 166, i. v. Th. Carew. Bisschop Aylmer raide that he would not for all the livings he had, put a poor man out of his living for the fact of adultery M.S. Register 653, 654.

De grote staatsman Lord Burleigh schreef aan Whitgift, dat naar zijn gedachten de Spaanse inquisitie niet zoveel vragen stelde om haar prooi te grijpen en te verstrikken als de Hoge Commissie deed 1). Zeker bracht Whitgift vele utiliteits-argumenten ten gunste van de eed Ex officio mero te berde 2). Er werd verwezen naar Deut. 21:7 en gewezen op Calvijn, die dezen eed van sommigen - zelfs van een ouderling 3) - geëist had, tegen wie de beschuldiging was ingebracht, dat zij gedanst hadden 4). Dit alles echter veranderde niets aan het feit, dat zowel de instelling der Hoge Commissie als haar wijze van optreden bij Puriteinen en niet-Puriteinen beide zeer populair was, al hebben de eersten in hun Milermary Petition aan Koning Jacobus I de eed Ex officio tot

1) Fuller, 1. c. p. 155. I think, the inquisitions of Spain use not so many questions to comprehend and to intrap their preyes vgl. Neal, 1. c. p. 277.

2) Strype, 1. e. p. 160-163.

3) Vgl. hiermee 1 Tim. 5: 19.

4). Calvinus Farello 1546 (Vol, IX Epist. et Responsa, p. 38) Censui, ut iure furando ac confessionem accligerentur-Non moclo confessi runt quod volebanaus, sed se eo die saltasse apud Balthazaris viduara.

22

23

op zekere hoogte gesanctioneerd, door te verzoeken, dat hij minder zou worden afgenomen 1).

De Puriteinse beweging groeide tegen de verdrukking in 2). Een wetsontwerp tegen het verenigen van meerdere plaatsen en het niet-verblijven in eigen gemeente werd door het Lagerhuis aangenomen, maar door het Hogerhuis verworpen. Zestien grieven werden er door het Lagerhuis opgesomd 3). Met kracht drong het aan op het invoeren

van een nieuwe kerkregering en een ander boek voor de openbare eredienst 4). Een voorname factor hiertoe was het houden van geheime classicale vergaderingen te Londen, in het St. John's College te Cambridge, te Warwick en Northampton, waar het Book of Discipline van Walter Travers 5), later het erkende handboek van het Puritanisme, werd onderschreven.

1) Heylyn 1. c. p. 367 en Fuller; 1 c. Bk. X, p. 23. That the Oath Ex officio whereby men are forced to accuse themselves, be more sparingly used.

2) Heylyn, 1. c. p., 288. In the House of Commons the Puritan at that time had a very strong Party. Zie aangaande het overwicht der Puriteinse gevoelens in het Lagerhuis in dezen tijd de opmerkingen en aanhalingen bij Hallam

1. c. p., 257, 258.

3) Strype, 1. c. p. 279. Fuller, 1. e. p. 189 en Neal, t c. p. 293-296.

4) Strype, 1. c. p., 263.

5) Oorspr. in 1574 te La Rochelle gedrukt onder de titel: Ecclesiasticae Disciplinae, et Anglicanae Ecclesiae ab illa aberrationis plena e Verbo Dei et dilucida explicatio r, 1. c. p., 292 en 631). Fuller, 1. c. Bk. IX p. 136. Mr. Walter Travers, whom I may terme the necke (allowing Mr. Cartwright for the head) of the Presbyterian party, the second in honour and esteem. Roland Usher in The Presbyterian Movement 1582-1589. London 1905. Introduction XLVII. Walter Travers was even more than Cartwright the intellectual head of this movement, drafting nearly all the important papers, while Cartwright occupied rather the position of administrative head for putting his plans into operation.

Mullinger: D. N. B., i. v., Cartwright en Unie. Cembr., 1. c. p.. 291 It (i. e. Travers Disciplina) exercised an influence on religious thought in England unsurpassed by that of any other single work. Op de Presbyteriaansche Synode van de Warwickshire classis 1588 werd het erkend als een draught essentiall and necessary for all times. Niemand kon tot enig kerkelijk ambt onder de Presbyterianen worden gekozen of deelnemen aan hun Classicale, Provinciale of Nationale Vergaderingen, voordat hij het Book of Discipline had onderschreven (Fuller, 1. c. p. 194, 195, en Heylyn, 1. c. p. 290). Vgl. Strype, 1. c. p. 263, 290, 291 en Neal, 1. c. p.. 314, 315.

Men stelde er een gemeenschappelijk program op, dat de grondslag vormde voor verdere actie. Vijfhonderd van de tweeduizend predikers, die er in het gehele Koninkrijk gevonden werden, waren Puriteins - gezind 1).

Machtige vrienden telden de Puriteinen aan het hof; de graven van Huntington en Leicester, Walsingham en Knollys kozen openlijk hun zijde, terwijl. Burleigh door beide partijen voor een vriend werd gehouden 2). Ongelukkig voor de Puriteinen echter overleden juist in dezen tijd enkele hunner hoge beschermers: Leicester in 1588 en Walsingham in 1590 3).

Elisabeth stelde van haar kant alles in het werk om aan de gevreesde uitbreiding der Ongelijkvormigheid een

1) D. Campbell, 1. c. Vol. II p. 168; zie Neal 1. e. Preface V.

2) Heylyn, 1. c. p. 281. Fuller, 1. c. p. 154. Neal, c. p. 135. 3) Heylyn. 1. c. p. 285, 304.

21

eind te maken 1) en wist in 1593 het Parlement een wet te doen aannemen, krachtens welke ieder, die de leeftijd van zestien jaren bereikt had, verplicht was de dienst in de Bisschoppelijke Kerk bij te wonen. Hij, die dit niet nakwam, zou, - zonder borgtocht in de gevangenis worden gezet, totdat hij herroepen had. Wie weerbarstig bleef, zou voorgoed in ballingschap moeten gaan en indien hij zonder toestemming der Koningin

in het land terugkeerde, ter dood worden gebracht 2). Voor de Roomsens was er in deze wet - aanmerking genomen Elisabeth's gezindheid - een uitzondering gemaakt 3). Weldra vielen er slachtoffers, bijzonderlijk onder de Brownisten, die toen reeds twintig duizend leden telden 4). Barrow en Greenwood werden opgehangen, Penry onthoofd 5). Udal stierf in de gevangenis 6). Op een gegeven ogenblik was volgens Hume een derde deel van al de dienaren des Woords in het koninkrijk om hun ongelijkvormigheid geschorst en afgezet 7). Donker

1) In a Pamphlet, called The humble Motion it was affirmed, that thousands did sigh for the discipline, ten thousands had sought it and that the most worthy men of every shire had consented to it (Heylyn, 1. c. p. 304).

2) Heylyn, 1. c. p. 321, 322 en Neal, 1. c. p. 346.

3) Dexter spreekt niet ten onrechte van de Romanist leanings of the queen en een astonishing proviso, 1. c. p. 111.

Vgl. P. R. E 3 art. Puritaner Bd. XVI, S. 332.

4) Neal, 1. c. p. 347.

5) Strype, 1. c. p. 414. Heylyn, 1. c. p. 325 en Neal, 1. c. p. 355, 356.

6) Neal, 1. c. p. 337.

7) Hist. of Engl. vol. V, p. 337 bij Brook, 1. e. I, p. 60. Vgl. Neal. c. Preface p. V, die van een vierde deel spreekt. 25

zag de toestand er voor de Puriteinen, bijzonderlijk voor de Separatisten uit, terwijl hij onder Jacobus I en Karel I nog droeviger zou worden 1).

1). Al aanstonds na zijn troonsbestijging vaardigde Jacobus I twee proclamaties uit, waarin hij de Roomsens een vrijheid beloofde, welke hij de Puriteinen weigerde. Neal, 1. c. p. 406. In zijn eerste troonrede deed hij desgelijks. Neal, 1. c. p. 407. B. Hanbury, Historical Memorials relating to the Independents, or Congregationalists, London 1839, Vol I, p. 83. Land commenced another mode of inflicting merciless torture - cropping of ears, slitting of noses, branding of faces, with whipping and gagging.

J. Bass Mullinger in Dictionary of National Biography,

vol. XLV i. v. W. Perkins, Mullinger wordt door Dexter 1. c. p. 258 Note 6 most trustworthy genoemd.

PERKINS AFKOMST

Zo was het met het kerkelijk leven van Engeland in de dagen van WILLIAM PERKINS gesteld.

Hij werd in 1558 als zoon van Thomas Perkins en zijn vrouw Anna te Marston Jabbett in het kerspel Bulkington in het graafschap Warwickshire geboren 1).

«Hoedaanigh hij zijn kindze jaaren heeft doorgebracht is een zaake boven 't bereik van mijne memoriën of aantekeningen, waarvan ik gheene onderrichting ontfangen kan. Dit alleen magh ick vrijmoedelijk vestighen 't gheene Paulus zeide in 1 Corinthe 13:11: Doe ik een kindt was, sprak ik als een kindt, was ik ghesindt als een kindt, enz. Welke kindsheit, ghelijc ze voorbijghaat in eenvoudigheid, zo ghaan wij die ook voorbij met stilzwijghenheit» 1).

Perkins was van gegoede familie. Dit blijkt o.a. uit liet feit, dat hij het recht had een wapenschild te voeren 2).

In 1577 werd hij als pensioner van het Christ College te Cambridge 'ingeschreven. Waarom Cambridge en niet Oxford werd gekozen ? Wellicht om deze reden, dat de universiteit van Cambridge, die in dezen tijd ontegenzeggelijk groteren bloei genoot dan die van Oxford 3) als een brandpunt der Puriteinen bekend stond 4).

Het was de enige plaats, die de geestelijke macht niet kon bereiken. Er was n.l. aan de universiteit van Cambridge door Paus Alexander VI een privilege

1) Het leven en doot van Mr. Wilhelm Perkins naa de beschrijving van Thomas Fuller in Alle de werken van Mr. W. Perkins, Amsterdam 1659. Tom. 1.

2) Ch. H. Cooper en Th. Cooper, Athenae Conta7>rigienses, Cambridge, Vol. II 1861: William Perkins, p. 335-341, p. 341 Arms: S. an eaglet displayed A. on a canton of the second a fess dancette of the first. - Men lette op hetgeen Dext er zegt, 1. c. p 5: simple knights and esquires, bearing coats of arms easily to be had for money by those of good education, who could live without manual labor, with lawyers, physicians and the clergy.

3) Mullinger, Ure. Cambr. II, p. 282. Her superiority to Oxford, at this time whether in numbers, in discipline or in the national esteem, is toe marked to be gainsaid.

4) Neal, 1. e. p. 148. The university of Cambridge was still a sanctuary for the Puritans, p. 187. The university of Cambridge was a nest of Puritans. Vgl. D. Campbe 11, 1. c. I, p. 495. Cambridge, the home of Puritanism while Oxford - was High Church, if not papistical. Vgl. Hallam, 1 c. p. 249, 250. 27

geschonken om jaarlijks twaalf dienaren het recht te geven overal in Engeland te prediken zonder dat ze daartoe vergunning van een der bisschoppen nodig hadden, welk privilege door koningin Elisabeth schriftelijk aan de universiteit was bevestigd 1).

Onder de regering van Eduard VI waren er door toedoen van aartsbisschop Cranmer, wiens bewondering voor de Zwitserse godgeleerde school onbegrensd was, vele hervormingsgezinde theologen van het vasteland tot professoren benoemd. Petrus Martyr Vermigli te Oxford en Martin Bucer te Cambridge waren onder dezen de voornaamsten 2).

Nog geen twee jaren mocht Bucer met zijn schitterende gaven de zaak der Hervorming in Engeland dienen. Reeds in 1551 werd hij door de dood aan de

Universiteit van Cambridge ontnomen 3). Vruchteloos was zijn arbeid in genen dele geweest. Er gaf nimmer een professor te Cambridge gedurende een zo korte periode onderwijs, die toch zo'n diepen indruk maakte als Bucer 4). Zijn stoffelijk overschot werd met grote plechtigheid ter aarde besteld. Wel kon de bloedige Maria dit enkele jaren later aan de brandstapel over

1) Neal, 1. c. p. 145. 146.

2) Mullinger, 1. c. p. 108, 109.

3) Zie P. Grüneberg. Butzer in P. R. E.3 Bd. III, S. 603-612.

4) Mullinger, 1. c. p. 123.

Vgl. Brook, 1. c. II, p. 83, i. v. Whitaker. The two greatest men, that ever filled the professors chair in the university of Cambridge, were Dr. Whitaker and the celebrated Mr. Bucer.

geven 1), maar zijn geest vermocht zij niet te doven 2).

Met de troonsbeklimming van Elisabeth braken er betere dagen voor de Universiteit te Cambridge aan, die door Maria ten gunste van de Roomse te Oxford was achteruitgezet 3). Het duurde niet lang of er vormden zich twee partijen: de Hoog-Kerkelijke en de Puriteinse: De strijd tussen deze twee nam weldra aller hoofd en hart in beslag 4).

Cartwright was de man, die voor het Puriteinse beginsel tegenover Whitgift, eens zijn medestander 5), in de bres stond. De geleerde en niet-Calvinistische J. Bass Mullinger getuigt van Cartwright het volgende:

«Hij gaf systeem en methode aan het Puritanisme zijner dagen en moet als de meest invloedrijke leermeester daarvan in zijn tijd worden beschouwd. In geleerdheid en oorspronkelijkheid was hij ongetwijfeld de meerdere van Whitgift 6)»

1) Fuller, The History of the University of Cambridge sine the Conquest 1655, p. 135. Neal, 1. c. p. 83.

2) Strype, 1. c. p. 5. Heresy had taken no little root in Cambridge, by the meanes of Bucer and Fagius.

3) Mullinger, 1. c. p. 167, 187, 283.

4) Strype, 1. c. p. 25. The University ran now much divided into two factions: whereof the younger Sort, which were the Majority, was much for Innovations, and such were followers of Cartwright's Principles; whieh the graver Sort especially the Heads, laboured to restrain. Desgelijks Neal, 1. c. p. 198. The scholars of Cambridge were generally with the Puritans, but the masters and heads of colleges were against thán.

5) Zie boven.

6) D. N. B. Vol. IX, i. v. Cartwright.

Vgl. Hunt, 1. e. Vol I, p. 49. He was the earliest complete incarnation of Puritanism on its controversial and theological side. Heylyn, 1. c. p. 289 noemt hem the very Calvin of the English. Fuller, Hist. Un. Cam br., p. 141. If Cartwright had the better of it in his learning, Whitgift had the advantage in his temper en nog Budd en sieg, P. R. E.3 i. v. Cartwright Bd. III, S. 735. Er ist der Vater des englischen Presbyterianismus.

In 1569 werd hij tot Lady Margaret professor gekozen - een gewichtig bewijs voor de sterkte zijner partij 1). In zijn voorlezingen viel hij de kerkinrichting hevig aan en stelde hij bestaande instellingen en praktijken tegenover de apostolische tijden. De graad van Doctor in de Godgeleerdheid werd hem geweigerd. Spoedig daarna werd hem door de vice-kanselier Dr. Mey en de hoofden der colleges verboden voorlezingen te houden, niettegenstaande hij over het algemeen zo populair was, dat hij naar men geloofde tot vice-kanselier zou zijn gekozen, indien er niet in September 1570 Statuten waren aangenomen, die de inrichting der Universiteit belangrijk veranderden. De Hen December 1570 ontzette Whitgift, master van het Trinity-College, die inmiddels vice-kanselier was geworden, Cartwright van zijn professoraat en in September '1571 van zijn fellowship in het Trinity-College, omdat hij geen geestelijk ambt bekleedde, gelijk door de Statuten van het College werd vereischt 2).

1) Mullinger, Un. Camb. Vol. II, p. 207.

2) Cooper, Alltente Cantabri, q. II, p. 360, 361, i. v. Th. Cartwright, vgl. Mullinger, 1. c. p. 207-230, die dit the most important crisis in the, whole history of the university noemt (p. 217). Bronnen hiervoor zijn: Fuller, Hist. Un. Camb., p. 140-142. Heylyn, 1. c. p. 227, 228. Strype, 1. c. p. 18-22 en Appendix Num. IX p. 10, 11 en Neal, 1. c. p. 173-175; bovenal Strype, Annals 12, 623-629 en II 1-4.

30

Het is te begrijpen, dat de Episcopalen het optreden van Cartwright met leede ogen aanzagen. Hij toch was de man, die voor de aanstaande dienaren des Woords in de Bisschoppelijke Kerk het Gereformeerd kerkrecht principieel uiteenzette. Het kan niet ontkend, dat hij, daarmee het zaad der verdeeldheid strooide. Cooper, die anders gewoon is zich strikt van oordeelvellingen te onthouden 1), zegt ervan: indien Cartwright deze gevoelens aanhing, toen hij tot professor werd gekozen, behoorde hij het ambt niet te hebben aanvaard. Indien hij ze na zijn verkiezing omhelsde, had hij onmiddellijk ontslag moeten nemen 2), hetgeen Mullinger ten volle beaamt 3). Grindal was een van de eersten die bij Cecil, later Lord Burleigh, de kanselier der Universiteit, op krachtdadige tussenkomst aandrong. Cartwright moest volgens hem zwijgen of van de Universiteit verdreven worden 4).

Al was Cartwright van de kathedraal verbannen, daarmee waren zijn talrijke aanhangers natuurlijk niet verdwenen. Zijn woord had op menigeen een diepen indruk gemaakt b).

1) Mullinger, Univ. Cambr. I Preface VIII, waar Cooper's arbeid uitbundig geprezen wordt.

g) 1. c. p. 360.

3) 1. c. II, p. 228, 229.

4) Strype, Annals I Ch. 57, p. 624, 625.

5) Hij was een zo beroemd prediker, dat de koster, wanneer Cartwright in de St. Mary Kerk predikte, genoodzaakt was ter oorzaak van de grote menigte, die samenstroomde om hem te horen, de vensters der kerk weg te nemen. Brook, 1. c. II i. v. Cartwright, p. 137, 138, verwijzend naar Clarke Lives p. 17 en Neal, 1. c. p. 173.

31

Onder deze omstandigheden nu werd Perkins als pensioner van het Christ College

ingeschreven. Laurence Chaderton - a great light of Cambridge ') - gaf hier zijn onderwijs. Deze was door zijn vader om zijn Protestantisme ontferd 2). Verstrekkend was de invloed,

die van zijn prediking uitging 3). Grote scharen uit de stad en van de Universiteit verzamelden zich rondom zijn kansel. In '1581 kreeg hij geschil met de Remonstrants gezinden Peter Baro, over het rechtvaardigmakend geloof4). In 1584 koos Sir Walter Mildrney Chaderton tot master van het door hem te stichten Emanuel-College hetwelk weldra in een Puriteinse reuk stond 5). Een bisschopszetel weigerde hij, maar nimmer verhief hij zijn stem tegen de bisschoppelijke regering. Hij was Puritein en tegelijk een overtuigd aanhanger der Staatskerk. Hij pleitte eerder voor toegevendheid• aan zwakke gewetens dan voor radicale

1) Dexter, 1. c. p. 149.

2) Vita Laurentii Chaderloni una cum. vita Jacobi Usserii a Wilhelmo Dillingham, Cantabr. 1700, p. 9.

3) Hierover de volgende anecdote: Toen hij eens, na volle twee uren gepreekt te hebben zei, dat hij rekening houdend met het geduld zijner toehoorders, zou eindigen, riepen allen onmiddellijk met verheffing van stem: wij bidden u, om Gods wille ga verder, ga verder. Hij sprak daarop nog gaarne en op aangename wijze een uur lang om zijn rede te voltooien, 1. e. p. 29, 30 en Fuller The history of the worthies of Pnyland, Londen 1662. Laneashire II. p. 117. Zie de bezielende bladzijden, die J. Br o w n, Puritan Preaching in England, London, 1900 aan L. Chaderton wijdt, p. 67-70.

4) Fuller, Hist. Un. Cambr. p. 145. Strype Annals vol III, p. 47, 48. Dillingham, Pita L. Ch., p. 16, 17.

5) Dillingham, 1. c. p. 18, 19.

6) Fuller, Hist. Un. Cambr. p. 147.

32

veranderingen. Perkins en Whitaker - zijn zwager 1) - waren zijn uitverkoren vrienden. Dikwijls verenigde hij zich met de broeders in hun classicale vergaderingen en onderschreef hij het Book of Discipline 2). Hij vertegenwoordigde met Reynolds, Sparks en Knewstubs op de Hampton Conferentie de Puriteinen en smeekte op de knieën aan zijn Majesteit, dat het dragen van een koorkleed en het gebruik van een kruis bij de doop niet aan sommige godzalige dienaren in Lancashire zou worden opgelegd 3). Gepubliceerd heeft hij in zijn meer dan honderdjarig leven (1536--1640), waarschijnlijk dank zij zijn overgrote bescheidenheid, niets dan een klein anoniem verschenen tractaat: de justificatione coram Deo et ijdel perseverantia non intercisa 4). Om Perkins te verstaan is het zeker niet van belang ontbloot op zijn leermeester het licht te doen vallen. Zoals uit het vervolg zal blijken, is het duidelijk, dat Perkins - evenals zo velen 5) Chaderton's invloed in sterke mate onderging.

De eerste tijd echter van zijn verblijf aan de

1) Mullinger, Un. Cambr. II, p. 476.

2) Fuller, Oh. Hist. Bk. IX p. 207 en Strype Tije 1 Iflitgift p. 328.

3) Fuller, Oh. Hist. 13k. X, p. 20, 21.

4) Dillingham, L. e. p. 47. Zie over Chaderton Biroom L. e. II p. 4-452448 en D. N. B. vol. IX i. v. L. Chaderton.

5) Dillingham, L. c. p. 14 Plurimos interim ille non tam homines singulos plm Patres genut, alios deinceps multos ad Christum progeneraturos; nee tam lapides aut ligva, coelestis strueturae materiem quam operarios ipsos fabrosque (Verbi Dei ministros)

exaseiavit. 33

Universiteit was hij bij uitstek spotziek, buitengewoon verkwistend en verslaafd aan de toenmaals bijzonderlijk heersende 1) zonde van dronkenschap. Eens, toen hij aan de buitenkant der stad wandelde, hoorde hij een vrouw tot een weerspanning kind het volgende zeggen: «houd je mond of ik zal je aan dien dronken Perkins daar geven». Het trof zijn geweten, dat hij onder het volk tot een spreekwoord was geworden. Het maakte op hem zulk een diepen indruk, dat het de eerste stap werd tot zijn bekering. Toen het de Heere behaagde om hem van de dwaling zijns wegs te bekeren, richtte hij onmiddellijk zijn aandacht op de studie der godgeleerdheid en legde hij zich daarop met zulk een buitengewone ijver toe, dat hij in korten tijd een bijna ongelooflijken voortgang in de godgeleerde wetenschap maakte 2).

«Daar is een overlevering» - zegt Fuller in het meest populaire en karakteristieke van al zijn werken 3) - «dat Perkins zich in zijn jonge jaren zeer op de studie der toverkunst toelagde. Wellicht vindt die overlevering haar grond in zijn wiskundige bekwaamheden. Dadelijk toch roept het onkundige volk uit, dat die dingen door de zwarte kunst gedaan worden, waaraan hun zwakke ogen redelijkerwijze geen kleur kunnen bekennen. In zulk een geval schrijven zij het, wanneer zij niet ten hemel kunnen opvaren om er een wonder van te

1) Mullinger, 1. c. p. 473.

2) Brook, 1. e. i. v. W. Perkins II, p. 126-136 p. 129.

3) zo Leslie Stephen over Fuller's Holy and Prophane State in D. N. B. i. v. Th. Fuller. The Holy State Cambridge, 1648 Bk. II Ch. 10 The life of Mr. Perkins p. 80-84 p. 81.

34

maken, aan de hel toe en houden zij het voor toverij, ofschoon het door natuurlijke oorzaken op wettige wijze kan worden verricht».

Toch is er in zijn werken wel een aanwijzing te vinden, die aan die overlevering enige vasten grond biedt. In de inleiding n.l. van zijn Resolution to the countrey-man proving it unlawfull for him to buy or use our yearely Prognostications zegt hij: "Ik heb deze wetenschap lang bestudeerd en had nimmer rust, totdat ik al de geheimen derzelve gezien had, maar ten laatste behaagde het Gode hare onheiligheid, ja ik durf stoutmoedig zeggen, hare afgoderij, voor mij bloot te leggen, al wordt zij met een schoonen en gulden schijn bedekt" 1).

In 1580-'81 legde Perkins het Bachelor of Arts en in 1584 het Master of Arts-examen af. de 29ste September van het laatste jaar werd hij tot fellow van zijn college gekozen. Zeker werd hij niet zo vroeg gekozen als mogelijk was; daar geldelijke beperkingen voor hem niet bestonden 2). Dit laatste is door hem, die in de geschiedenis der Universiteit te Cambridge niet

1) Vol. III p. 653. vgl. Brook 1. o. p. 129 He gave at the same time strong proofs of his great genius, by his deep researches into nature and its secret springs of operation.

2) Biographical Register of Christ's College 1505-1905 and of the earlier Foundation, - Gods House 1448-1505, compiled by John Peile, vol. I 1448-1665. Cambridge 1910, i.v. W. Perkins, p. 141.

Brook, L c. p. 129 en Cooper, 1. c. p. 335 stellen Perkins' verkiezing tot fellow in

1582, zeker wel op gezag van Fuller Holy State, p. 80. - Let wel: de fellows leefden van de inkomsten van het College (D e x t e r, 1. c. p. 257).

35

geheel en al vreemd is, uit het reeds meegedeelde wel af te leiden.

Het moet zeker als een symptoom van inzinking beschouwd, dat volgens Mullinger 1) niets duidelijker is dan dat de klasse die betaalde (de pensioners), diegenen, voor wie de colleges oorspronkelijk bestemd waren, n.l. de armere studenten, die zich niet konden onderhouden, begon uit te sluiten of ten minste tot een lageren rang te brengen 2) William Harrison klaagde er in zijn reeds boven geciteerde «Description of England» over 3), dat het in zijn tijd voor de zoon van een arme moeilijk was om een fellowship te verkrijgen, al was hij een nog zo goede student en de plaats waardig, In 1576 werd er zelfs bij het Parlement een wetsontwerp ingediend tegen het open en veropen van plaatsen in de scholen en de colleges, welk wetsontwerp de Koningin weigerde te bekrachtigen, ofschoon het door beide Huizen was aangenomen. Enige jaren later, (n.l. in 1589) werd een wetsontwerp tegen dit misbruik tot wet verheven 4).

De geriefelijkheden, die de colleges aanboden, waren zoveel, dat zowel P. Martyr en M. Bucer als J. Lipsius hun bewondering daarover te kennen gaven 5).

1) 1. e. p. 399, Note 2.

2) Vgl. 1. c. I, p. 368 en Dexter, 1. c. p. 257, Probably Brewster was a pensioner, the class most natural to the child of a family in comfortable, •but not affluent circumstances. The cost of living for a pensioner probably was forty to fifty pounds a year, of the current value of money.

3) 1. c. p. 252.

4) Strype, Life of Whilgift, p. 73, 74.

5) Mullinger, 1. c. p. 95, 96. Vgl. Dexter, 1.c. p. 264, 265. Sons of well-to-do parents lodged and ate, where they liked, under the general supervision of the university rules and had no relation to any instruction other than the public teaching of the university. But in time the obvious value of collegiate training for the university exercises and superior comfort of the college buildings led even the sons of the wealthy to seek to share therein, paying rent-and charges in some college rather than outside.

36

We zouden zeker verre bezijden de waarheid wezen, indien we dachten, dat Perkins meer om zijn positie dan om zijn bekwaamheden tot fellow werd gekozen. Deze waren toch van dien aard, dat ze een ieder wel moesten opvallen. Niemand minder dan Th. Fuller, die zelf een verbazingwekkend geheugen had 1), getuigde van Perkins: «Hij had een veel omvattend hoofd, waarin, voldoende plaats was om alle ingewikkelde strijdfragen te bergen en hij had het ongetwijfeld in dezen tot een grote hoogte gebracht, zo het prediken hem niet van dien weg had afgeleid. Hij had een zeldzaam gelukkigen aanleg om boeken vlug te lezen en het doorbladeren alleen gaf hem een nauwkeurig inzicht in alle gewichtige dingen daarin vervat, zodat hij als het ware als een rijbode door een schrijver heen precies op alle gedeelten acht nam, alsof hij daarbij in 't bijzonder was blijven stilstaan. zo spoedig nam hij van de boeken kennis, dat men zou denken, dat hij niets en zo nauwkeurig, dat men zou denken, dat hij alles las» 2).

1) D. N. B. i. v. Th. Fuller.

2) Fuller, 1. c. p. 82, 83.

In de voorrede van zijn Armilla aurea gericht tot zijn alma mater, getuigt Perkins: dat alle

dingen die er toe strekken om het leven door te gaan of ook ter zaligheid, in mij van u afkomstig zijn. Want dat ik besta, heb ik naast God aan mijne ouders te danken maar dat ik wèl ben, dank ik u. Van u heb ik bepaalde wetenschappen ingedronken en ben ik, wat de hoofdzaak is, een Christen geworden (Lat. uitgave v. 1590).

37

Met Perkins waren Andrew Willet 1), George Downham, Cuthbert Bainbridge 2), Francis Johnson 3) en Richard Clark fellows van Christ-college1), die daaraan ongetwijfeld hogen luister bijzetten. De bloei van Christcollege was in de laatsten tijd wel enigszins verminderd. In Februari 1582 werd Edmund Barwell tot Master van het college gekozen, onder wie het zowel financieel als wetenschappelijk achteruitging 5). In 1586 bezocht de vice-kanselier Dr. Copcot het college, waar hij vele dingen vond, die hij verkeerd achtte. De financiën waren in een treurigen toestand. Het inkomen der fellow-commoners was van twaalf stuiver op drie shillings per week gesteld, terwijl de scholars in hun rechtmatige toelage werden verkort. De fellows verwaarloosden de publieke gebeden wat de tijd en de klederdracht betreft, die hiervoor door de statuten van de universiteit en het college waren aangewezen. Het deelnemen aan het Heilige Avondmaal werd eveneens verwaarloosd. De commonplaces 6) in de kapel waren vol personaliteiten en zo vervelend en lang, dat de voorlezingen in de zaal werden nagelaten.

1) Zie over A. Willet Brook, 1. c. II. p. 284--288 en een artikel in D. N. B.

2) Zie over C. Bainbridge Brook, 1. c. I. p. 396-405.

3) Zie over Fr. Johnson Brook, 1. c. II. p. 89--106 en een art. in D. N. B.

4) Stryp'e, Annals III. p. 441 en E' u 11 e r, 1. c. p. 80.

5) Zie over Barwell, Cooper, 1. c. II. p. 522, 523.

6) 31 ulla ger, 1.c.p. 472. The commonplaees-discourses originally designed pithily to suggest some topic for profitable reflexion and of which brevity was regarded as an essential feature.

38

Zij, die godgeleerde diensten of schoolse oefeningen moesten vervullen, verwaarloosden hun plicht. Zij aten gewoonlijk buiten het college, droegen geen mutsen en gingen zonder hun academische kledij de stad in, gelijk de master zelf deed naar het schein 1).

Indien inderdaad, zegt Mullinger 2) het geluk van Christ-college van de master had afgehangen, dan kan er nauwelijks aan getwijfeld, dat het lot der vereniging niet bijster veel van dat verschild zou hebben, waartegen de fellows zo krachtig waren opgekomen aan de vooravond van Barwell's verkiezing, 3) maar, zo voegt Mullinger erbij, van het jaar 1584 tot 1602 werd het aanzien van het huis in hoge mate opgehouden door de naam en het onderwijs van een zijner fellows, de beroemden William Perkins Zijn werk in Christcollege - zo getuigt hij elders 4) - werd, zoals dat van anderen in andere colleges, niet alleen een deel van zijn persoonlijke beroemdheid, maar ook van het zeer verhoogde aanzien en het nut door zijn college verspreid.

«Na zijn intreden in de bediening, liet hij het eerst zijn licht schijnen voor degenen, die zaten in duisternis en schaduw des doods, n.l. de gevangenen in het kasteel van Cambridge, mensen, die (zoals over het algemeen in zulke plaatsen) in Engeland buiten het Christendom leefden, die de middelen, ter hunner zaligheid ontbeerden, gebonden wat hun lichamen aanging, maar los van leven, ja dikwijls gebrandmerkt in hun vlees, en met

- 1) Stryp e, Annals III. p. 439.
- 3) 1. c. p. 473.
- 3) zie 1. c. p. 310.
- 4) 1. c. p. 398. 39

een toegeschroeid geweten. Perkins wist zoveel invloed bij de cipier te verkrijgen, dat de gevangenen geboeid naar het Graafschapshuis werden gebracht, dichtbij, waar- hij voor hen iedere Zondag predikte. zo was de gevangenis zijn parochie, zijn mensenmin zijn patroon, die hem met dit ambt begiftigde en zijn werk was al zijn loon. Menige Onesimus teelde hij hier en hij was het instrument ter bevrijding der gevangenen uit de gevangenschap der zonde. Toen dit begon bekend te worden, werden sommigen van goede hoedanigheden uit de naburige parochies zijn hoorders en achtten het een feest zich te voeden uit de mand der gevangenen. Hierdoor werd hij later prediker der St. Andries- parochie in Cambridge, waar hij bleef tot de dag zijns doods» 1). Zijn inkomen bestond geheel uit de vrijwillige gaven zijner gemeente, vermeerderd door giften van aanzienlijke lieden in de nabuurschap, onder welke Mr. Wendy van Haslingfield de voornaamste was 2).

«Nadat Perkins in dit openbare ambt was bevestigd, bestonden zijn hoorders uit collegianten, stedelingen én mensen van het platteland. Dit vereiste die bijzondere gaven der bediening, waarmee de Voorzienigheid hem rijkelijk begiftigd had. In al zijn verhandelingen waren zijn stijl en zijn onderwerp berekend op de bevassing van het gewone volk, terwijl terzelfder tijd de godzalige studenten hem met bewondering hoorden. Luther was gewoon te zeggen: «dat dienaren, die de verschrikkingen der wet prediken,

- 1) Fuller, 1. c. p. 81.
 - 2) Cooper, 1. c. p. 335, Zie het leven en doods van Mr.- Wilhelm Perkins naa de beschrijving van Thomas Pullen
- 41
40

maar niet de onderwijzing en vertroosting van het Evangelie brengen, geen wijze bouwmeesters zijn; zij trekken neer, maar bouwen niet weder op».

Maar Perkins' preken waren, geheel wet en geheel Evangelie. Hij was een zeldzaam voorbeeld van die tegenovergestelde gaven, die elkaar in zo uitstekender graad in dezelfde prediker ontmoetten; zowel de kracht en donder van Boanerges, om zondaren tot besef van hun zonde en gevaar te brengen en hen van het verderf te verdrijven, als de overredingskracht en troost van Barnabas om de wijn en de olie, die de vertroosting van het Evangelie aanbiedt, in hun gewonden geest te gieten» 1).

Fuller - zelf bijzonder populair als prediker 2) - getuigt van Perkins 3): zijn preken waren niet zo eenvoudig, of de godzaligste geleerde moest ze bewonderen, noch zo geleerd, of de eenvoudigste kon ze verstaan. Werd er van Socrates gezegd, dat hij het eerst de torenhoge beschouwingen der wijsgeren ten dienste van de praktijk en zedelijkheid naar beneden

- 1) Brook, 1. c. p. 130.
- 2) D. N. B. i. v. Th. Fuller
- 3) 1. c. p. 81, 82.

Iets dergelijks lezen we eveneens bij Fuller van H. Smith, the silver tongued preacher (Church History, Bk. IX p. 142). His Sermons are so solid, that the learned may partly

admire; so plain the unlearned may perfectly understand them. Vgl. hetgeen de drukker van Perkins' Works, J. Legatt, in zijn voorwoord aan de lezer opmerkt: Such is his (i. e. Perkins') love to all, that, as for the matter of his doctrine, hee contenteth and satisfieth the most learned: so for the maner of his delivering the same, he condescendeth to the capacite of the meanest of Gods children.

bracht, zo kon van onzen Perkins worden getuigd, dat hij de school op de kansel bracht. Na hare geschillen van hun zwaarwichtige schooltermen te hebben ontdaan, maakte hij er eenvoudig en gezond voedsel van voor het volk. Hij was een uitnemend heelmeeester voor een gebroken ziel en een twijfelmoedig geweten.

Na dit laatste in hoofdzaak te hebben overgenomen, gaat Dr. H. Visscher aldus verder 1):

«Maar aan de andere zijde schijnt hij ook Paulus' woorden in toepassing te hebben gebracht: «Wij dan, wetende de schrik des. Heeren, bewegen de mensen tot het geloof». Het woord «verdoemenis» kon hij met zulk een nadruk uitspreken, dat het nog langen tijd een somberen nagalm in de oren der schare achterliet 2).

In een tijd als de onze, waarin men er op uit is zelfs het verschrikkelijkste nog in een lieflijken vorm te hullen, mag dit laatste misschien ietwat zonderling klinken, het bewijst niettemin voor de aangrijpende ernst, waarmede hij sprak. Dat hij de weg kende om het hart der toehoorders te treffen, blijkt zeker wel hieruit, dat hij als catecheet van Christ College bij het verklaren der geboden de toepassing zo juist wist aan te leggen, dat veler hart er door tot verootmoediging kon worden gestemd» 3).

Moge de schildering van Fuller, die Perkins tot het

1) a. w. blz. 15.

2) 1, c. P. 82.

3) 1. c. And when Catechist of Christ College, in expounding the Commandments, applied them so home, able almost to wake his hearers hearts fall down and haire to stand upright.

42.

model van een gelovigen dienaar maakt 1), wellicht ietwat overdreven zijn, zij geeft ons zeker wel het recht om met A. B. Grosart in zijn Memoir of Richard Sibbes, opgenomen in zijn uitgave van de volledige werken van R. Sibbes, te spreken van «Perkins's seraphic, yet pungent ministry» 2) en van de «stern reproofs, bold invectives, burning remonstrances, prophet-like appeals of William Perkins» 3).

Cotton Mather, de Thomas Fuller van New England kon zich aan de indruk, die Perkins op hem uitoefende, moeilijk onttrekken, maar hij weerstond en smoorde die overtuiging door het ijdele geloof, dat een godzalig man te worden hem verhinderen zou een geleerd man te worden. Toen hij de klok hoorde luiden voor de begrafenis van Perkins, verheugde zijn geest zich heimelijk in zijn bevrijding van die krachtige bediening des Woords, waardoor zijn geweten zo dikwijls was benauwd 4).

In groten getale stroomden de scharen uit de universiteit en de stad te zamen om Perkins te horen 5). De verslagenen van geest kwamen van verre en nabij tot hem en ontvingen veel vertroosting uit zijn onderwijzingen 6). Vele twijfelmoedigen ondersteunde hij met zijn persoonlijke

1) D. N. B. i. v. W. Perkins

2) Edinburgh 1862. Vol. I, p. XXXVI.

3) 1. c. p. XXXIX.

4) 1. c. p. XXXVII, XXX VIII.

5) Fuller, 1. c. p. 81. Vgl. Dillingham, 1.1.p. 14. *Concionibus idem (i. e. Perkins) eousque inclaruit artemque illam in tantum evexit, ut Usserius ooster; Magnum illud Ecclesiae Reformatae luminare, hujus imprimis vestigiis insistere ac cum juvenis esset, totum fere Perkinsium concionando exprimere non dubitarit.*

6) Fuller, *Abel Redivivus*, p. 431-434 bij Brook, *L e II* p. 130. 43

raadgevingen 1). Toen hij echter ouder was geworden, veranderde hij zijn stem en liet hij veel van zijn vroegere scherpte varen, terwijl hij dikwijls getuigde dat het prediken van genade de eigenlijke plicht van de evangeliedienaren was 2).

Hij schijnt - zegt Mullinger 3) de kunst bezeten te hebben om zijn betoog op te zetten naar de strikt logische methode, die toen in zwang was, terwijl hij een eenvoud van taal bewaarde, die hem voor ieder begrijpelijk maakte. zijn vermaardheid als godgeleerde schreed nauwelijks minder vlug voort dan die als prediker en op een tijdstip, toen het geschil tussen de Anglicaanse en Puriteinse partijen in de universiteit zijn hoogtepunt had bereikt, werd hij bekend om zijn onverholven tegenstand tegen alles, dat in de zaak van het ritueel naar Roomse gebruiken riekte.

Het Puritanisme had bijzonderlijk in Christ-College diep wortel geschoten. Ongelijkvormigheid was er hand over hand in doorgedrongen 4). Laurence Chaderton's onderwijs zal daaraan zeker niet vreemd zijn geweest.

Weldra werd er tegen Perkins een aanklacht ingediend, dat hij de 13de Januari 1587 in een «common place» in Christ college vóór de viering van het Avondmaal gehouden, dit als een bederf in de

1) S. Ward in zij ne voorrede voor G. Perkinsi *Problema de romanae fidei eminentio catholico* in G. Perkinsi opera Genevae Apud Potrum et Jacobum Chouet MDCXI, p. 224.

2) Flliler, *Roly State*, p. 82.

3) D. N. B. i. v. W. Perkins.

4) Strype, *Annals* III p. 439. *Nonconformity was gotten in greatly into the College.*

44

Engelse Kerk aanwees, dat de dienaar des Woords liet brood en de wijn niet van een ander ontving, maar zelf nam, dat knielen bij het Ontvangen van het sacrament bijgelovig en antichristelijk was en dat het eveneens verkeerd was het aangezicht naar het Oosten te wenden.

Hij werd de 19e Januari voor de vice-kanselier Dr. J. Copcot en sommige hoofden der colleges 1) Perne, Bell, Goad, Norgate, Betts, Barwell en Nevill geroepen om zich te verantwoorden Hij weigerde daar voldoende antwoord te geven, tenzij hij zijn beschuldigers mocht kennen. Men dacht nu, dat het 't beste was sommigen van, dat college, die hem hoorden, onder eede te ondervragen. Daarop werden Thomas Bradocke, Thomas Osborne, Robert Baynes en Cuthbert Bainbridge geroepen wie deze vragen werden gedaan:

1. Of Perkins in zijn verhandeling op voornoemd tijdstip gehouden, leerde, dat het een bederf in onze kerk was, dat de dienaar het Avondmaal niet uit de hand van een anderen dienaar ontving, omdat, hetgeen in onze kerk gebruikelijk is, geen grond heeft in het Woord?

2. Of hij het knielen, wanneer we het Sacrament ontvangen, bijgelovig en anti-

christelijk noemde?

3. Of hij het knielen naar het Oosten als een bederf onder ons aanwees?

Op al deze vragen gaven de getuigen, deze op de eerste en gene op de tweede en derde, een bevestigend antwoord 2).

1) Brook, 1. c. p. 131.

2) Zie bijlage A uit Baker Al. S.

Th. Baker 1656-1740 streefde er naar een Athenae Cantabrigienses samen te stellen en bracht met dit plan een grote massa materiaal bijeen, voornamelijk uit geschreven bronnen, welke hij in twee en veertig deelen overschreef. Het gezonde oordeel en de nauwkeurige zorg in deze verzameling betoond, geven haar een ongewone waarde. Mullinger in D. N. B. i. v. Th. Baker.45

Hierop werd Perkins toegestaan te zijner verdediging te spreken. Hij zeide tot zijn geestelijke rechters het volgende:

«Terwijl deze leer des geloofs en van een goed geweten voor de gemeente moet worden toegepast, is het door Gods Voorzienigheid aldus geschied, dat ik haar op mijzelf moet toepassen. Men denkt van mij, dat ik een onderwijzer van dwaalleringen ben. Men beveelt mij een geruststelling te geven, hetgeen ik in waarheid van ganser harte wil doen.

Wat het bedienen van het Avondmaal aan zichzelf betreft, was dit mijn mening: dat het in deze plaats beter is het van een ander te ontvangen, dewijl wij hier met ons dertien dienaren zijn, omdat de dienaar op deze wijze niet alleen het Sacrament ontvangt, maar ook een goedkeuring van zijn broeder, dat hij een waardig ontvanger is. Er wordt gezegd, dat ik zeide: dat deze handeling onwettig was en een bederf in onze kerk; ik zeide het niet en waarlijk, ik verklaar plechtig voor God, dat, indien ik het had gezegd, dezelfde tong, die het zeide, het zou herroepen, opdat God de eer mocht hebben en schaamte en verwarring voor mij zou zijn.

Ik zeide niet, dat knielen afgodisch en antichristelijk is. Ik loochen dit. 1) Mijn mening was deze, dat van de twee houdingen, die gebruikelijk zijn, zitten en knielen, zitten het meest passend is, dewijl Christus zat en de

1) Brook, 1. c. p. 132 heeft abusievelijk: „I remember" in plaats van „I renounce".

46

Paus knielt gelijk Jewel 1) tegen Harding opmerkt. En in middelmatige dingen moeten wij ons, zover als wij kunnen van afgoderij verwijderen. Dit leerde Calvijn mij in een preek op Deut. 7. Bucer veroordeelde het. Ik ben van deze mening, dat iemand het met een goed geweten mag doen, want ik ben er ver van af om iemand te veroordelen. En ik bid u, hoe kunnen wij ons geheel vrijspreken, die eerst zitten, op de knieën vallen, wanneer het brood komt en nadat wij het ontvangen hebben, wederom opstaan en aldus op gelijke wijze met de wijn doen.

Ik houd het zien naar het Oosten of Westen voor middelmatig 2), hetwelk dien overeenkomstig moet worden gedaan, maar ik verwonder mij er over, waarom het kruis nog steeds in het venster staat en waarom

1) Zie art. over Jewel in P. R. E.3 van R. Bud de sieg, Bd. IX S. 44-49, S. 47. Jewel's Apologia pro ecclesia anglicana, nach Form. und Inhalt eins der gründlichsten Werke der englischen Reformationstheologie" (S. 48) wurde allseits als die wissenschaftliche Begründung der englischen Kirchenidee begrüßt. Harding - een renegaat - ein Jewel nicht unebenbürtiger Gegner.

2) vgl. Heyi yn 1. c. p. 329.

In 1594 a new Pulpit - was set up at the Spittle (in London) with the Preacher's face turned toward the South, which had before been towards the West: for so in former times the Pulpits were generally placed in all Churches of England to the end, that the peoples faces, in all acts of Worship, might look toward the East, according to the custom of the Primitive times... In which first they were shewed the way by Sir Walter Mildway in his Foundation of the Chapel of Emanuel College 1585. Who being a great favourer of the Puritan faeton gave order for this Chapel to stand North and South and thereby gave example unto others to affect the like. 47

wij ons naar het einde der kapel keren bij de afloop van de eerste en tweede les. Wij worden bevolen iedere schijn des kwaads te mijden.

Deze dingen heb ik gezegd om iedereen in deze vergadering gerust te stellen en te tonen, dat ik het gezag niet veracht. Indien ik dit mag bereiken, Gode zij dan geprezen, maar indien niet, Gods wil geschiede! Ik beken dit zo vrijwillig mogelijk. Ik zocht niet de onrust dezer vergadering. Verder verklaar ik, dát ik deze dingen op een beteren, meer geschikte tijd had kunnen zeggen» 1).

Het blijkt niet of Perkins' verdediging aan zijn kerkelijke rechters voldeed dan wel of hij enige bijzondere berisping of verdere vervolging onderging 2), maar zeker is het, dat hij sinds dezen tijd meer behoedzaam in zijn openbare verhandelingen heeft gesproken. zijn sympathiën echter met de Puriteinse partij bleven onverminderd 3).

In 1589 was hij een van de acht-en-zestig Masters of Arts, tevens voor het merendeel fellows, die een smeekbede bij Lord Burleigh inzonden ten gunste van twee fellows van Christ College, n.l.: Francis Johnson en Cuthbert Bainbridge. Beiden waren ter oorzake hunner preken in de St. Mariekerk gehouden, in de gevangenis geworpen De eerste in het bijzonder had de Schriftuurlijkheid en noodzakelijkheid van de presbyterialen vorm der kerkregering in het

1) Zie bijlage A.

2) Brook, 1. c. p. 133.

3) Mull in g er in D. N. B. i. v. W. Perkins.

48

openbaar verdedigd 1). Chaderton, Whitaker, Goad, Perkins en vele anderen protesteerden tegen de onwettige wijze, waarop genoemde fellows door de vice-kanselier Dr. Nevil en sommige hoofden der colleges werden bejegend.

Mullinger oppert het vermoeden, dat Perkins' gevoel van de strengheid, waarmee Johnson en Bainbridge door Whitgift, zowel in de universiteit als elders, werden behandeld, in de voorrede van zijn *Armilla aurea* (uitgaven van 1590 en 1592) wordt aangeduid. Zij is gedateerd: in het jaar van de laatste lijdzaamheid der heiligen 2).

Heeft Mullinger gelijk, dan komen hierin zeer zeker Perkins' Puriteinse neigingen - zij het ook bedekt - aan de dag. De smeekbede op zichzelf bewijst niets. Deze richtte zich alleen tegen de machtsoverschrijding, waaraan de vice-kanselier c.s. zich schuldig maakten door een aanslag te. plegen op het wettig recht van beroep op de universiteit 3).

Zoals wij boven reeds zagen, werden er in deze jaren verschillende geheime synoden gehouden. Weldra kwam hieraan een einde. Thomas Stone toch, predikant te Wareton in Northamptonshire, werd de 27ste Juli 1591 door de rechter van instructie voor de Star-Chamber

1) Zie S t r y p e, Annals III Append. No. LXX en LXXI p. 265-269 en Lire of Whitgift p. 296, 297. Vgl. artikelen in Brook, 1. c. en D. N. B. over F. Johnson en Bainbridge en Dexter, 1. c. p. 395.

2) D. N. B. i. v. W. Perkins.

3) Zie een gedeelte der petitie bij Brook, 1 c. II p. 95, 96, overgenomen uit Baker's M. S. IV. p. 87. 88 en Brook, 1. c. I p. 399.

49

van 's morgens zes tot 's avonds, zeven uur ondervraagd op grond van een eed, dien hij de vorigen dag voor de Procureur der Koningin plechtig had afgelegd. Hij maakte de plaatsen bekend, waar (Londen, St. John's College te Cambridge, Northampton en Kettering), de tijden, wanneer en de personen, die (Travers, Cartwright, Chaderton, Snape, Johnson, Bradshaw, e. a.), aan de Presbyteriaansche Synoden hadden deelgenomen. Zoals te begrijpen is, werd zijn handelwijze door zijn broederen zeer veroordeeld 1), alhoewel hij zestien argumenten ter zijner verdediging aanvoerde 2).

Toen deze een schakel ontglipt was, werd weldra de gehele keten verbroken. Stone's ontdekking verhinderde voor de toekomst al de formele, d. w. z. classicale en synodale samenkomsten. Volgens Bancroft behoorde ook Perkins tot hen, wier namen Stone genoemd had 3). Geroepen om voor de Hoge Commissie te verschijnen, legde hij als zoveel anderen 4) de eed «ex officio» af.

1) Zie Snape's jammerklachten over het verraad van de valschen broeder bij Heylyn, 1. c. p. 305. Cartwright's optreden was anders dan dat van Stone: gene onderging nl. ter oorzake van zijn weigering de eed ex officio af te leggen een gevangenisstraf van bijna twee jaar, totdat hij op voorspraak van Whitgift - een brief van Jacobus VI aan de koningin ten gunste van Cartwright (zie blz. 12) vermocht zeer weinig - uit de gevangenis werd gelaten. (Fuller, Ch. Hist. Bk. IX, p. 197--204. Neal, 1. e. p. 342).

2) Fuller, 1. c. p. 206-210.

3) Dangerous Positions oh. 7, p. 39 bij Fuller, 1. c. p. 211.

4) FL Atvey, Th. Edmunds, Ed. Littleton, J. Johnson, Th. Barbar, Hen. Cleavelly, Ant. Nutter bij S t r y p e, Life of Whitgift, p. 371.

50

Hij zeide, dat Cartwright, Snape en anderen, die niet genoemd werden, in het St. John's College te Cambridge, twee jaar geleden, in conferentie samenkwamen over de kwestie der kerkregering 1).

Om verschillende redenen legden bovengenoemde personen de eed af: wijl hij door een wettigen magistraat werd afgenomen; wijl de magistraat recht had de waarheid in zaken, die de openbare veiligheid betroffen, uit te vorsen; wijl het onmogelijk was de dingen enigszins langer geheim te houden, daar vele brieven van de broederen onderschept waren wijl er niets misdadigs was geschied in hun vergaderingen en de magistraat erger dingen van hen kon vermoeden dan waar waren en ofschoon hun bekentenissen sommigen in verlegenheid konden brengen, zij anderen, die verdacht werden, konden bevrijden. In hoeverre deze redenen hen, die bekenden, rechtvaardigen, laat ik - zegt Neal 2) - de lezer over; maar het is zeker, dat zij' hun vrijheid kochten ten koste van die hunner broederen; want zij genoten de gunst om vrijgelaten te worden en leefden voort, zonder dat hun in het vervolg moeite werd aangedaan.

Met goed recht zegt Dr. H. Visscher, dat Perkins, van zwakheid niet vrij te pleiten, geen martelaarsbloed had 3). Hij bracht evenwel niet door deze min edele daad de broederen in moeilijkheid 4): ze waren erin. Of hij de

- 1) S trype, 1. c. p. 354. Zie het verslag van dit verhoor bij Strype, 1. c. Appendix p. 159-161.
- 2) 1. c. p. 343.
- 3) Vgl. beneden Hfdst. II, f: Perkin's verhouding tegenover de Engelse Staatskerk.
- 4) Dr. H. Visscher, a. w. blz. 16. 51

eed al of niet aflegde, zou op dit oogenblik aan de stand der zaken niets veranderd hebben. Verder zwijgen was - indien al principieel eis van beginsel 1) - praktisch nutteloos.

Er wordt beweerd, dat Perkins een tijd lang door aartsbisschop Whitgift van zijn ambt werd ontzet of tot zwijgen gebracht. Brook neemt dit aan op gezag van Granger 2). Cooper is zo vrij dit bericht in twijfel te trekken, zeker wel op grond van het feit, dat Perkins volgens Fuller, in deze zaak niet zeer werkzaam was geweest. Na deze mededeling geeft Fuller de volgende karakterbeschrijving van Perkins ten dezen opzichte: Wat ook zijn oordeel was ten aanzien van de kerkregering, nimmer bemoeide hij zich daarmee in zijn prediking. Wanneer hij door anderen geperst werd omtrent de wettigheid der onderschrijving, dan weigerde hij zijn mening dienaangaande te kennen te geven, blijde zijn rust te genieten en aan anderen de vrijheid van geweten te laten Salomo's opmerking werd door hem bewaarheid: Als iemands wegen de Heere behagen, zo zal hij ook zijn vijanden met hem bevredigen. Zijn vroomheid gaf hem de gelegenheid vrijelijk te prediken en dwong oprechten eerbied voor hem af, zelfs van degenen, die met hem van gevoelen verschilden; want allen hielden Perkins voor een profeet, een nauwgezet en getrouw uitdeler van Gods

- 1) Zie echter boven blz. 21, 22 de Millenary Petition.
 - 2) Brook, I. c. II, p 133 verwijzend van Granger Bio.q. Hist. vol. I p. 219. Desgelijks R. Usher in zijn The Presbyterian Movement 1582-1589, p. 19.
- 52

wil, zoals deze in Zijn Woord beschreven is. 1) Zijn vreedzaam gedrag en grote naam in de geleerde wereld beschutten hem - zegt Neal 2) tegen de vervolgingen, die zijn broeders troffen.

Nog in één voorval zou hij zijdelings betrokken worden. Tegen Perkins' Golden Chaine, waarin hij het supralasarisme verdedigde, dat ook Whitaker aanhing, ontstond enige oppositie van de kant van Peter Baro. Deze had reeds meer dan twintig jaren lang een leer der voorverordining bepleit, die verschilde met die van Calvijn en zijn volgelingen. In de persoon van W. Barret, fellow van het Gonvil en Caius college, greep men hem aan 3). Deze hield in 1595 in de St. Mariekerk een prediking, waarin hij zich kante tegen het volstrekke besluit der verwerping zonder dat er rekening werd gehouden met de zonde en tegen de verzekerdheid des geloofs. Hij beweerde, dat men van de genade kan vervallen en sprak in zeer onvriendelijke woorden over Calvijn, Beza, Martyr, Zanchius, e. a.

Tenslotte na drie conferenties door hem met Goad, Whitaker, Preston, Chaderton e. a. gehouden, las hij in de St. Mariekerk een herroeping zijner dwalingen voor, maar op zulk een oneerbiedige toon, dat hij wederom aanstoot gaf. Vele fellows van de verschillende colleges onderschreven nu een stuk, waarin zij verklaarden, dat Barret's herroeping eer nieuwe beledigingen toe-

- 1) Ch. Hist. Bk. IX, p. 211. Dit is wellicht de reden, dat Mullinger (D. N. B. i. v. Acnes) the celebrated W. Perkins a theologian of moderate puritan tendencies noemt.

- 2) Neal, 1. c. p. 378.
 3) Heylyn, 1. c. p. 340. 53

voegde dan voldoening gaf. Barret verdedigde zich daarop in een brief aan Whitgift tegen het verwijt van onrechtzinnigheid en wees er op, dat Perkins, dien hij de euvelen moed had een homuncio quidam - een obscuur mannetje - te noemen, in zijn pas (April 1595) verschenen Exposition of the Creed de leer van de nederdaling ter hel waagde te bestrijden, welk artikel volgens Barret door de Kerk zeer vastelijk werd beleden 1).

Perkins verstond onder dit artikel Christus' verkeren onder de slavernij des doods. 2) De beschuldiging, die Barret tegen Perkins inbracht was onhoudbaar. Perkins mocht met zijn verklaring afwijken van de in de Engelse kerk heerschende gevoelens omtrent dit punt, hij weersprak het artikel van de nederdaling ter helle niet, dat immers voor verschillende opvattingen ruimte liet. 3)

1) Strype, Life of Whitgift, p. 435-439.

2) Vol. I p. 233. Christ was therein (i. e. in the grave) held in captivity and bondage under death.

3) Art. 3 van de Confessio Anglicana luidt in zijn in 1562 gewijzigden vorm aldus: De descensu Christi ad inferos. Quemadmodum Christus pro nobis mortuus est et sepultus, ita est etiam credendus ad inferos descensusse.

Zie hierover E' u 11 e r, Oh. Hist. IX Bk. p. 72.

In the kings Articles (i. e. king Eduard VI) it is believed, that Christ went down to Ren (to preach to the Spirits there), which last clause is left out in these Articles and men left to a latitude concerning the Ganse, time and manner of his Descent. Zie over de strijd in de Engelse Kerk aangaande de nederdaling ter hel. Strype, 1. c. p. 501-504. Vgl. nog Runt Relig. thought I, p. 126-128.

54

Uitgenomen deze feiten ging Perkins' leven kalm voorbij 1). Eenmaal (nl. op onze Lieve Vrouwedag 1590) werd hij in de tijd van zijn fellowship tot deken verkozen Tot het einde van 1591 vervulde hij deze waardigheid. Op St. Michielsdag 1595 werd hij voor de laatsten keer uitbetaald, waarschijnlijk na zijn huwelijk 2).

Baro beklaagde er zich eens over in een brief aan Dr. Andrews, die toen bij de Aartsbisschop vertoefde, dat Perkins de vorige Zondag - de brief is gedateerd 20 Januari 1595 - getracht had Overal 3) te weerleggen. Deze leerde, dat Christus voor allen was gestorven. Overal verlangde, dat dit aan Dr. Andrews mocht worden bekend gemaakt. Want hij had - indien hij zich niet vergiste - van de bisschoppen van Kantelberg en Londen verkregen dat diegenen, die hem in zijn prediking Pro-Christo tegenspraken, tot reden zouden worden gebracht. Hij voegde er aan toe, dat er voor de vrede betere maatregelen zouden worden genomen, indien brieven van dien aard mochten verkregen worden om dien man (d. i. Perkins) te doen inbinden. 4).

Aan dit verzoek schijnt echter geen gehoor te zijn gegeven. Tot de dag zijns doods heeft Perkins in de

1) Dat W. Perkins en W. Whitaker de Lambeth artikelen aan Whitgift voorlegden (zo Dr. H. Bavinck in zijn Gereformeerde Dogmatiek, Kampen 1906 -1911 12 p. 176) is onjuist, indien wij Strype mogen geloven. Deze noemt I. c. p. 460, 461 Whitaker en Tyndal.

2) J. Peil e, Biographical Register of Christ's College, p. 141.

3) Mullinger, Un. Camb. II, p. 500, 501. None of his contemporaries, however, left behind them in academie circles a deeper impression of varied capacity and luminous intelligente.

4) Strype, 1. c. p. 474. 55

St. Andrieskerk de volle raad Gods mogen verkondigen.')

Tegen het einde van zijn leven leed Perkins zeer aan een nierziekte. Hij droeg zijn lijden met een merkwaardig geduld. In de laatste aanval van zijn krankheid, kort voor zijn dood, riep hij, toen een vriend om matiging van zijn pijnen bad, uit: *Houd op, houd op, bid zo niet, maar bid de Heere om mij geloof en geduld te geven en laat Hij mij opleggen wat Hem behaagt* 2).

Drie-en-veertig jaren oud 3), de 18e. December 1602 4) blies Perkins de laatsten adem uit 51.

Er is verteld - verhaalt Fuller 6) - dat hij overleed

1) Vgl. Het leven en de doodt van Mr. W. Perkins. Zyne verghenoeghing in zynen staat is zeer aanpryslyk, aanghezien dat zyne inkomsten zo klein en de last van zyne kinderen zo ghroot was en die hem openlijk zochten uit zyne plaats te stoten zo veel, en zo machtigh, nochtans was hy trouwe in zyne eerste liefde, volhardende in zynen arbeid in de kerke van S. Andries.

2) Brook, Vol II. p. 133.

3) S. Ward. Voorwoord aan de lezer voor Perkins' Problema. p. 224 nondum excesserat annos 43.

4) C H. J. Jöcher, Allgemeines Gelehrten Lexicon Leipzig, Dritter Theil 1751 i. v. W. Perkins S 1395, 1396.

5) Fuller, Holy State p. 84. He was born the first and dyed the last year of Queen Elizabeth, so that his life streamed in equal length with her reign, and they both had their fountains, and falls together.

6) 1. c. p. 83. He died in the 44 year of his age of a violent fit of the stone. It hath been reported, that he died in the conflict of a troubled conscience, which admit were so, had been no wonder. For God sometimes seemingly leaves his Saints when they leave the world, plunging them on their death beds in deep temptations, and casting their souls down to heil, to rebound the higher to heaven Besides, the devil is most busie on the last day of his Term and a Tenant to be outed cares not what mischief he doth. But here was no such matter. Indeed he always cried out Mercy, Mercy: which some standers by misinterpreted for despair as if he feit not Gods favour because he call'd for it: whereas Mercy is a Gratie, which they hold the fastest, that most catch after it. 'T is true that many on lesser reason have expreed more confidence on their future happinesse and have delivered themselves in larger speeches concerning the same. Bnt who could expect a long oration from him, where every word was accented with pain in so sharp a disease.

Ward 1.1. zegt: Perkinsus in Domino placide obdormivit. Dillingha m, 1. 1. p. 80: itaque optionem saam est consecutus (1. e. Jacobus Usserius) ut cum Perkinsio nostro Misericordiam Dei ac veniam implorans expiraret.

56

in de strijd van een ontrust geweten. Dit was echter niet het geval. Wel riep hij immer: *genade, genade!* Nu hebben sommige omstanders dit verkeerdelijk uit wanhoop verklaard, alsof Perkins Gods gunst niet gevoelde. Maar wie kon een lange redevoering van hem verwachten, waar ieder woord in een zo hevige krankheid door pijn werd geaccentueerd?

Hij werd zeer plechtstatig op kosten van Christcollege begraven, hetwelk er aanspraak op maakte om zijn begrafenis te betalen, evenzeer als het voor zijn opvoeding gezorgd

had. De Universiteit en stad wedijverden in liefde, wie de meeste droefheid daarbij zou uitdrukken 1). Dr. Mountague 2), later bisschop van

1) Vgl. H. Holland, *Heroologi4 Anglica Arnhemensis* 1620

p. 220, 221 *universis Academicis eius mortem dolore et lachrymis prosequentibus et supremo honore funebribusque exequijs celeberrime pro more Academiae decoratus fuit.*

2) toen master van Sidney Sussex college, vroeger een fellow commoner van Christ-college en een van Perkins' warmste verdedigers tegen de aanval van Peter Baro (D. N. B. i. v. W. Perkins).

57

Winchester, hield de begrafenisrede en vervulde op uitnemende wijze zijn taak. Hij nam als tekst: *Mozes Mijn dienstknecht is dood*. Hij sprak met grote lof van Perkins' geleerdheid, vroomheid, werken en het nut, door hem verspreid 1).

Kort voor zijn dood maakte Perkins zijn testament, gedateerd de 16e October 1602. Hij vermaakte aan de armen van de St. Andries' parochie de som van veertig shillings 2) en aan zijn geachte en waarde vrienden Edm. Barwell, J. Mountague D. D., Laur. Chaderton, master van het Emanuel-college, Rich. Foxcroft en Th. Cropley M. A., Nath. Cradock, zijn schoonbroeder, het gehele huis, waarin hij toen woonde, met de daaraan grenzende huizen en erven in de stad Cambridge om verkocht te worden en het geld te verdelen in drie gelijke delen, één deel aan zijn vrouw Timothye en de twee andere aan zijn kinderen, geboren of niet geboren.

Hij wilde ook, dat de prijs van al zijn roerende goederen onder zijn vrouw en kinderen zou worden verdeeld. Zijn vrouw Timothye wees hij tot enige uitvoerster zijner wilsbeschikking aan of in het geval, dat zij overleden mocht zijn, voordat het testament rechtsgeldig was verklaard, benoemde hij als zodanig Nath. Cradock. Hij vermaakte eveneens

1) Brook, 1. c. p. 134.

2) Brook zegt pounds.

Vgl. Het leven en de doot van Mr. W. Perkins: 't Is waar van hem, 't gheene Paulus zeide 2 Cor. 6: 10 (Dat hij als arm, vele rijk maakte), ook in een letterlijken zin, de verkopers van zijn Boeken ghenoten de winste, maar weinig voordeels quant tot de schrijver.

58

aan zijn vader, moeder, broeders en zusters elk tien shillings; aan Richard Love, apotheker, en zijn schoonzuster Catharine, Cradock elk vijf shillings en aan zijn schoonzoon John Hinde zijn Engelse Bijbel. Cradock en Cropley werden aangewezen als degenen, die over alles toezicht moesten houden. Deze wilsbeschikking werd door zijn weduwe voor Dr. William Smith, de vice-kanseliér, de 12e Januari 1603 bevestigd 1).

Mrs. Perkins, die naar het blijkt een weduwe was 2), toen Perkins haar huwde, had na zijn dood nog twee echtgenoten. zijn dochter Anna huwde 3) met John Brookes, predikant te Chesterfield 4).

Hij had - zegt Fuller 5) - een vrolijke natuur en een aangenaam karakter. Wel was hij voor vreemden teruggetrokken en gesloten. Hij liet hen een hele poos kloppen, voordat hij hen wilde opendoen, maar bij de minste bekendheid was hij opgewekt en

zeer gemeenzaam.

Hij was van een middelmatige grootte 5), had een blozende gelaatskleur, licht haar en was zeer corpulent. Zijn rechterhand was lam, hetgeen aan H. Holland een eigenaardig punt dicht in de pen gaf 7).

1) Cooper, 1. c. p. 336. vgl. Brook, 1. c. p. 135; 136 verwijzend naar Baker's M. S. Collections vol. II, p. 544.

2) Uit het feit nl., dat Perkins bij zijn dood een schoonzoon had.

3) Het leven en de doodt v. Mr. W. P.; Hy liet naa een Vrouwe met vele kinderen.

4) Cooper, 1. e. p. 336.

5) 1. c. p. 83, 84.

6) Brook, 1. c. p. 134, verwijzend naar Fuller Abel Redivivue, p. 436.

7) Fuller, 1. c. p. 84. Zie Hoofdstuk III.

59

Sommigen werpen tegen - zegt Fuller 1) dat zijn leer, die alles tot een volstrekt besluit herleidt, allen ijver verlamt en de zenuwen van 's mensen pogingen ter zaligheid afsnijdt. Want door alles aan de wind van Gods Geest toe te schrijven, die blaast waarheen Hij wil, laat hij niets over aan de roerriemen van 's mensen ijver, hetzij om hot verkrijgen der zaligheid te helpen of te verhinderen, maar zet hij eerder de deur wijd open voor teugelloze zorgeloosheid Was dit de scherpste opmerking tegen Perkins' leer, zijn leven was daarop een genoegzaam antwoord, zo vroom en vlekkeloos, dat de boosaardigheid er bevreesd voor was in zijn goede naam te bijten, waarin zij, naar zij wist, haar tanden niet kon zetten 2).

Maar God zegt Holland - 3) over onze zonden vertoornd, heeft zijn zeer getrouwe dienstknecht in de kracht van zijn leven naar de hemelen overgebracht, als ware deze wereld hem al te zeer onwaardig.

Hij was gewoon ter herinnering aan zijn plicht boven de titel van al zijn boeken te schrijven: *Gij zijt een dienaar des Woords; denk aan uw ambt* 4).

1) 1. c. p. 82.

2) Vgl. Holland, 1. 1. p. 221. Rio eximius vir, cuius vita doctrinae suae fuit consona, sancte et incontaminate vixit. Quod nostris iniquissimis temporibus est maxime rarum exemplum en Brook, 1. c. p. 134 As his preaching was a just comment upon his text: so his practica was a j ust comment upon his preaching.

3) 1. 1. p. 221.

4) W ar d, 1.1. Verbi Minister es, hoc age Brook, 1. c. p.131 en Cooper, 1. c. p. 337. Thou art a Minister of the Word, mind thy business.

60

Zij die hem Doctor in de Godgeleerdheid noemen, dwalen. Eén stamboom maakt hem tot een jongere broeder van Sir Christopher Perkins, Dr. in de beide rechten, een vermaard diplomaat. Het is mogelijk, maar die stamboom maakt hem onnauwkeurig tot de zoon van George Perkins en Maria Hayward, zijn vrouw 1).

Fuller bezocht zijn graf in de St. Andrieskerk te Cambridge. Het bedroefde hem te moeten zien, dat de kerk, waarin deze heilige werd begraven, op het punt stond in te storten. Jacob zei van Bethel: *Hoe vreselijk is deze plaats*. 'Ik ben bedroefd - zo gaat Fuller voort dat het in een heel anderen zin van de St. Andrieskerk kan gezegd worden, welke allen, die haar naderen, met vreze voor haar ondergang vervult' 2).

Perkins' portret is in de gezelschapszaal van Christ college. Dit portret werd. gegraveerd voor de Heroologia van H. Holland, terwijl er een ander gegraveerd portret is in Lupton Mod. Prot. Divines 3).

1) Cooper, 1. c. p. 337. In D. N. B. i. v. W. P. lezen we: In Baker M. S. VI 277b (= B 269) there are extraets from the registers relating to his family; but there appears to`be no sufficient warrant for assuming, that he was in any way related to Sir Christopher Perkins, clean of Carlyle.

2) Fuller, Hist. Univ. Cambr. p. 157.

Vgl. Het leven en de doodt van Mr. Mr. Perkins. Hy hadde geen ander ghedenkteken dan zyne eighene dueghden, uitghenomen dat enige zegghen, dat de vlakke steenen, die zyn graf dekten, waeren ghemaakt van Marber om de waerde liehaamen, die daaronder laaghen.

3) D. N. B. i. v. W. P. vgl. Cooper 1. e. p. 341. The portrait of Mr. Perkins - has been engraved in the Heroologia and by Simon Pass, William Marshall, G. Glover, R. Elstraeke, T. Matham en E. Egerton. 64

Met deze bijzonderheden besluiten wij ons overzicht van "Perkins' leven en gaan wij over tot de behandeling zijner «praestantissima volumina et opuscula» 1).

1) Holland. I. e p. 221.

HOOFDSTUK 2. PERKINS ALS GODGELEERDE.

1. Perkins eigenaardige denkbeelden aangaande den inhoud der Schrift en de Godgeleerdheid 1).

Voordat wij er toe overgaan Perkins als godgeleerde te schetsen, deelgin wij mee, dat het niet onze bedoeling is een beeld te ontwerpen van zijn gehele theologie. Dit zou weinig zin hebben. Het is uit het voorafgaande reeds duidelijk, dat Perkins een gereformeerd theoloog was. Dit zou op zichzelf natuurlijk niet voldoende wezen om een dissertatie aan hem te wijden, indien hij niet een man was geweest, die een eigen, persoonlijke visie over de dingen had. Hierbij hopen we in ons tweede hoofdstuk stil te staan, opdat zijn betekenis voor de geschiedenis der Godgeleerdheid moge blijken. Beginnen we daartoe met onze aandacht te bepalen, bij hetgeen volgens Perkins de inhoud der Schrift en de Godgeleerdheid was, om daarna te onderzoeken, hoe hij zich de encyclopedie der Heilige Godgeleerdheid - zij het ook in nuce - dacht.

1) Deze betiteling is ontleend aan heut opschrift van het eerste hoofdstuk van Perkins' Golden Chaine.

Tel voorkoming van misverstand zij hier opgemerkt, dat Perkins' werken door ons immer, tenzij het tegendeel blijkt, geciteerd worden naar de uitgave van J. Legatt te Londen, in twee folio-delen, (1626, 1617) met haar supplement in één foliodeel, gedrukt door C. Legge, 1618.

66

De inhoud der Schrift is een wetenschap, genoegzaam om wel te leven. Zij omvat vele heilige wetenschappen, van welke één de voornaamste is en de anderen dienaressen zijn.

De voornaamste wetenschap is de Godgeleerdheid.

Zij is de wetenschap om eeuwig gelukkig te leven. Gelukkig leven ontstaat uit de kennis Gods, Joh. 17: 3, Jes. 53: 11. En daarom ontstaat liet op gelijke wijze uit de kennis van onszelf, aangezien wij God kennen door in onszelf te schouwen.

De Godgeleerdheid bestaat uit twee delen: het eerste handelt over God, het tweede over zijn werken. 1).

Deze encyclopaedologische opmerkingen vormen het fundament, waarop Perkins' dogmatisch gebouw is opgetrokken, dat in A. golden chaine or the description of theologie Containing the order of the causes of Salvation and Damnation, according to Gods word als een eerbiedwaardig monument voor ons oprijst.

Een aan genoemde beschrijving voorafgaande tabel somt de dienaar van de inhoud der Schrift op: ethica, oeconomica, politica, kerk regering, het Joodse Gemenebest, homiletiek en schoolregering.

Zoals men licht inziet, is er tegen de inrichting van dit fundament wel een en ander in te brengen. Kerkregering en Homiletiek toch worden hulpwetenschappen om de inhoud der Schrift recht te verstaan, waarvan de Godgeleerdheid de voornaamste, heilige wetenschap is. Ze staan dus buiten het organisme der H. Godgeleerdheid, die de wetenschap is om eeuwig gelukkig te leven.

Gegeven dit onjuist uitgangspunt terecht. «Vat men

1) De Golden Chaine, Ch. 1. 67

toch eenmaal de Theologie op, niet als een complex van wetenschappelijke kennis, maar als een *systema salutis*, dan kan in strengen zin alleen de Dogmatiek tot de Theologie gerekend worden - tengevolge van dit soteriologisch karakter moest Keckermann's Theologie uiteraard haar algemene betekenis inboeten.

Keckermann toch was uitgegaan van een soortgelijke definitie als Perkins: *Theologia est prudentia religiosa ad salutem perveniendi* 2) en zag dienovereenkomstig in de Godgeleerdheid een *disciplina operatrix et idcirco methodo analytica tradenda*. Hij bedoelt de ethica als een *Ethica e S. Literis reformata et completa*, 3) Hetzelfde eist hij voor de *Oeconomica en Politica*. 4) Want zegt hij: *et Narum disciplinarum propinqua Systemate Theologico petuntur, et tota etiam doctrinae S. Literis reformatur accompletur, ut doctrina de Coniugio eet* (p 478). zo ontstaat dus voor hem een subordinatie van alle deze studiën aan de Theologie, gelijk dit ook het geval is met de talen en andere propaedeutische studiën; en ten dele ook met de Kerkhistorie, het Kerkrecht, enz.

Ook voor deze vakken toch weet Keckermann in het corpus *Theologiae* nog geen plaats te vinden 5) Hij wijkt in zijn opvatting van het wezen der Theologie van zijn Gereformeerde

1) Dr. A. Kuyper *Encycl. der H. Godgel.* Kampen 1909 12. blz. 209, 210.

2) *Opera omnia Genevae Apud Petrum Aubertum MDCXIV I Ib p. 67.*

3) I. 478. *Ethica quodammodo Theologiae subordinatur.*

4) I. 478. *Quod autem de Ethica-diximus, id etiam de Oecono. mica et Politica debet intelligi.*

5) Dr. A. Kuyper, a. w. blz, 209.

tijdgenoten geheel af; zo formeel als materieel. Formeel, doordien hij hun teruggaan op de idee der Godskennis in God zelf geheel glippen laat; en materieel, in zover het doel der Theologie bij hem niet de eer Gods, maar de zaligheid van de zondaar is. 1). Al heeft hij als goed Gereformeerd theoloog uitnemend gevoeld, dat ook de niet-theologische studiën in verband moesten gezet met de wortel der religie, tot helderheid heeft hij de verhouding tussen de filosofie en de Theologie allerminst gebracht en hij kon dit niet, omdat het begrip, dat hij zich van de Theologie vormde, onjuist was. - Elke organische opvatting van de theologische wetenschap ligt hem nog verre» 2).

Dit lange citaat betreffende Keckermann's betekenis voor de geschiedenis der theologische Encyclopaedie

is bijna zin voor zin van toepassing op de encyclopaedologische grondbeschouwingen van Perkins. Voorzeker, in onderscheiding van Keckerman heeft hij deze ideeën niet uitgewerkt, het is een dor geraamte, dat er in het eerste hoofdstuk van zijn *Golden Chaine* voor ons ligt.

Amesius heeft in zijn *Medulla Theologica* Perkins' definitie der Godgeleerdheid verdiept 3) en haar verder uitgewerkt: Voor Amesius is de Theologie *doctrina Deo vivendi* 4) *Potiores sunt partes evixioias quam eudamonias* 5). Beiden hebben - evengoed als Arminius 6) - gewis

1) a. w. blz. 205.

2) a. w. blz, 210.

3) Dr. H. Visscher, a.w. blz. 88.

4) Med. Lib. 1. Cap. 1. 1.

5) 1. c. 8.

6) Arminius' definitie der Theologie luidt aldus: Opera thol. Lugduni Batavorum 1629 p. 339, objectum doctrinae illius seu scientiae proximum et immediatum non est ipse Deus, eed officium et actio hominis quam. Deo praestare tenetur - Qua de causa theologia non theoretica scientia seu doctrina eet, sed practica, actionem postulans totius hominis. Disput. priv. Thesis I, de ipsa Theol.

69

de invloed van Petrus Ramus «le plus grand philosophe francais du XVIIe siècle» 1) ondergaan. Ramus definieert toch in zijn Commentarii de religione christiana de Theologie als doctrina bene vivendi - Theologia autem docet bene vivere, id est, Deo bonorum omnium fonti congruenter et accommodate 2).

«Tegen zulk een begripsbepaling van de Theologie moet geprotesteerd. Aan het wezen der Theologie als kennis Gods wordt tekort gedaan. De hoogleraar Bavinck heeft dan ook in «De Banier» van 12 October 1894 tegen deze bepaling der Theologie met de volgende woorden protest aangetekend: «De richting, door Amesius in de theologie voorgestaan, deed aan het wetenschappelijk karakter der Godgeleerdheid tekort. Het gaat niet aan om (de Theologie) te omschrijven als een wetenschap om Gode te leven. Ook de kennis Gods heeft hare eigene en zelfstandige waarde» 3).

1) Ch. Waddington. Rums Sa vie, ses écrits et ses opinions. Paris 1855, p. 10.

2) Francfor, 1594. Lib. 1. Cap. 1. p. 6. Vgl. hiermee het woord van Calvijn, Catechismus ecclesiae Genevensis: De fide Vol. VIII, p. 12: Ergo vel in de satis perspicimus, nihil passe homini infelicis contingere quam Deo non vivere. - Sic res habet.

3) Willem Amezes, Vijf boeken van de consciëntie, uitgegeven door W. Geesink, Amsterdam 1896, blz. IV.

70

Wel moet er op gewezen, dat Perkins al aanstonds aan zijn definitie heeft toegevoegd, dat gelukkig leven ontstaat uit de kennis Gods, maar dit neemt niet weg, dat hij feil ging door de genoemde kennis naast zijn definitie te stellen in plaats van haar in deze op te nemen. Het resultaat hiervan was geen ander dan dat hij evenals Keckermann tot een organisme der H. Godgeleerdheid niet kon geraken, maar staan bleef bij een agglomeraat van «heilige wetenschappen», alle ontleend aan de inhoud der H. Schrift, waarvan de een wel, de andere niet tot het corpus Theologiae behoort. Theologie was in haar diepste wezen voor hem Dogmatiek, soteriologisch van karakter.

Gelukzalig leven heeft zijn oorsprong in de kennis Gods en daarom - zo voegt Perkins erbij echt in de geest van Augustinus 1) en Calvijn 2) - op gelijke wijze in de kennis van onszelf, omdat wij God kennen door in onszelf te schouwen.

Perkins heeft op het voetspoor van Augustinus en Calvijn met deze laatste woorden een stelling geponeerd, die tot ernstig misverstand aanleiding kan geven. Het is immers een feit, dat de mens nimmer door zelfkennis tot ware Godskennis is gekomen dan alleen indien hij leefde bij het licht van Gods Woord 3).

1) Noli foras ire, in te ipsum redi, in interiore homine habitat veritas, in de vena relig 39, 72 III 154. afdruk van de Benediktijner uitgave 1679-1700).

2) Instit. Lib. 1 Cap. V. 3 ut Deum apprehendamus extra nos egredi opus non est.

3) "De zondige mens mist adequate zelfkennis en eerst bij het licht van Gods woord

herkent hij zijn ware gestalte". Dr. A. Kuyper, a. w. II, blz. 564. Dr. H. Bavinck, a. w. 12, p. 594. Buiten de openbaring ook kent de mens zichzelf niet.

IV, p. 500. Om God te vinden - hebben we dus niet buiten ons zelf te gaan - maar indalende in ons zelf vinden wij God - een herleving van de pantheïstische mystiek.

71

Perkins heeft - evenzeer als de beide genoemde kerkvaders - dit ook beseft, blijkens de verklaring in zijn *Treatise of mans imaginations* 1), dat sinds de val van Adam het geweten door de erfzonde evenals alle andere vermogens der ziel verdorven is, zodat iemand iets kwaads kan bedenken zonder dat zijn geweten het hem zegt.

In plaats dat Perkins als Keckerman consequent de analytische methode kiest als gevolg van zijn onjuiste definitie der Godgeleerdheid, 2) is zijn behandeling synthetisch. Hij verdeelt de Theologie - zoals we reeds zagen - in twee deelgin. Van zaligheid wordt door Perkins na de bepaling der Theologie met geen woord gesproken; alleen zegt hij, waaruit gelukkig leven ontstaat. Dan gaat hij eenvoudig verder: over God.

«Das reformirte Lehrsystem folgt dem synthetischer, von oben herab deducirenden Wege: Gott, daim seine Werke, die innern (decreta), die aiisern (executio). Einzig Keckermann forderte de analytischen Weg, um unsre praktische Theologie von speculativer Philosophie sicher zu scheiden» 3).

1) Ch. 3. Sect 1. Vol II. p. 462.

2) Dr. H. Bavinck, a. w. I, p. 92.

3) Dr. A. Schweizer. *Die Glanbenslehre der evang. reform. Kirche Zürich*, 1844. I. S. XIII vgl. Dr. W. Gasz. *Geschichte der Protestantischen Dogmatik* Berlin 1854 I S. 390.

72

Perkins maakt op deze regel geen uitzondering door na de behandeling van de *locus de Deo* te spreken over zijn werken, die hij verdeelt in Zijn besluit en de uitvoering van Zijn besluit 1).

In het eerste gedeelte handelt Perkins achtereenvolgens over God en de natuur Gods, het leven. Gods, Gods heerlijkheid en gelukkigheid en over de personen van het Goddelijk Wezen 2).

Dat er een God is, blijkt 1°. uit de loop der natuur; 2°. uit de natuur van de ziel des mensen; 3°. uit het onderscheid, dat er bestaat tussen eerbare en oneerbare dingen; 4°. door de schrik des gewetens; 5°. door de besturing van burgerlijke gemeenschappen; 6°. de orde van alle oorzaken, die immer tot iets voorafgaands zijn te herleiden; 7°. de bepaling van alle dingen tot hun verschillende doeleinden; 8°. de overeenstemming van alle mensen, die wel bij hun verstand zijn 3).

Elders 4) noemt Perkins vijf verschillende bewijzen voor het bestaan Gods, n.1.: het kosmologisch, historisch- theologisch, dat uit het geweten en het in de mens aanwezig zijn van de Godsidee en het physico-theologisch bewijs.

In onderscheiding van de genoemde plaats uit de *Cases of conscience* wordt er in de *Golden Chaine* op deze

1) A *Golden Chaine*, Ch. VI.

2) 1. c. eh II-V

3) 1. c. ch. II. (Dit gedeelte ontbreekt in de eerste Latijnse uitgave v. 1590)

4) *Cases of conscience*, II 13k. ch. II 1 Quest. Sect. 1. Vol. II p. 49-52.

stellingen geen toelichting gegeven. Perkins gaat eenvoudig over tot de beschrijving van God, Jehovah Elohim. De eerste naam verklaart ons Gods natuur, de tweede Zijn Personen. Gods natuur is Zijn levend en volmaakt wezen De volmaaktheid van Gods natuur is hare volstreckte gesteldheid, waardoor zij in zichzelf geheel en al volledig is. De volmaaktheid van zijn natuur is óf hare eenvoudigheid, óf hare oneindigheid. Door de eenvoudigheid van zijn natuur is Hij vrij van alle redekunstige betrekking in bewijsredenen 1), waaruit blijkt, dat Gods natuur onveranderlijk en geestelijk is. Gods oneindigheid heeft twee zijden: zijn eeuwigheid en onmetelijkheid 2).

Door het leven Gods is de Goddelijke natuur in voortdurende handeling. Dit geschiedt door drie eigenschappen, die Gods werking jegens Zijn schepselen openbaren: zijn wijsheid, wil en almacht. Gods wijsheid bestaat in voorwetenschap en raad. Gods wil wordt liefde en haat of genade en gerechtigheid genoemd. Gods macht kan onderscheiden in een volstreckte en een daadwerkelijke 3).

Uit de voorafgaande eigenschappen vloeien Gods heerlijkheid en gelukzaligheid voort 4).

Het volgende hoofdstuk, dat het eerste deel der Theologie besluit; spreekt over de personen der Godheid. Perkins maakt hier de opmerking, dat noch de Schriften

1) volde' of all Logically relation in arguments.

2) 1. c. ch. II.

3) ch. III.

4) ch. IV.

74

bepalen, noch de Kerk weet, wat het wezenlijk onderscheid is tussen uitgang en generering.

Het tweede deel, dat gewijd is aan de behandeling der werken Gods, neemt C. VI-LVIII in beslag, welke onevenredigheid geredelijk daaruit kan verklaard, dat het Perkins' uitgesproken doel is een uiteenzetting te geven van de orde des heils. Anders dan in zijn bepaling der Godgeleerdheid neemt hij bij het definiëren van het doel der werken Gods een zuiver theologisch standpunt in: het is de openbaring van de heerlijkheid Gods. Het werk Gods is - zoals gezegd - 11)f Zijn besluit óf de uitvoering daarvan. Door het besluit Gods heeft God noodzakelijk en toch vrij van eeuwigheid bij zich zelf alle dingen bepaald. Gods voorwetenschap is met Zijn besluit verbonden en gaat inderdaad daaraan vooraf, hoewel niet ten aanzien van God, maar van ons, aangezien kennis vóór de wil en het volvoeren van een werk gaat. De uitvoering van Gods besluit bestaat in zijn werking en zijn werkdadige toelating, de werking is oorzaak van al hetgeen goed is, de werkdadige toelating gaat over al hetgeen kwaad is 1).

Gods besluit, voor zover het de mens betreft, wordt de voorverordining genoemd, waardoor Hij alle mensen tot een bepaalde en eeuwig staat heeft voorbeschikt of ter zaligheid of ter verdoemenis om zijn heerlijkheid te openbaren. De middelen ter volvoering van de voorverordining zijn tweevoudig: schepping en val 2).

1) ch. VI.

2) ch. VII. 75

Achtereenvolgens bespreekt Perkins nu de schepping van engelen 1) en van de mens, de staat der rechtheid., de zonde en de val der engelen, de val en de

ongehoorzaamheid des mensen, de erfzonde, dadelijke zonde en straf der zonde. 2)

Na z de middelen ter volvoering van Gods voorverordining te hebben besproken, gaat Perkins over tot de verkiezing en Jezus Christus als haar grondslag. De voorverordining bestaat uit twee delen: verkiezing en verwerping.

Tot de uitvoering van het besluit der verkiezing behoren drie momenten: de grondslag, de middelen, de trappen. De grondslag is Christus Jezus 3), door Zijn Vader van eeuwigheid geroepen om het Middelaarsambt te vervullen tussen God en alle mensen en tussen God en de gelovigen alleen. 4)

C. XV-XVIII handelen over Jezus Christus, diens vleeswording en ambten. Christus' lijden wordt hier door Perkins tot de laatsten tijd voor Zijn dood beperkt 6) en de nederdaling ter helle verstaan van Zijn verkeren onder de smadelijke heerschappij des doods gedurende de tijd van Zijn verblijf in het graf. Hd. 2: 24, Ef. 4: 9. 5)

C. XIX -XXXIV spreken over de uitwendige middelen

1) Deze zijn ook volgens Perkins, beeld dragers Gods. ch. VII.

2) ch. IX-XIV.

3) ch. XV.

4) ch. XVIII. vgl. An. Exposition of the Creede Art: Of the Church and Predestination Vol. I. p. 282 Christ - himselfe was first of all predestinate as he was to be our head - and we secondly predestinate in him, because God ordained that the execution of mans election should be in him.

5) Anders bv. An Exposition of the Creede. Christs humiliation Vol I p. 186. The time of the passion was from the very birth of Christ to his resurrection.

6) ch. XVIII. Zie boven blz. 53.

76

der verkiezing. Deze zijn Gods verbond en het zegel daarvan. Gods verbond is Zijn verdrag met de mens betreffende het op een zekere voorwaarde verkrijgen van het eeuwige leven. Er is een verbond der werken en een verbond der genade. Het verbond der werken vindt zijn uitdrukking in de zedenwet. De zedenwet is dat deel van Gods woord, dat de mens volmaakte gehoorzaamheid beveelt, zowel in zijn natuur als in zijn daden. De Tien Geboden vormen de saamvatting van de gehele wet en het verbond der werken 1). Ter juiste verklaring van de wet geeft Perkins enige regelen, die in hoofdzaak met die van Calvijn overeenkomen 2).

Na de verklaring der wet en van haar verschillend gebruik voor onwedergeborenen en wedergeborenen, volgt de behandeling van het verbond der genade. Door het verbond der genade belooft God uit genade Christus en zijn weldaden en eischt Hij wederom van de mens, dat hij Christus door het geloof aanneemt en zich van zijn zonden bekeert. Dit verbond wordt ook een testament genoemd, want het wordt bevestigd door de dood van de testamentmaker. Dit verbond, hoewel één in Wezen, wordt onderscheiden in Oud en Nieuw Testament. De prediking van het Evangelie is het gewone middel om geloof in de ziel te wekken 3); de Sacramenten zijn van de prediking

1) ch. XIX.

2) inst. II VIII 6-10.

Golden Chaine ch. XIX The negative bindeth at all times and to all times: and the affirmative bindeth at all times but not to all times: and therefore negatives are of more force. Desgelijks Cases of conscience Bk. 2. Ch. 12. I Quest. Vol. TL p. 86.

3) ch. XXXI

des Woords de aanhangselen 1). C. XXXII-X.X.X.I.V zijn aan hun behandeling gewijd. Bij de uiteenzetting van de doop geeft Perkins als zijn meeneg te kennen, dat de kinderen ter oorzaak van het geloof der ouders in het verbond, gerekend worden 2). Het laatste moment aangaande het besluit der verkiezing, betreft de trappen ter verwerkelijking. Deze zijn: Gods liefde en de openbaring van. zijn liefde. Deze openbaring geschiedt aan uitverkoren kinderen en aan mensen van rijperen leeftijd..De kinderen, die op een geheime en onuitsprekelijke wijze door Gods Geest Christus zijn ingeplant, verkrijgen de eeuwige zaligheid 3). De openbaring van Gods liefde aan mensen, gekomen tot jaren des onderscheids, heeft bijzonderlijk vier trappen. Rom. 8: 30, 1 Cor. 1: 30: de eerste trap is een krachtadig roepen, dat in een verkiezing bestaat, welke een afscheiding is van een zondaar uit de vervloekten staat des - mensen en in de wederkerige gave van God de Vader, waardoor Hij de te redden zondaar aan Christus schenkt en deze wederom daadwerkelijk aan de zondaar, zodat bij deze vereniging de gehele persoon van iedere gelovige waarlijk verbonden wordt met de gehelen persoon van onzen Zaligmaker Christus, God en mens, een geestelijke vereniging 1). De tweede trap is de rechtvaardigmaking,

1) ch. XXXII.

2) Desgelijks Cases of toescience 2 Bk. Ch. IX. I Quest. Vol II. p. 75 en A treatise how to live and that well Vol. I p. 486.

3) ch. XXXV.

4) ch. XXXVI. In de Lat. uitgave v. 1590 is dit korter behandeld. Vgl. ook The right mag of dying well. Vol. I. p. 494 en Cases of conscience. Bk. I. ch. 9 Sect. 3. Vol. II. p. 36.

bestaande uit vergeving der zonden en toerekening van Christus' gerechtigheid 1). De derde trap is de heiligmaking, te verdelen in afsterving en opwekking 2) en de vierde, de laatste trap: de heerlijkmaking 3).

Hiermee is de laatste schakel van de gulden keten voltooid, de weg der zaligheid beschreven, de verkiezing tot haar einddoel gekomen. Echter zijn in Perkins' Golden Chaine - zoals blijkens de titel te verwachten is - aan deze keten nog enkele schakelen vastgeklonken. Na thetisch toch zijn eigen leerbegrip te hebben uiteengezet, gaat hij er toe over om de opvatting der Roomse Kerk betreffende de orde van de oorzaken der zaligheid te bestrijden 4). Daarna licht hij het besluit der verwerping en de uitvoering van dit besluit toe en keert hij zich daarbij vooral tegen de leer der voorverordining, zoals zij door sommige jongere Godgeleerden werd voorgesteld 5).

Bij de uitvoering van het besluit der verwerping moeten beschouwd de grondslag of het begin en de trappen of de voortgang daarvan. De grondslag van de volvoering van het besluit der verwerping is de val van Adam 6) Verworpenen zijn of kinderen of mensen van rijpere leeftijd. Verworpen kinderen worden, zo spoedig als

1) ch. XXXVII.

2) ch. XXXVIII.

3) ch. XLVIII.

4) ch. 21. Dit hoofdstuk is in de uitgave v. 1590 veel korter.

5) ch. LI-LVII Het hoofdstuk tegen de jongere godgeleerden ontbreekt in de uitgave v. 1590.

6) Desgelijks: A Exposition of the Creede: of the Church and predestination. Vol. I. p.

288.

zij geboren zijn, om de schuld der erfzonde in Gods verborgen oordeel aan zich zelf overgelaten en stervende door God voor eeuwig verworpen. "Verworpenen van rijperen leeftijd worden óf geroepen (n I. niet krachtadig) óf niet geroepen 1).

Bij de verworpenen, die geroepen worden, heeft de uitvoering van het besluit der verwerping drie trappen: n.l. een erkenning van Gods roeping, een weder vervallen en een veroordeling 2).

In het volgende hoofdstuk worden vier dwalingen. der Remonstranten opgenoemd, die Perkins tracht te weerleggen, waarbij we in verband met afzonderlijke tractaten aangaande deze leerstellingen nader zullen stilstaan.

De drie volgende capita 3) handelen over de toestand der verworpenen bij hun dood, bij het laatste oordeel en in de hel, terwijl c. LVIII de *Golden Chaine* besluit met de toepassing der voorverordining, welke toepassing uit twee momenten bestaat: het oordeel over 's mensen persoonlijke voorverordining en haar gebruik. De uitverkorenen kunnen zeker zijn van hun verkiezing, niet uit hare eerste oorzaken, maar eerder uit hare laatste gevolgen: het getuigenis des H. Geestes en de werken der heiligmaking.

Hiermee hebben we een overzicht van Perkins' systeem, zoals dit in zijn *Golden Chaine* voor ons ligt. Gelijk we reeds gezien hebben, staat het organisme der theologie

1) Zie hierover uitvoeriger beneden: Perkins' *Contra Remonstrantisme*

2) ch. LIII 3) ch. LV-LVII.

80

hem niet helder voor de geest, evenmin als haar verband met de overige wetenschappen. Dat de verkiezing met hare keerzijde, de verwerping, in deze dogmatiek onevenredig naar voren treedt, valt gereedelijk te verklaren uit het doel, dat de schrijver zich met zijn arbeid heeft voorgesteld. Verkiezing en verwerping worden parallel behandeld, alleen de middelen vallen bij de verwerping weg 1).

Na de behandeling van het fundamentum-electionis, Jezus Christus, volgt de Verbondsleer. flet verbond der werken wordt formeel losgemaakt 2) van de staat der' rechtheid, al wordt het ook materieel in het desbetreffende hoofdstuk geleerd 3).

In onderscheiding van Calvijn 4) bijv. bespreekt Perkins de zedenwet onder het werken niet onder het Genadeverbond, alwaar zij blijkens haar eigenaardig prohibitieven vorm meer thuis behoort 5), iets wat nog sterker uitkomt, wanneer men, gelijk hij, het opschrift subsumeert onder het eerste gebod. Een zonderlingen

1) Echter Vol. I. p. 288: sinne-a subordinate meanes of damnation.

2) ch. XIX.

3) ch. IX Man's calling is the service of God in the observation of his commandements and the dressing of the garden of Heden.

4) Inst. Lib. II. C. VIII.

5) Dr. A. Kuyper, E. Foto Dordraceno 1905. III. p 475. Tussen de zedenwet die God aan Adam inschiep en tussen de wet der Tien geboden ligt een hemelsbreed verschil Toch kan Jezus hiermee (n.l. Gij zult God liefhebben boven alles en uw naaste als u zelf) helder en duidelijk de zedenwet aanduiden, gelijk die Adam ingeschapen was in het Paradijs. Vgl. Dr. A. Kuyper, Tractaat van de Sabbath. Amsterdam 1890. blz. 86,

87 en Dr. H. Bavinck, a. w. II. blz. 618 desgelijks. 81

indruk maakt het voorzeker, wanneer Perkins in hfdst. XXX handelt over het gebruik der wet bij onwedergeborenen en wedergeborenen en daarop laat volgen: «Tot nu toe hebben wij gesproken over het verbond der werken en de wet, nu volgt het verbond der genade». Elders laat Perkins op het verschil tussen de morele wet en de Decaloog het rechte licht vallen 1).

Het behandelen van Christus' Persoon en Werk vóór het verbond der werken strijdt tegen alle goede orde. Het verbroken werkverbond is de onderstelling van Gods genadegift in Jezus Christus.

Perkins noemt de middelen ter volvoering van Gods Voorverordining streng supralapsarisch tweevoudig: schepping en val en staat na de bespreking hiervan uitvoerig bij de verkiezing en verwerping stil.

Over de Kerk wordt niet gesproken: het is een Golden Chaine containing the order of the causes of saluation and damnation, en geen alzijdig bewerkte dogmatiek, die Perkins aanbiedt. Hij vraagt in de voorrede 2) niet zoozeer te letten op hetgeen zeer gering door hem geschreven is, als wel op zijn bedoeling: hij verlangt met de overigen zijn penning te werpen in de schatkist der Engelse Kerk. Toch zal zijn werk tegelijk een description of Theologie wezen. Vandaar het dualistische, dat de gehelen opzet van zijnen arbeid aankleeft. We

1) A treatise of conseience. ch. II. Vol. I. p. 519, 520. Morall law is contained in the Decalogue or ten commandements; and it is the very law of nature written in all mens hearts (for substance though not for the manner of propounding) in the creation of man.

2) Eng. vertaling v. 1592.

82

hebben recht van een description of theologie 1) een doorwrochte dogmatiek te verwachten, maar Perkins' definitie der Godgeleerdheid doet het soteriologisch element tegelijk zó naar voren treden, dat verschillende loei èf worden gemist elf slechts zeer oppervlakkig behandeld. De hoofdzaak is de ordo salutis, de wijze, waarop wij komen tot een eeuwig gelukkig leven, waarin zeker de ere Gods aan de dag treedt. Het tractaat is in overeenstemming met zijn titel. Het is een beschrijving der theologie, waarin de catena salutis het hoofdmoment vormt; minder een wetenschappelijke uiteenzetting van de door God geopenbaarde waarheden dan wel een beschrijving van de wijze, waarop Hij het besluit der verkiezing en verwerping realiseert.

In onderscheiding van zijn leerling Amesius 2) is de invloed door Ramus materieel op Perkins uitgeoefend niet groot. Formeel echter is Perkins' wijze van behandeling aan die van Ramus in sommige opzichten verwant. Dit behoeft ons niet te verwonderen. Ramus' logica was te Cambridge 3), gelijk op vele andere - in het bijzonder

1) Theologie, opgevat in de zin van Perkins, als dogmatiek.

2) Zie beneden.

3) Waddington, 1. c. p. 396. l'université libérale de Cambridge adopta la nouvelle philosophie. Mullinger, Un. Cambr. II. p. 406. Ramus' Dialectica was probably in the possession of every Chambridge scholar, who laid claim to anything beyond the most conventional acquaintance with the subject, of which it treated (411) At no university however did the new logic find such distinguished converts or exercise so enduring an influence as at Cambridge (412) The

university of Cambridge was especially named as the leading school for the study of Ramistic logic. Dillingham Vita Chadertoni p. 15. Quin et Petri Rami Artis Logicae tam singularis in se ipso praebuit experimentum, ut et magnum ejus studium in Academia tunc temporis accenderit

83

gereformeerde - universiteiten (Bazel, Herborn, Heidelberg) 1), de heersende.

Met de formele wetenschappen zelve houdt Perkins zich niet bezig. Slechts even duidt hij aan, hoe hij zich de verhouding van andere wetenschappen tot de theologie denkt. Nergens worden er in zijn werken zuiver wijsgerige ideeën ontwikkeld of gehandeld over het wezen en de functie der logica, door Ramus dialectica genoemd 2).

Ramus en Perkins waren niet ééns geestes. Wel was gene tot het Calvinisme toegetreden, doch zijn humanistische geaardheid liet hem niet toe het Calvinisme tot de bodem te peilen 3). Volkomen terecht zegt P. Lolostein: Renaissance und Reformation, classische Bildung des Humanismus und religiöse Einwirkung des Evangeliums, das sind in der That die charakteristischen Züge der Individualität Ramus 4).

1) Waddington. 1. e. p. 393 en Dr. A. Tholuck. Forgeschichte des Rationalismus. Das akademische Leben des siebzehnten Jahrhunderts. Zweite Abtheilung. Die akademische Geschichte. Halle. 1854. S. 5 en 6.

2) Dialectica est ars bene disserendi: eodemque sensu logica dicta est (Dialectica p. 1. ed. 1566).

3) Vgl. J. Tideman, Remonstrantisme en Rarnisme in Studien en bijdragen op 't gebied der, historische theologie, verzameld door W. Molt en J. G. de Hoop & Scheffer. Derde deel. Amsterdam 1876.

4) P. Lobstein, Petrus Ramus als Theologe. Strassburg 1878 S. 2. vgl. S. 86. S. 32. Ramus hat keineswegs die religiösen Motive und de logischen Nerv (der reformirten Theologie) insprechender Weise erkannt und gewürdigt. Dies gilt vor Allem von der Praedestinationslehre en S. 41. Die scharfen logischen kanten und Spitzen des Systems eind abgeschliffen religiösen Interessen, welche namentlich der Prdestinationslehre zu Grunde liegen, verkannt.

Waddington, 1. c. p. 10, Ramus l'un des plus brillants et des plus utiles précurseurs des temps modernes. Sa philosophie était l'expression la plus complète de la renaissance en p. 362.

84

In de praefatio van zijn Commentarii de religione Christiana zegt Ramus, dat men naast de goddelijke getuigenissen en voorbeelden van Oud en Nieuw Verbond om ieder deel der theologie in 't licht te stellen, de menselijke van vermaarde dichters, redenaars, historieschrijvers als kruidmiddelen om de honger naar het horen en lezen te bevorderen, niet moet geringschatten, niet om daaraan enige goedkeuring voor de religie te ontnemen, maar opdat het duidelijk zij, dat de Christelijke Godgeleerdheid niet zoozeer van de geaardheid der mensen is verwijderd, of zij beschijnt met, een zeker natuurlijk licht alle volken.

In de werken van Perkins is daarvan niet het minste te bespeuren. Integendeel, met beslistheid keert hij zich tegen een dergelijke wijze van behandeling 1) zoals we dat van een Puritein a priori kunnen verwachten 2). Dat wil niet zeggen, dat Perkins daarom in het geheel geen oog heeft voor de werking der gemeene gratie.

1) The drie of propiteeyng. ch. 6 Vol. II. p. 664. In het oorspronkelijke: Locus doctrinae iuxta consequentiam collectus, ocin-jziorog est et ein-oaéia rifsog Rine

sequitur humana testimonia vel philosophorum vel patrum non esse adhibenda.

2) Vgl. A. Schweizer, Die Entwicklung des Moralsystems in der ref. Kirche in Theol. Studien und Kritiken 1850. Erstes Heft S. 52, 53. Amesius ist in seinem puritanisch apart christlichen Eifer so einseitig, dasz er nicht einmal das unmittelbare Zusammennehmen des Humanismus und Christianismus wie wir es bei Zwingli, Calvin und Dandus finden sick aneignen konnte.

85

Met nadruk wordt door hem telkens op hare hoge betekenis gewezen 1). Alleen op een enkel punt heeft hij, gelijk wij later hopen te zien, haar miskend 2).

Ramus' definitie der Godgeleerdheid neemt Perkins, zoals we gezien hebben, in grondgedachte over. Evenwel verdeelt hij de theologie naar Ramus' voorbeeld niet zoals later zijn leerling Amesius zou doen in: geloof in God en daden des geloofs 3), maar hij neemt als Calvijn e. a. de ethiek in het corpus der dogmatiek op, zonder beide zelfs formeel te scheiden.

1) Gods restraining grace. A graine of musterdseed. II Concl. Vol. I. p. 638. Of Gods free grace and mans free will. Vol. I. p. 729. Cases of conscience. 3 Bk. Ch. 1. Vol. II. p. 113. d treatise of predestination. Vol. II. p. 626.

2) In hoofdstuk 12, van zijn Golden Chaine spreekt Perkins over de overblijfselen van het beeld Gods in de mens. Bij reket daartoe in de geest zekere begrippen van goed en kwaad, die voldoende zijn om de mens van alle verontschuldiging voor Gods rechterstoel te beroven. Rom. 1: 19, 20; in het geweten een waakzame kracht als het oog van een wachter waardoor de ongebreidelde loop van 's mensen geneigdheden gedeeltelijk wordt bestraft en gedeeltelijk onderdrukt, Rom. 2: 15 en in de wil een kiesvrijheid. Rom. 2: 14 maar elders wordt de mens door hem een beelddrager Satans genoemd: Mans naturall imaginations. ch. X. Sect. 2 Vol. II. p. 481. Man by nature beareth the image of the devill en op Matth. 5: 37. Vol. III. p. 82. by nature we carrie in us and about us as lively an image of the Devill in sin as any childe doth of his naturall father.

3) P. Ramus Comment de relig Christ. Lib. 1. c. II. p. 10 Theologia continetur fide in Deum et fidei actionibus G. Amesii Medulla theol. Lib. 1. Cap. 2. Theologiae duae sunt partes, fides et observantia. Deze verdeling komt ook reeds bij de kerkvaders voor (Gasz Geschichte der Christ. Eikik. Berlin 1886. II. S. 138.

86

Onjuist is het, zoals Dr. W. Geesink beweert 1), dat de Puriteinen onder invloed van de philosophie van Petrus Ramus het primaat van de wil leerden, hetgeen blijken moet uit Perkins' en Amesius' bepalingen der Godgeleerdheid. Met ronde woorden betoogt Perkins het primaat van het intellect: liet verstand is de voornaamste factor, dienend om de gehelen mens.ch te regeren en te besturen; het is daarom gesteld om in de ziel te zijn wat een voerman op een wagen is 2); de wil hangt van de rede af 3). Hij houdt zich dus, om met Prof. Geesink te spreken, aan de Thomistisch Calvinistische leer dienaangaande 4) in onderscheiding van zijn leerling Amesius 5).

1) De ethiek in de Gereformeerde Theologie, 1897, blz. 31, 32.

2) A treatise of conscience, Ch. 1 Vol. I p. 517. Onderstanding is the more principall part, serving to tulle and order the whole man; and therefore it is placed in the soule to be as the waggoner in the waggon.

Vgl. A lieformed eath,olike. Of Free will Vol. I p, 560. The minde must approve and give assent, before the will can choose or will.

A treatise of mans imaginations, Chapt VII Sect. 2 Vol. II p. 475. How farre the frame of the minde, which is the principall part of the soul, is corrupt for thoughts and imaginations, so farre is the will, the inferiour part of the soule, corrupt in willing.

- 3) A treatise of Gods free grace and mans free will. Vol. I p. 722 will depends on reason.
 4) a, w. blz. 31. Dat Perkins' uitlegging op Matth. 6: 23 dit niet weerspreekt is duidelijk: Before the fall the minde ruled and directed the will and affections but now these inferiour powers rule or rather overrule the minde. Vol. III p. 173, 174.
 5) Vijf boeken, van de Consciëntie, Bk. 1 Hfdst. VII Med. Theol. Lib. 1. Cap. 1 y 9. Primula et proprium Theologiae subjectum esse voluntatem 87

Hiermee hangt samen, dat Perkins Ramus' definitie van het geloof 1) niet overneemt zoals later zijn leerling zou doen 2). Maakt Ramus het geloof tot iets subjectiefs, Perkins brengt het objectieve element naar voren als hij zegt, dat het geloof een gave Gods is, waardoor wij getuigenis geven aan Gods Woord. Het zetelt in het verstand des mensen en niet in de wil 3).

Het moge waar zijn, dat Perkins in hfdst. XXXVI van zijn Golden Chaine van het geloof een bepaling geeft 14), die meer in de geest van Ramus is en het intellectuele element doet terugtrekken - schoon niet

1) Ramus, 1. 1. Lib. 1 Cap. 2 p. 10. Fides est fiducia in Deum de ipsius beneficiis erga saam Ecclesiam Lib. 2 Cap. 1 p. 96. Fides enim est res viva, actuosa, efficax et tam potens, ut non possit non perpetui bonum operari.

2) Amesins, 1. 1. Lib. 1 Cap. 3 Fides est acquiescentiq, cordis in Deo tanquam in authore vitae vel salutis aeternae.

3) An Exposition of the Creede. Of Faith Vol. I p. 123. Faith - is a gift of God, whereby we give assent or credence to Gods word (124). The place and seate of faith (as I thinke) is the minde of man, not the will: for it stands in a kind of particular knowledge or perswasion; and there is no perswasion but in the minde; vgl. p. 127.

Comment. von the Epistle to the Galatians 1: 22. Vol. II p. 186: The faith of the elect containes three parts: knowledge of the Gospell, assent to the timth of it and apprehension, whereby we apply Christ with his benefits to our selues.

A treatise of predestination. Vol. II p. 630, faith of its owne nature is a certain knowledge.

Desgelijks. op Matth. 7: 21, Vol. III p. 245 en op Jude, vs 1, Vol. III p. 488.

4) Faith is a miraculons and supernaturall facultie of the heart, apprehending Christ JJ.;sus being applied by the operation of the holy G host and receiving hint to itselfe, vgl. Conf. Belg. art 22.

88

vernietigt 1) - de gegeven citaten zijn voldoende om aan te tonen, dat bij Perkins het karakter der theologie als wetenschap van de kennis Gods niet weg is door niet het weten, maar het willen het eerste te stellen en dientengevolge de fides als res ipsae credendae uit te wisselen voor iets in het subject zelf 2).

Neonomistische tendenzen komen bij Perkins nu en dan duidelijk te voorschijn 3). Meermalen stelt hij de wettelijke gerechtigheid, die in Adam en Christus was, tegenover de evangelische, die in de bekeerden wordt gevonden 4). God neemt het verlangen om te geloven voor een levend geloof aan b), zoals het verlangen van de gehele mens om te gehoorzamen voor volledige gehoorzaamheid 6). Christus heeft ons niet alleen van

1) 1. c., in the worke of faith there are five degrees: the first is knowledge of the Gospel', by the illumination of Gods spirit.

2) aldus Dr. W. Ge e sin k, a. w. blz. 31, 32.

3) Op Gal. 5: 6 (Vol. II p. 314) Faith laies hold on Christ: then followes iustification. Zie echter Perkins' uiteenzetting over het leerstuk der rechtvaardigmaking in zijn Reformed Catholike, Vol. I p. 567-574.

4) Bijv. op Matth. 5: 17, Vol. III p. 33.

Zie over het neonomisme Dr. H. Bavinck, a. w III, blz. 606, 609, 610.

5) 11 Reformed Catholike: of implicite faith, Vol. I p. 605, 606.

5) Jn Exposition of the Greed: Of Faith Vol. I p. 126. a graine of mosterd. seed. III Conclus. Vol. I p. 641, Of Gods free gram-and mans free wilt. Vol. II p. 737, Cases of Conseiense I 7, Vol. II, p. 24, 25 en II 2, 2, Vol II p. 53, A treatise of Christian Equitie Vol. II p:450. A declaration of spirituall Desertions Vol. I p. 419. God accepts the wilt for the deede.

de vloek der wet bevrijd, maar ook van hare strengheid 1.).

Deze practicale neigingen werden ongetwijfeld door Ramus, de «usuarius» zeer bevorderd. Was voor deze het doel der wetenschap niet de practijk en de beoefening in plaats van de kennis der dingen? 2)

Formeel is Ramus' methode 3) voor Perkins niet onvruchtbaar gebleven. Zoals Ramus wilde 4), begint Perkins zijn Golden Chaine met de bepaling en indeling der Godgeleerdheid. Volgens Waddington 5) onderscheidde Ramus in zijn dialectiek twee doelen:

1) Jude, vs. 3, Vol. III 502. Christian liberty standeth in a double freedome: from the moral Law; from the ceremoniall. From the Moral Law; 1° from the curse of the Law; 2° from the rigour of it, which requireth personall and perfect obedience; this rigour is moderated by Christ en A treatise of Christian Equitie, Vol. II, p. 450. Christ came to save us from the rigour of the law, not from the obedience to it.

2) Ramus, 1.1. Lib. 1, Cap. 1, p. 6. Finis enfin doctrinae non est notitia rerum ipsi subiectarum, sed usus et exercitatio.

3) J. Tidema n, Remonstr. en Ramisme, a. w. blz. 410. Het was ook niet een bijzondere leer, die men van Ramus overnam. Het was een methode van onderzoek en van behandeling der zaken, waarin hij vooring.

4) Vgl. Tennemann, Geschichte der Philosophie, Neunter Band Leipzig 1814, S. 428.

5) 1. c., p. 346 en 364. De werken, waaruit Waddington citeert: Dialectique van 1555 en Scholae physicae staan niet ter mijner beschikking, daar zij in geen onzer openbare bibliotheken aanwezig zijn (zie de lijst van de in onze bibliotheken aanwezige werken van Ramus bij Tideman, a. w. blz. 408, 409).

Zie over Ramus vooral v. Prantl in Sitzungsberichte der Unigl. bayer. Akademie der Wissenschaften. (Philosophisch-philologische und historische Classe Jhrg. 1878. Zweiter Band S. 157-169.

90

het weerleggende en het bewijzende deel. Zoals wij later zullen zien, droeg het toepassen van deze onderscheiding er toe bij aan Perkins' Reformed Catholike die hoge polemische waarde te geven, die zijn naam door geheel Europa beroemd heeft gemaakt.

Het volgen van een vaste methode door Perkins zowel bij de exegese der Schrift als bij het schrijven van

polemische werken is ongetwijfeld door Ramus aangewakkerd 1).

Bij de behandeling van liet Onze Vader 2) b.v. bespreekt Perkins - al is het niet bij elke bede volledig - de samenhang, de betekenis, de nooden, waarover geklaagd moet, de genadegiften die verlangd, en de dwalingen die weerlegd worden. Desgelijks staat Perkins bij de uiteenzetting van de tien geboden in de Golden Chaine stil bij de verklaring, het ontkennende en het bevestigende deel van elk gebod en wijst hij in zijn Reformed. Catholike achtereenvolgens - zij het ook weer niet zonder uitzonderingen - op de overeenstemming met de Roomsens, het verschil, de tegenwerping der Pauselijken en zijn redenen. Gewezen moet ook op het veelvuldige gebruik dat Perkins in zijn werken van het syllogisme maakt 3).

1) Waddington, 1. c., p. 362.

La méthode et la logique, voilà la véritable gloire de Ramus. P. 367-450 van Ramus' *Dialecticae libri duo* 1566 handelt over: De Methodo.

2) Vol I p. 328-346.

3) A treatise of conscience, Ch. 2, Vol. I p. 535, 536. A Reformed Calholike, Ch. 1, Vol. I p. 559, 560.

Cases of conscientie, Bk. 1 Ch. 7 Sect. 5 Vol. II p. 25. The Ark of prophecying, ch. 3, Vol. II p. 647.

91

Dat Perkins formeel onder de invloed van Ramus staat, kan ons niet verwonderen: integendeel - dit is van een kwekeling der universiteit te Cambridge in zijn tijd apriori te verwachten.

Materieel echter heeft hij zich - zoals uit het bovenstaande genoegzaam blijkt - behalve in zijn bepaling der Godgeleerdheid en zijn neonomistische tendensen, van dien invloed weten vrij te houden en in onderscheiding van zijn begaafden leerling zowel in zijn verdeling der Theologie als in zijn leer van het primaat van het intellect en zijn definitie van het geloof de gangbare Gereformeerde beschouwing onomwonden vastgehouden.

93

2. Perkins als exegeet.

Voordat wij er toe overgaan om Perkins' betekenis te schetsen voor de dogmatiek en de ethiek, willen we wijzen op zijn exegetische arbeid. Hij betoont zich ten deze opzichte een echt kind der Reformatie. "Het is de periode der «Schriftuurverklaarders». Luther, Zwingli, Calvijn, Beza, Oecolampadius, Bullinger, hebben vooral als zodanig grote naam verworven. Exegese is de hoofdschotel der Theologische studiën 1)."

De vruchten van Perkins' exegetische arbeid vinden we in de reeksen predicatiën, waarin hij - gelijk Calvijn en anderen voor en na hem - gehele Bijbelboeken of belangrijke hoofdstukken behandelde. zijn exegetische werken zijn de navolgende: een uitlegging van de Bergrede, Matth. 5, 6, 7 2), een commentaar op het elfde Hoofdstuk van de brief aan de Hebreëen en het eerste vers van het twaalfde hoofdstuk 3), op de drie eerste hoofdstukken der Openbaring 4), op de verzoeking van Christus 5), op de twee eerste verzen van het tweede

- 1) Dr. A. Kuyper Jr., Johannes Maccovius, Leiden 1899, blz. 125.
- 2) Vol. III p. 1-264.
- 3) Vol. III p. 1-206.
- 4) Vol. III p. 207-370.
- 5) Vol. III p. 370-409.

hoofdstuk van Zephanja 1), twee verhandelingen over het ambt der bediening, aan welke Job 33: 23, 24 en Jes. 6: 5, 6, 7, 8 en 9 ten grondslag werden gelegd 2), een commentaar op de gehelen brief van Judas, vervat in 66 preken 3), een op de eerste vijf hoofdstukken van de brief aan de Galatiërs 4), de hoofdinhoud van preken, die drie jaren lang des Zondags werden gehouden, het laatste door Perkins eigenhandig geschrevene werk, dat door R. Cudworth werd vervolgd 5), een uitlegging van het gebed des Heeren op de wijze van een catechismus 6) en een van de tweeën- dertigste en de honderdentiende Psalm.

Voor het merendeel zijn deze exegetische werken eerst na Perkins' dood' uitgegeven op verzoek van de uitvoerders zijner laatste wilsbeschikking, door Th. Pierson, Wil. Crashaw, beiden dienaren des Woords, en door Th. Taylor, Th. Pickering, R. Cudworth. De uitgaven van R. Hill, B. D. werden door Th. Pierson herzien.

Omdat Perkins' commentaren - zoals gezegd - de neerslag zijn van zijn preken 7), ligt het voor de hand, dat zij practisch van aard zijn. Zijn wijze van

- 1) Vol. III p. 411-427.
 - 2) Vol. III p. 429-463.
 - 3) Vol. III p. 479-597.
 - 4) Vol. II p: 158-343.
 - 5) 'Vol. II p. 347-432.
 - 6) Vol, I p. 326-348. 7) Zie over Perkins' methode van preken 5: Perkins als homileet.
- 94

behandeling is zeer eenvoudig. Gewoonlijk geeft hij eerst een uiteenzetting (exposition, meaning) van de tekst, om daarna te wijzen op het nut (use), dat wij er uit kunnen trekken.

Wat Dr. H. Visscher opmerkt van Amesius 1), dat hij in zijn Lectiones de studenten niet alleen de vrucht toonde van zijn studie, maar ook de weg wees, dien hij gevolgd

had om ze te verkrijgen, geldt *mutatis mutandis* van Perkins.

In zijn *Prophetica sive de sacra et unica concionandi ratione tractatus nervosissimus* spreekt hij uitvoerig over, het Woord Gods, de uitlegging der Schriften, de wijzen van uitlegging en het recht snijden van het Woord 2).

Met gebruikmaking van een grammaticale, rhetorische en logische analyse moet de Schrift worden gelezen 3). Uitleggen bestaat in het verklaren van de woorden en redenen der Schrift, zodat het blijkt, dat er één gehele en natuurlijke zin is. De Roomse Kerk - zegt Perkins - neemt een viervoudige zin aan: de letterlijke, allegorische, tropologische en anagogische. Maar er is slechts één enkele zin en deze is de letterlijke 4).

1) a. w. bl. 109, 110.

2) c. III, IV, V, en VI.

3) c. IV.

4) Vgl. op Gal. 4: 24, 25, Vol. II p. 298.

The Papists make a double sense of Scripture one literall, the other spirituall. But I say to the contrary, that there is but one full and intire sense of every place of Scripture, and that is also the literall sense. To make many senses of the Scripture is to overturne all sense and to make nothing certen. As for the three spirituall senses (so called) they are not senses, but applications or uses of Scripture. - If the proper signification of the words be against common reason, or against the analogie of faith, or against good maners, they are not then to be taken properly, but by figure.

95

Een allegorie is alleen een zekere wijze om dezelfde zin te uiten. De anagogie en tropologie zijn wijzen om de zin toe te passen. De voornaamste uitlegger der Schrift is de Heilige Geest. Het hoogste en volstrekte middel ter verklaring is de Schrift zelve. De middelen aan de Schrift ondergeschikt zijn: de analogie des geloofs, de omstandigheden van de plaats, die behandeld wordt en het vergelijken der plaatsen 1). De analogie des geloofs is een zekere samenvatting der Schriften, opgemaakt uit de duidelijke plaatsen. Zij bestaat uit twee delen: n.l. het geloof, dat in het Apostolisch symbool wordt behandeld en de liefde, die in de tien geboden haar uitdrukking vindt, De omstandigheden van de voorgelegde plaats zijn deze: wie tot wien? Bij welke gelegenheid, tijd, plaats? Voor welk doel? Wat gaat vooraf en wat volgt?

De vergelijking van plaatsen is tweevoudig: de eerste is de vergelijking van de voorgelegde plaats met zichzelf, wanneer zij elders in de Heilige Schrift wordt aangehaald. Hierbij geschieden er dikwijls veranderingen om verschillende redenen 2). De tweede vergelijking is die van de voorgelegde plaats

1) Vol. II p. 651.

2) Deze redenen zijn: 1°. ter wille der uitlegging; 2°. ter onderscheiding, opdat plaatsen, tijd en personen van elkaar mogen worden onderscheiden; 3°. ter beperking, opdat de zin der plaats -wordt beperkt naar de mening des H. Geestes; 4°. ter wille, der toepassing, opdat het voorbeeld geschikt wordt gemaakt voor de waarheid, het algemene voor iets bijzonders en omgekeerd; 5°. Sommige dingen worden weggelaten ter bekorting of omdat zij niet passen bij hetgeen behandeld wordt.

Vgl. Proem van *A Digest or harmonie of the bookes of the old and new Testament*. Vol. II p. 678. De orde der daden is drieërlei: der natuur, der waardigheid en der wijsheid.

met andere plaatsen en deze zijn wederom gelijk of niet gelijk 1). Deze laatste komen schijnbaar in zegswijze of in betekenis niet overeen 2).

De wijzen van uitlegging zijn overeenkomstig de te behandelen plaatsen der Schrift. Deze zijn óf naar de regel en duidelijk óf verborgen en duister. Analoge plaatsen zijn zulke, die op het eerste gezicht een duidelijke zin hebben overeenkomstig de analogie des geloofs. Verborgen plaatsen zijn die, welke moeilijk en duister zijn. De regel te harer verklaring is deze: indien de natuurlijke betekenis der woorden klaarblijkelijk verschilt met de analogie des geloofs of met zeer duidelijke plaatsen der Schrift: dan is de andere zin, die van de voorgelegde plaats gegeven wordt, natuurlijk en gepast, indien hij overeenkomt met tegengestelde en gelijke plaatsen, met de omstandigheden en woorden der plaats en met de natuur' der zaak, waarover gehandeld wordt 3).

Uit deze vruchtbare regel vloeien vele gevolgtrekkingen voort, die nodig zijn voor het verstaan der Schriften: een ontbrekend woord wordt terecht aangevuld, indien het overeenstemt met de analogie des geloofs en met

1) 1. e., p. 652, 653, vgl. op Gal. 3: 5 Vol. II p. 226. Repetitions in Scripture are not idle, but of great use and signifie unto us the neessitie of the thing repeated and the infallibe certentie of it

2) 1. c., p. 654.

3) 1. c., p. 654. 97

de omstandigheden en woorden van dezelfde, plaats 1). Indien die andere uitlegging van de voorgelegde plaats gegeven, de ene naam verandert voor de anderen, dan bevatten de woorden der plaats een redefiguur 2). Een algemeen woord wordt in bijzondere betekenis gebruikt en omgekeerd: allen voor menigeeen en menigeeen voor allen, niets voor iets gerings 3). Grammaticale en retorische eigenschappen der woorden geven aan deze een verschillende betekenis 4). Alle tropen geven iets met nadruk te kennen en schenken, behalve dat zij ons door hun schoonheid aangenaam aandoen, voedsel aan het geloof. Indien het zal duidelijk gemaakt worden, dat de tegenstrijdigheid der ongelijke plaatsen niet bestaat in dezelfde zaak, maar alleen in naam of niet overeenkomstig hetzelfde gedeelte of niet in hetzelfde opzicht of niet op dezelfde wijze of op dezelfde tijd, dan worden de plaatsen in overeenstemming gebracht 5).

In gewijde tijdrekeningen worden om de slechtheid van de Vorst óf zijn naam óf het aantal jaren, dat hij slecht regeerde, weggelaten, 1 Sam. 13: 1, Matth. 1: 8 6). Wanneer de natuurlijke zin van de voorgelegde plaats met bovengenoemde hulpmiddelen wordt

1) 1. e., p. 655.

2) 1. c., p. 656.

3) 1. c., p. 657.

4) 1. c., p. 558.

5) 1. e., p. 659.

6) 1. c., p. 660. Vgl. Introdnetion of a harmonie of the bookes of the old and New Testament. Vol. II p. 680. Om te verklaren, hoe Christus na drie dagen opstond, terwijl Hij slechts zes-en-dertig uren in het graf was, moet men het middengedeelte van de tijd verdubbelen.

gegeven, dan zal die betekenis van een woord, dat verschillende dingen betekent, gegeven worden, welke past bij de plaats. Wanneer in de Bijbel een gegeven woord, hetzij een Hebreeuws of een Grieks, ten eerste overeenstemt met de grammaticale constructie en met andere vast staande voorbeelden, indien het ook overeenstemt ten opzichte van de zin met de omstandigheden en bedoeling der plaats en met de analogie des geloofs, dan is aldus de echte en natuurlijke zin 1).

Het is geoorloofd allegorieën bij te brengen, want ze zijn bewijzen, ontleend aan gelijke dingen en Paulus gebruikt ze in zijn onderwijs dikwijls, 1 Cor. 9: 9. Maar ze moeten met deze voorzorgen gebruikt: ze moeten spaarzaam en sober worden aangewend, zij mogen niet gezocht zijn, maar geschikt voor het onderhavige onderwerp; zij moeten kort behandeld en gebruikt worden ter onderrichting des levens en niet om enig punt des geloofs te bewijzen 2).

We zouden aan de waarheid te kort te doen, wanneer wij niet erkenden, dat Perkins' exegetische voorschriften vrij onbetekenend zijn en gewrongen gestileerd. Om billijk te oordelen moeten we niet vergeten, dat hij natuurlijk geen voorstelling had van het tekstkritisch apparaat, waarover wij thans beschikken. Valse harmonistiek gaf hem dikwijls opmerkingen in de pen, die niet meer dan naïeve uitvluchten waren. Overeenkomstig de door hem gegeven regelen heeft Perkins de H. Schrift

1) 1. c., p. 662.

2) ch. 6., 1. c., p. 664. Vgl. op Hebr. 11: 11. Vol. III p. 89. Allegories are charily and sparingly to be taught, else much unsound doctrine may cumber melis consciences.

99

geëxegetiseerd. Spaarzaam bezigde hij allegorieën..les 11: 6-8 wordt immer door hem vergeestelijkt'); Deut. 22: 10, 11 eveneens 2) - we zullen later zien, welke lering hij uit dit woord meent te kunnen trekken.

Met vrucht echter kunnen zijn exegetische werken nog worden geraadpleegd. Dr. E Williams getuigde, dat Perkins' commentaar op de brief aan de Galatiërs even gezond is als die van Luther, maar methodischer en meer omvattend 3).

In het algemeen kan worden getuigd, dat Perkins' exegetische studiën met eere verdienen vermeld te worden onder de vele exegetische werken waarop de Gereformeerde Theologie kan bogen 4).

1) Of Gods free grace and mans free will. Vol. I p. 722. In the Church of the new Testament a little Child, that is. Ministers, otherwise weake and Billy men shall by their doctrine rule and guide wolves, leopards, Lyons. that is, fury and cruel men by nature en op Hebr. 11: 9, Vol. III p. 76, Jade vs 16, Vol. III p. 567. Gal. 5: 15, Vol. II p. 323 en An Exposition, of lhe Creede, Vol. I p. 309.

2) Op Gal. 1: 6, 7. Vol. EL p. 166.

3) Bij Austin Allibone, Crirical dictionary of English. Literature, Philadelphia, 1859-1871. Vol. II p. 1564 i. v. Perkins. His Commentary on the Epistie to the Galatians is equally soun 1 as Luthers' but more methodical and comprehensive. Zie over hem D. N. B. Vol. LXI p. 394 i. v.

4) Niet oneigenaardig zegt Perkins ergens op Gal. 3: 27 (Vol. I.I p. 265) Commentaries are needfull to the studie of the Scriptures and the best commentarie to a mans own selfe is his owne baptisme en op 4: 26 (Vol. II p. 301) Scripture is both the glosse and the text. And the principall meanes of the interpretation of Scripture is Scripture it selfe.

3. Perkins als dogmaticus.

Terecht zegt Dr. Visscher 1), dat de theologen in Amesius' dagen ons de bouwlieden van Israëls tweeden tempel voor de geest roepen. «Ook Amesius' arbeid draagt een polemische kleur. Aan controversen van allerlei aard heeft hij zijn krachten gewijd. De tijd en de omstandigheden, waarin hij leefde, gaven er aanleiding toe».

Zoals het de leerling ging, was het ook de meester gegaan. Twee vijanden had het Gereformeerd Protestantisme in West-Europa bijzonderlijk te bestrijden: Rooms en Remonstranten. Bellarminus en Arminius kwamen tegen de cardinale Gereformeerde leerstukken in verzet 2). Perkins stond in dien strijd in het voorste

gelid. De controvers met Rome was in vollen gang, die

tegen «some later Divines in Germanie» 3, die toen nog geen Remonstranten heetten, kwam op.

In aansluiting daarmee laten wij Perkins' Antipapisme aan zijn Contra-Remonstrantisme voorafgaan. •

1) a. w. blz. 114.

2) Vgl. Dr. L. A. van Langeraad, Het Protestantse Vaderland, Utrecht 1908, i. v. Arminius.

3) A Golden Chaine tabel voor p. 107.

a. Perkins' Antipapisme.

Bij de behandeling van Perkins' Antipapisme kan het natuurlijk onze bedoeling niet zijn de controvers tussen Rome. en het Protestantisme, bijzonderlijk het Gereformeerd Protestantisme, volledig te behandelen. Het is onze taak het aandeel te schetsen, dat Perkins in deze strijd heeft gehad. We zullen daartoe een beknopt overzicht geven van zijn tegen Rome gerichte strijdschriften, opdat zijn grote betekenis als polemicus tegen de Roomse kerk moge worden ingezien.

Deze geschriften zijn: A treatise of Gods free grace and mans free will: Vol. I p. 717-746; A Reformed Catholike, or, a declaration shewing how neere we may come to the present church of Rome in sundry points of Religion and wherein wee must for ever de- part from them. With An advertisement to all favourers of the Romane religion, shewing how the said religion is against the Catholike principles and grounds of the Catechisme, gepubliceerd in 1597.

Vol. I 555-624; A Warning against the idolatry of the last times, and an instruction touching religious or divine worship: Vol. I 672-716; Guelmi Perkinsi problema de Roinanae fidei ementito catholieismo. Estqup antidotum contra Thesaurum Catholicum Jodoci Coccii et neon-aidéla iuventutis in lectione omnium patrum. Editum post mortem authoris, operá et studio S. VV ard: in de uitgave van J. Legatt, Vol. II 485-602.

Hoofdstuk een-en-vijftig van de Golden Chaine: concerning the order of the causes of Salvation wording to the doctrine of the Church of Rome, het in a treatise tending unto a declaration wh ether a man be in the estate of damnation or in the estate of grace opgenomen hoofdstuk: how a Reprobate may performe all the religion of the church of Rome: Vol. 1396-404 en een confutation of Canisius Catechism komen daarnevens in, aanmerking. - Deze confutation is niet in de uitgave van J. Legatt (met haar supplement) opgenomen, omdat zij volgens Th. Pierson (voorrede van. Deel III) niets bevat, dat niet in de eerstgenoemde verhandelingen is te vinden.

De Roomse Kerk herstelde zich van de slagen, die haar door de Reformatie waren toegebracht. Het Jezuïtisme was opgetreden, de Contra-Reformatie aangevangen en hare zegevierende loopbaan begonnen. Oostenrijk, Beieren en Baden werden in enkele jaren door de Spaanse paters met behulp van de wereldlijken arm voor de Heiligen Stoel herwonnen, de vloedgolf der Hervorming binnen enger perken teruggedrongen 1). Vele Engelsen waren Roomsgezind: wellicht de helft der natie - misschien nog meer - was, zoals men beweerde, het oude geloof toegedaan 2). Te Douay, straks te Rome, werd een college voor studerende jongelieden van Engelse afkomst opgericht. Jezuïeten doorreisden in het geheim het rijk van Elisabeth. Roomse geschriften werden alom verspreid 3).

1) Zie L. von Ranke, Die ffintischen Piipste im de letzten vier Jahrhunderten. Leipzig. Zweiter Band. Sechste Aufl. S. 22-43.

2) a. a. O. S. 56; vgl. S. 16.

Neal, 1. e. p. 249. Dext e r, 1. c., p. 87, As late as 1585. Edward Rishton asserts, that the majority of the nobility, the country gentlemen and the farmers were unmistakably Catholic and that not a county excepting those near London and the Court and scarcely any towns but those on the sea-coast had accepted Protestantism. (Zie boven blz. 12).

3) Zie v. Rank e, a. a. O. S. 59, 60. 103

Bellarminus, de grote kampioen voor Rome's Kerk, gaf zijn «Disputationes» uit, vrucht van de religieuze en wetenschappelijke bloei, door Rome sinds het midden der zestiende eeuw bereikt. Bellarminus kwam met argumenten, geput uit Schrift en traditie, om daarmee de Protestanten te weerleggen 1). Principeel voerde hij de strijd. De argumenten zijner tegenstanders gaf hij zo volledig, en trouw weer, dat men een tijd lang de verbreiding van zijn werk in Italië niet gaarne zag 2).

Vele Protestantse theologen achtten het plicht een bestrijding van Bellarminus' meesterwerk uit te geven. Perkins bleef niet achter, al is het waar, dat hij de geleerde Jezuïet meer indirect dan direct bestreed. Op de rand van zijn treatise of Gods free grace and mans free wilt wordt meermalen naar Bellarminus' de gralia et libero arbitrio verwezen 3).

Hoe deze over de Gereformeerde leer dacht, blijkt genoegzaam uit de praefatio van zijn werk, waar hij o.a. dit neerschreef: wat kan er meer goddeloos en dwaas

1) The Catholic Encyclopedia, i. v. Bellarmine Vol. II. This monumental work-made an immense impression throughout Europe. Nor has it even yet been superseded as the classical boek on its subjects matter.

Wetzer und Welte's Kircken lexikon, 2e Aufl II Band i.v. Bellarmin B. disputationes ist das austlihrlichste Werk, welches zur Vertheidigung des katholischen Glaubens, namentlich gegen die Angrife der Protestanten, bis auf de heutigen Tag erschien. Die Zahl der Degenschriften ist kaum zu berechnen. Das '17 Jahrhundert weist keinen bedeutenderen protestantischen Theologen auf, der nicht mit einem Anti-Bellarmin in die Oeffentlichkeit getreten ware.

2) Thiersch (Hauck) i. v. Bellarmin in de P. R. E.3 3) Prima controversia principalis Tertiae Controversiae generalis Tomi Tertii Bellarmini Disputationum.

101

worden uitgedacht dan God, die de bron is van goedheid en gerechtigheid, tot bewerker van alle snoodheden en schanddaden te maken? Maar dit doet Petrus Martyr

in zijn uitlegging op het tweede boek der Koningen en Johannes Calvijn in het eerste boek, hoofdstuk 18, § 4, zijner Onderwijzing 1). Perkins nu gordt zich aan om dit standpunt te verdedigen, dat God naar de mening des groten kardinaals tot «auctor peccati» maakt.

Tegen het ceremonieel der Roomse Kerk richt Perkins zich principieel in de tweede plaats, al is het grootste gedeelte van zijn anti-papistische arbeid daaraan gewijd. De vraag: hoe een zondaar gerechtvaardigd wordt, was voor hem de alles-beheerschende gelijk wij in het vervolg zullen zien. Zijn vroeger leven (zo mogen we veronderstellen) -zal hierbij zeker van betekenis zijn geweest. Schrift en ervaring beide brachten hem tot de belijdenis van 's mensen volstreckte onmacht en van Gods absolute Soevereiniteit.

Perkins beschuldigt de Roomse Kerk in de voorrede van genoemde verhandeling ervan 2), dat zij een vijandin is van de genade Gods, omdat zij ten eerste de vrijheid van 's mensen wil verheft en de genade Gods vermindert en ten tweede de verdienstelijkheid der werken als een medeoorzaak met de genade Gods verbindt, bij hetgeen zij de tweede rechtvaardigmaking noemt 3).

1) Quid inagis impium ac stultum fingi potest quam Deum, qui fons est bonitatis et iustitiae, auctorem omnium selerum et flagitiorum facere? At hoc facit Petrus Martyr in commentario lib. 2, Regum, nec non Johannes Calvinus in lib. Instit. 1 cap. 18 § 4.

2) Vol. I p. 718, 719.

3) Zie de bewijsplaatsen beneden blz. 112, 118, 126. 105

Een algemene inleiding betreffende de natuur van de wil laat Perkins aan zijn verhandeling over Matth. 23: 37, 38 voorafgaan. De wil is volgens hem een vermogen om te willen, niet te willen, te kiezen, te weigeren, op te schorten, en afhankelijk van de rede. De eigenschap van de wil is zijn vrijheid, die een vrijheid is van dwang, maar niet van alle noodwendigheid 1) Gedwongen wil is geen wil, maar noodwendigheid kan met de wil samengaan. God wil vele dingen met een volstreckte noodwendigheid, bijv. de eeuwige generering des Zoons, den, uitgang des H. Geestes, het doen van gerechtigheid, en Hij wil dit alles met de meest volmaakte wilsvrijheid 2). Noodwendig willen de goede Engelen hun gelukzaligheid en het doen van gerechtigheid: want zij kunnen de zonde niet willen en toch willen zij dit alles vrijelijk; ja zelfs de noodwendigheid om niet te zondigen is de heerlijkheid en het sieraad van de wil 3).

De zekerheid van Gods besluit vernietigt de toestemming van 's menschen wil niet, maar buigt haar zachtkens en lokt haar. De vrijheid van de wil bestaat in een dubbel vermogen: de vrijheid van tegenspreking en de vrijheid der tegenstrijdigheid 4).

De wil wordt door deze vrijheid onderscheiden van de neigingen der natuurlijke dingen, die zich altijd' op dezelfde wijze tonen en van de begeerten der beesten 5).

1) Vgl. op Gal- 4: 28 Vol. II p. 304 en op Openb. 1 1. Vol. III p. 210.

2) Vgl. p. 740.

3) 1. c., p. 722.

4) Zie hierover Dr. A. Kuyper Jr., Johannes Maccovins, blz. 293. 5) 1. c., p. 723.

106

Na deze algemene beschouwingen over de wil, handelt Perkins Over de wil van Christus, in dit geval over zijn Goddelijke wil, die ook de wil is van de Vader en van

de H. Geest. Deze is óf wil des besluits óf wil des bevels. De waarheid van deze onderscheiding kunnen we zien bij aardse vorsten, die het beeld Gods dragen. Een koning besluit bij zichzelf naar zijn welbehagen, wat gedaan zal worden en wat niet. Dit is zijn wil. Wederom geeft hij enig deel van zijn verborgen wil aan zijn onderdanen te kennen, als de gelegenheid zich zal voordoen. Dit is ook Zijn wil. De wil des besluits is Gods voornemen overeenkomstig Zijnen Raad. Nochtans is Zijn Raad geen regel voor Zijn wil. Want daar is niets hoger dan Zijn wil en Zijn Raad ook is overeenkomstig Zijn wil, welke de goedheid zelve is. In Gods wil is een volstreekte macht. Hij is de eerste oorzaak van alle dingen zonder uitzondering 1) en gaat, ofschoon er in God een wetenschap is van dingen, die mogelijk zijn, ofschoon zij nooit zullen zijn, aan de goddelijke wetenschap van dingen, die zekerlijk zullen zijn, vooraf 2). De wil Gods is de oorzaak van de goedheid der dingen. Ofschoon Hij de zonde niet eigenlijk wil, omdat Hij haar haat, zo wil Hij toch, dat zij in de wereld is. Want ten opzichte van de Raad Gods is het goed, dat er kwaad zij. De wil des besluits, die voor ons verborgen is, is niet de regel voor onze handelingen en ons geloof. De wil des bevels, waarvan in onzen tekst sprake is, is eigenlijk niet de wil Gods zoals de wil des besluits,

1) 1. e., p. 723.

2) 1. c., p. 724. Vgl. p. 741 en op (al. 3: 8 Vol. II p. 230 en Exposition of the Creede: of the Church and. Predestination Vol. I p. 293.

107

want hij is een gevolg van deze 1). Hij wordt soms duidelijk, soms duister voorgesteld. Duidelijk door. Gods Woord, zijn toelating en zijn uitwerking. God geeft Zijn wil op duistere wijze te kennen, niet om Zijn schepsel te bedriegen, maar om het goede voor Zijn schepsel te bevorderen 2).

Om 's mensen wil te verstaan, moet er over de natuur en over de kracht van dien wil worden gehandeld. zijn natuur kan uit zijn daden worden opgemaakt en zijn kracht is verschillend overeenkomstig de vierderlei staat des mensen: de staat der rechtheid voor de val, de staat der verdorvenheid na de val, de staat der wedergeboorte na de bekering en de staat der heerlijkheid na dit leven. In Adams wil waren vrijheid en verantwoordelijkheid. Die vrijheid was tweevoudig: een vrijheid om eenvoudig te willen of niet te willen of op te schorten: een vrijheid der natuur, zonder welke er geen wil kan zijn en een vrijheid der genade, welke een macht is om wél niet of wel te willen 3).

De vrijheid, welke na Adams val in de mens is overgebleven; toont zich in drie soorten van handelingen: natuurlijke, die aan mensen en beesten gemeen zijn, menselijke (d. w. z. die alleen aan mensen eigen zijn) en kerkelijke 4), die betrekking hebben op de uitwendige plichten der Godsverering.

De hoofdverschillen tussen ons en Rome, zegt

1) 1, e, p. 724.

2) 1. c. p. 725.

3) 1. c. p. 727.

4) 1. c. p. 728.

108

Perkins, liggen in hetgeen de wil niet kan doen in de verdorven staat des mensen:

ofschoon de vrijheid der natuur blijft, is nochtans de vrijheid der genade, d. i. om wèl te willen, verloren, uitgeblust, vernietigd, door de val van Adam 1).

Men brengt hiertegen in, dat God sinds de val van Adam aan de mens verschillende geboden heeft gegeven om zich te bekeren, te geloven, welke geboden ijdel zijn, tenzij er een wilsvrijheid is ze te doen of niet te doen, maar. Perkins antwoordt: deze geboden zeggen niet wat we kunnen, maar wat we moesten doen. Ze zijn daarom niet ijdel, omdat ze de middelen van Gods Geest zijn om in ons het goede te volbrengen, dat Hij gebiedt. We geven toe, dat de wilsvrijheid niet vernietigd is, maar verwond: omdat, ofschoon de vrijheid der genade om wèl te willen verloren is, toch de vrijheid der natuur om te willen blijft 2).

Hieruit volgt o. a., dat een natuurlijk mens: door zijn wilsvrijheid zonder geloof en de hulp Gods zich voor zijn bekering en rechtvaardigmaking niet kan voorbereiden. De bekering van een zondaar toch is een schepping. Dienmin kan een zondaar - en deze kwestie is de voornaamste van alle - zijn bekering of wedergeboorte willen³⁾.

1) 1. c. p. 729.

2) 1. c. p. 731.

3) 1. c. p. 733. Dit strijdt niet - zoals duidelijk is - met Perkins gedachten aangaande de werken der voorbereiding, waarover we in zijn *Cases of conscience I Bk. ch. V. IQuest (Vol. II p. 13)* het volgende lezen: 1 God geeft de uitwendige middelen der zaligheid, bijzonderlijk de bediening des Woords. 2. God brengt hierop het gemoed des mensen tot een beschouwing der wet om uit haar in het algemeen te zien wat goed en wat slecht is. 3. Na een ernstige beschouwing der wet dok God iemand bijzonderlijk zijn eigene zonden kennen. 4. Op het zien zijner zonden treft God het hart met een vreze, die uit de wet is. Deze vier handelingen zijn inderdaad geen vruchten der genade, want zover kan een verworpene komen, maar zij zijn alleen werken der voorbereiding, die aan de genade voorafgaan. - Zie hierover Dr. A. Kuyper: *Het werk van de Heiligen Geest, Amsterdam 1888 II blz. 110-124, bijz. blz. 122, 123, De Gemeene Gratie, Amsterdam-Pretoria 1902-1904, II blz. 195-203, Dr. H. Visscher, a. w. blz. 125-131, Dr. A. Kuyper Jr., a. w. blz. 839-352, 360-365, en Dr. H. Bavinck, a. w. IV, blz. 9-11, die naar verschillende literatuur verwijst.*

109

God wederbaart ons niet tegen onzen wil in, maar toch zo, dat de gewilligheid om wedergeboren te zijn, niet van ons is, maar van God. Ten aanzien van de orde der natuur begint de wil door God bekeerd te worden, voordat hij dit kan willen; ten opzichte van tijd geschiedt dit tegelijk¹⁾.

Omdat het ongerijmd is te denken, dat een schepsel een oorzaak van zijn schepping zou zijn, is de leer van hen, die drie werkzame oorzaken bij 's mensen bekering aannemen: Gods Geest, Gods Woord en de wil des mensen, ongerijmd 2).

In hoofdzaak is deze voorstelling gelijk aan die in "A Reformed Catholike", al zouden we oppervlakkig menen, dat Perkins zich lijnrecht tegenspreekt. Toch is dit - behalve in een ondergeschikt punt - niet alzo. Er is meer een nuancering van zegswijze, dan wel een diepgaand verschil. De handelingen van de gevallen' mens, zegt Perkins in genoemd werk 3), zijn drieledig:

1) 1. c. p. 734.

2) 1. c. p. 735.

3) of Free-will. Vol. I p. 558.

110

natuurlijk, menselijk en geestelijk. In al deze heeft de mens een vrijen wil. Tot de menselijke handelingen rekent Perkins hier terecht de vervulling van burgerlijke en

kerkelijke plichten. De geestelijke handelingen betreffen het koninkrijk der duisternis of het koninkrijk Gods. Een vrijen wil heeft de mens om te zondigen en hij doet dit tevens noodwendig. Iemand, die in een gesloten gevangenis is, moet noodzakelijk daar blijven, maar hij kan zich nochtans binnen de gevangenis vrijelijk bewegen: zo kan 's mensen wil niets dan zondigen, hoewel hij dit vrijelijk doet.

Wat betreft de geestelijke handelingen, die het Koninkrijk Gods aangaan, zegt Perkins met de Roomse Kerk, dat in de eerste bekering van een zondaar 's mensen wil als een medewerker met Gods genade samengaat. Want in de bekering van een zondaar zijn drie dingen vereist: het Woord, Gods Geest en 's mensen wil: want 's mensen wil is niet in elk opzicht lijdelijk, maar is handelend bij de bekering der ziel. Wanneer iemand bekeerd wordt, dan wil hij door Gods genade zijn bekering 1).

Dat deze wijze van voorstelling anders is dan in de verhandeling: over de vrije genade Gods en de vrijen wil des mensen, is duidelijk. Perkins wil hiermee echter niet zeggen, dat 's mensen wil uit zichzelf in de eerste bekering van een zondaar medewerkt, gelijk de Roomsers leren deze doet dit alleen door genade. Want ieder mens is van nature dood in de zonden: daarom wil iemand zijn bekering geheel en alleen

1) Vgl. op Op. 3: 20. (Vol. III p. 368). In the conversion of a sinner there be three workes: the holy Ghost, the Word and mans wilt.

111

door genade 1). Bij de bekering van een zondaar schrijft het Woord alles aan God toe en niets aan 's mensen vrijen wil. Er is in 's mensen bekering niet een natuurlijke maar een bovennatuurlijke medewerking door genade 2).

Met gebruikmaking dikwijls van dezelfde beelden, worden deze stellingen. in. A treatise of Gods free grace and mans free wilt, en A Reformed Catholike toegelicht; het is één geest, die de verhandeling over de vrije genade Gods en de vrijen wil des mensen en de Gereformeerden Katholiek doortintelt: de geest van de alleswerkende genade Gods.

De beantwoording nu van de vraag, hoe Perkins kan zeggen, dat 's mensen wil met Gods genade in de eerste bekering van een zondaar in zeker opzicht medewerkt, en elders dat 's mensen wil bij zijn bekering geen werkzame oorzaak is, is niet moeilijk. Immers - ook hij maakte, gelijk gewoonlijk in de Reformatorische Theologie geschiedde 3), in zijn terminologie geen voldoende onderscheid tussen wedergeboorte en bekering, al wordt dit zakelijk wel bij hem gevonden.

Het verschil tussen ons en de Roomse kerk in het stuk van de vrije wil - zegt Perkins 4) - is dit: zij beweert, dat de vrijheid der genade om wel te willen alleen verzwakt en gevangen gehouden wordt door de zonde; maar wij zeggen, dat zij door de val van Adam

1) 1. e. p. 559.

2) 1. c. p. 560.

3) Dr. H. Ba vin e k, a. w. IV, blz. 58.

4) A treatise of Gods free grace and mans free will. p. 735.

112

geheel en al verloren en vernietigd is 1). Ofschoon wij noodwendig zondigen, omdat de vrijheid der genade verloren is, zo zóndigen wij toch vrijelijk, omdat de vrijheid in het kwade blijft.

De derde staat des mensen is die der wedergeboorte, waarin 's mensen wil een drievoudige vrijheid heeft: een vrijheid der natuur, der zonde en der genade. Bij de bekering eens zondaars zijn twee momenten op te merken, die wij achtereenvolgens als wedergeboorte en bekering onderscheiden: 1°. haar grond bestaat in het instorten van nieuwe hoedanigheden en genegenheden, in de geest, de wil en de aandoeningen des harten: dit is Gods werk en hierin zijn we volstrekt lijdelijk; 2° de openbaarwording van dit werk Gods in nieuwe en geestelijke handelingen: 's mensen wil is hierbij niet alleen een voorwerp, maar ook een instrument; terwijl wij na de wedergeboorte met de genade Gods beginnen mee te werken 2).

Uit zichzelf is de hernieuwde wil onbekwaam goede werken voort te brengen 3). Er is geen gave Gods in ons

1) Bekend is de bepaling van Trentsche concilie: *Decretum de justificatione Sessio VI Cap. 1. Omnes homines - usque adeo servi-peccati et sub potestate diaboli ac mortis, ut non mode gentes per vim naturae, sed ne Iudaei quidem per ipsam etiam litteram legis 1VIoyssi, inde liberari aut surgere polsent; tametsi in eis liberum arbitrinni miniroe estinclum esset, viribus licet attenuatum et inclinatum.* De decreten van het Trentsche concilie zijn hier geciteerd naar J. P. L. Danz, *Libri Symbolici ecclesiae romanocatholicae. Vimariae 1836.*

2) 1. c. p. 736.

3) 1. c. p. 737. 112

113

zonder onzen wil en in iedere goede handeling komen Gods genade en 's mensen wil samen 1).

De laatste staat is die der heerlijkheid, waarin een zekere vrijheid is om all-een te willen, hetgeen goed is; dit is inderdaad de volmaakte vrijheid 2).

De overeenstemming tussen Gods wil en 's mensen wil bestaat hierin, dat Gods wil een soevereine heerschappij heeft over de wil des mensen. God onderhoudt de wil alleen als wil en niet als verdorven wil. Iets dergelijks zien we in de natuur: wanneer iemand hinkt bij het wandelen, is de beweging van het lichaam van de ziel afkomstig en wordt zij door haar onder-

houden, maar het hinken, hetwelk met de beweging.

gepaard gaat, vindt zijn oorzaak niet in de ziel, maar in het gebrek van het been of de voet 3). Zonde volgt op het besluit Gods in de wil des mensen als een post, niet als een propter. Wanneer God zijn onderhouding en regering aan de wil onttrekt, kan deze uit zichzelf niets dan verkeerd willen, zoals de stok in mijne hand dadelijk valt, wanneer ik slechts mijne hand terugtrek 4). God houdt alleen op de wil des mensen hulp te schenken, waartoe Hij niet gebonden is; daarom is het kwade geen gevolg van Gods wil. God regeert de wil der bozen door hem bv. in zijn verderf te laten storten; evenals wanneer de eigenaar van een vallend huis dit niet wil schoren noch afbreken, maar alle verhinderingen wegneemt en de aarde er omheen

1) 1. c. p. 738.

2) 1. c. p. 739. Zie boven blz. 105.

3) 1. c. p. 739.

4) Hetzelfde in: A declaration of spiritual) Desertions. Vol. I p. 419.

114

weggraaft zonder het fundament te raken, opdat het huis, wanneer het valt, recht terneer kan vallen 1). Dat er vaten zijn, sommige ter eer, sommige ter oneer, staat niet in de macht van het leem, maar in de wil van de pottenbakker.

Zoals er een overeenkomst bestaat tussen Gods wil en 's mensen wil, zo is er tussen 's mensen wil en Gods geopenbaarde wil verschil, gelijk uit Matth. 23 37 blijkt. De Scholastici onderscheidden daarom Gods genade in een genoegzame en een krachtdadige 2). Perkins antwoordt daarop, dat uit genoemden tekst blijkt, dat God de Joden eens genoegzame genade gaf om. zijn geboden te houden, n.l. in de schepping. Desgelijks leert Jes. 5, dat God aan Zijn wijngaard deed hetgeen voldoende was om een goeden wijnstok goede vruchten te doen voortbrengen, ofschoon niet voldoende om de natuur van een boze wijnstok te veranderen en tot een goeden te maken.

Werpt men tegen, dat God niemand verlaat, tenzij hij eerst God verlaat, dan antwoordt Perkins: dat er tweeërlei wijze is om door God verlaten te worden: een ter beproeving, en een andere ter bestraffing. Nu gaat de eerste aan 's mensen zonde, waarin hij God verlaat, vooraf en de andere volgt er op. De genade, welke inderdaad genoegzaam is ter zaligheid, is ook krachtdadig, n.l. de gift der wedergeboorte, waarin God niet alleen de macht geeft om bekeerd te worden, maar ook de wil en de daad.

Tenslotte wordt de wijze beschreven, waarop Christus

1) 1. e, p. 740.

2) 1. c. p. 741. 115

de bekering van Jeruzalem wilde, n.l. in liefde en geduld. Alle aandoeningen worden Gode figuurlijk toegeschreven. Er zijn in Hem twee trappen van haat: de éne is negatief; wanneer God als een volstrekt Heer naar Zijn welbehagen Zijn bijzondere

liefde sommigen schenkt en anderen weigert; de tweede is positief, wanneer Hij Zijn schepsel haat en verfoeit: deze volgt op de zonde, terwijl de eerste haar voorafgaat 1). Werpt men tegen, dat van God gezegd wordt, dat Hij vaten des toorns maakt, voor het verderf bereid, dan antwoordt Perkins, dat deze plaats omzichtig en behoedzaam moet worden verstaan. Hij houdt dit voor hare betekenis, dat God vaten des toorns maakt door Zijn besluit om sommigen voorbij te gaan en hen ten opzichte van zijn liefde en genade te verlaten. En ofschoon God dit naar Zijn geheim en rechtvaardig oordeel doet, zo vervult Hij nochtans geen van deze vaten met Zijn toorn, totdat zij met ongerechtigheden zijn bevekt; en ofschoon zij voor het verderf zijn bereid, zo worden zij toch nooit verdelgd dan om hun zonden 2).

Hiermee hebben we een beknopte analyse gegeven van Perkins' verhandeling over de vrije genade Gods en de vrijen wil des mensen. We onthouden er ons hier van enige kritische opmerkingen te maken over Perkins' standpunt in verband met het feit, dat hij in zijn *disceptatio de Praedestinationis modo et ordine itemque de amplitudine gratiae divinae*, waarbij we later zullen stilstaan, voor een goed deel dezelfde kwestie behandeld heeft.

1) 1. c. p. 742.

2) 1. c. p. 743.

116

In *A Reformed Catholike*) zijn meesterstuk 2), wil Perkins, zoals het titelblad vermeldt aantonen, hoe dicht wij bij de tegenwoordige Roomse Kerk mogen komen, in verschillende punten der religie en waarin wij voor goed van haar moeten scheiden. Onder een Gereformeerden Katholiek verstaat Perkins (zo schrijft hij in de voorrede) iemand, die aan dezelfde noodzakelijke hoofdstukken der religie met de Roomse Kerk vasthoudt, echter zó, dat hij alle dwalingen in de leer, waardoor genoemde religie verdorven is, afsnijdt en verwerpt. Hij vraagt vergiffenis voor de orde, die hij volgt bij het behandelen der verschillende punten: want hij heeft ze opgesteld één voor één, zoals ze hem voor de geest kwamen, zonder te letten op de wetten der methode. Boven de verhandeling staat *Openb. 18: 4: Babylon toch is Rome*. Wel onderscheiden de Pauselijke twee Rome's: het heidense en dat waarvan de Paus het hoofd is, maar dit is een ijdele en dwaze onderscheiding 3). Uit de genoemde woorden (*Openb. 18: 4*), die een gebod Gods bevatten, maakt Perkins op, dat al degenen, die zalig willen worden, moeten heengaan en zich afscheiden van het geloof en de religie der Roomse Kerk, zoals deze tegenwoordig is 4).

1) Vol. I p. 555-624.

2) Mullinger. *Unie. Cambr. II* p. 475. Perkins' *Reformed Catholike* ranks as his masterpiece.

3) Vol. I p. 556, 557.

4) 1. e. p. 557. 117

Bij de behandeling der verschillende punten volgt Perkins - zoals we reeds opmerkten - een vast schema: overeenstemming, verschil, zijn redenen, de tegenwerpingen der Pauselijken. De punten, die hij behandelt, zijn de volgende: over de vrijen wil, over de erfzonde, de verzekerdheid der zaligheid, rechtvaardigmaking van een zondaar, over verdiensten, voldoeningen voor de zonde, over overleveringen, over geloften, over beelden, over werkelijke tegenwoordigheid, de offerande van de Mis, over vasten, de staat der volgnaaktheid, verering van gestorven heiligen, tussenkomst van heiligen,

ingewikkeld geloof, over het vagevuur, over de oppermacht, over de krachtdadigheid der Sacramenten, over geloof, over berouw en over de zonden der Roomse Kerk: samen tweeëntwintig onderwerpen.

Perkins begint met de vrijen wil, ofschoon deze, gelijk hij zegt 1), niet het voornaamste geschilpunt vormt. Het belangrijkste hoofdstuk is ongetwijfeld het vierde, waarin hij handelt over de rechtvaardigmaking. We willen hiervan een beknopt overzicht geven, opdat we een indruk mogen krijgen van de bouw van Perkins' meesterwerk, dat - zoals we in ons laatste hoofdstuk zullen zien - in de strijd tegen Rome van zo grote betekenis is geweest.

De leer aangaande de rechtvaardigmaking, stelt Perkins in vier momenten voor: 1.. dat de rechtvaardigmaking een handeling Gods is, waardoor Hij een zondaar vrijspreekt en hem tot het eeuwige leven

1) Vol. I p. 558.

118

aanneemt om de gerechtigheid en verdienste van Christus; 2e. dat rechtvaardigmaking bestaat in vergeving der zonden door de verdiensten van Christus' dood en in de toerekening van Christus' gerechtigheid 1). Onder Christus' gerechtigheid hebben we tweërlei te verstaan: Zijn dulden, bijzonder in Zijn dood en lijden; en zijn gehoorzaamheid in het vervullen der wet. 3e. dat rechtvaardigmaking louter uit Gods genade geschiedt, verkregen alleen door de verdienste van Christus; 4e. dat de mens gerechtvaardigd wordt door het geloof alleen.

De leer der Roomse Kerk aangaande de rechtvaardigmaking luidt aldus: aan de rechtvaardigmaking gaat een voorbereiding vooraf, welke gedeeltelijk door de H. Geest en gedeeltelijk door de macht van de natuurlijke vrijen wil gewerkt wordt 2). In de voorbereiding onderscheiden zij de grond der rechtvaardigmaking en de zaken, die daaruit voortvloeien. De grond is geloof 3), hetwelk zij beschrijven als een algemene kennis, waardoor wij geloven, dat de leer van Gods Woord wáár is 4). Zaken,

1) Desgelijks: Golden Chaine Ch. 37. (Vol. I, p. 81). Iustification hath two Aarts, remission of sins and imputation of Christ's righteousness.

Vgl. op MOM 6: 12 (Vol. III. p. 140). Remission of sins not our whole justification en Jade vs. 3 (Vol. III. p. 499).

2) Vgl. Conci 1. T r i d. Sess. VI. Cap. 1 zie boven blz. 112; cap. 5 - qui, per peccata a Deo aversi erant, per ejus excitantem atque adjuvantem gratiam ad eonvertendum se ad suam ipsorum iustificationem, eidem gratiae libere assentiendo et coperando, dispon(u)ntur. Can. 4 en 9.

3) C on ei 1. Triden t. sess. VI. cap. VIII, Mes est humanae salutis initium, fundamentum et radix omnis Justificationis.

4) Catechismus Romamus I, 1, 1 Cuius (i. e. Mei) virtus efficit, ut id ratum habeamus, quod a Deo traditum esse saltotissimae matris Ecclesiae auctoritas conprobarit Exquo intelligimus, quantum inter halm fidem quam Deo habemus intersit et illam quam humanae historiae scriptoribus adhibemus. Fides autem quamquam late pateat, et magnitudine ac dignitate differat tarnen est idem genere et diversis fidei gradibus eadem definitionis vis et ratio convenit.

Conci 1. Triden t. sess. VI Cap. VI. Disponuntur autem ad ipsam justitiam, credentes vera esse quae divinitus revelata et promissa sunt.

Vgl. G. van Noort Traelatus de gratia Christi. Amstelodami 1908, p. 121. Fiducia propriae justificationis in sensu protestantium non justificat sed fides dogmatica est

fundamentum et radix justificationis. (Cursivering van ons).

119

die uit dit geloof voortvloeien, zijn bv. een zien van onze zonden, liefde tot God. Op deze voorbereiding volgt de rechtvaardigmaking zelve, welke een handeling Gods is, waardoor Hij iemand rechtvaardig maakt. Zij bestaat uit twee momenten: De eerste rechtvaardiging maakt een zondaar van een boos man een goed man door de vergeving van zonde en de instorting van innerlijke gerechtigheid, welke bijzonderlijk in hoop en liefde bestaat; de tweede maakt een goed man tot een beter man, door middel van de werken der genade 1).

Het eerste voornamelijk verschil bestaat in de oorzaak der rechtvaardigmaking²). Leren de gereformeerden, dat

1) Vgl. Bellarmini. *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus haereticos temporis haereticos*. Editio tertia. Ingolstadii 1590-1593. De Iustificatione impii. Lib. IV, Cap. XVIII. Prima justificatio, qua homo ex impio fit iustus; secunda justificatio, qua iustus efficitur iustior. Zie ook 1. 1. De Verbo Dei. Lib. I, Cap. XVIII.

2) 1. c. p. 567,
120

de voldoening, door Christus in Zijn dood en gehoorzaamheid aan de Wet volbracht, de zondaar wordt toegerekend, Rome meent, dat zij onze voldoening is en niet onze gerechtigheid, waardoor wij rechtvaardig voor God staan, aangezien zij in de persoon van Christus als een onderwerp is inklevende 1). Hetgeen (volgens Rome) ons rechtvaardig voor God maakt en teweegbrengt, dat wij tot eeuwig leven worden aangenomen, is vergeving der zonden en de hebbelijkheid van innerlijke gerechtigheid of liefde met de vruchten daarvan 2). De Protestanten stemmen toe, dat de hebbelijkheid der gerechtigheid, welke heiligmaking wordt genoemd, een uitnemende gift Gods is en het voorwerp van onze rechtvaardigmaking voor de mensen, daar zij er toe dient om te verzekeren, dat wij met God verzoend zijn. Dit is het eerste verschilpunt in de zaak der rechtvaardigmaking; indien er niet meer punten van verschil waren, dan zou dit alleen voldoende zijn om ons te verhinderen onze

1) Bellarminus. 1. 1. De gratia et libero arbitrio. Lib. I, Cap. IV. At nos per obedientiam unius Christi iustos multos constitui existimamus in eo sensu, ut merito obedientiae Christi reconcilietur nobis Deus et ab eo iustitia donemur, quae sit qualitas animae nostrae infusa et inhaerens.

Titel van het zevende hoofdstuk van het tweede boek De Iustificatione: Iustificationem non consistere in imputatione iustitiae Christi.

2) Concil. Trident. Sess. VI, Cap. VII. Iustificatio non est sola peccatorum remissio sed et sanctificatio et renovatio interioris hominis.

Bellarminus 1. 1. De Iustificatione Lib. II, Cap. III. Quod si iustificatio est ablutio et sanctificatio; sequitur, ut iustificatio non sit sola peccatorum remissio sine interna sanctificatione. Desgelijks Cap. VI. 121

religies te verenigen, want hierdoor vernietigt de Roomse Kerk het fundament. Perkins wijst op Jes. 64:6, 1 Cor. 4: 4, 2 Cor. 5: 21, Rom. 5:19 1), de toestemming der oude kerk.

Om te bewijzen, dat er een inklevende gerechtigheid in de zaak van onze rechtvaardigmaking voor God is 2), werpen de Roomsers legen, dat het dwaas is dat

iemand rechtvaardig zou worden gemaakt door de gerechtigheid van een ander, maar - het is heel anders met de gerechtigheid van Christus; zij is de zijn en onze tezamen uit kracht van het verbond der genade. Zij zeggen: indien een zondaar door Christus' gerechtigheid gerechtvaardigd wordt, dan zal ieder gelovige even rechtvaardig als Christus zijn 3), maar Christus' gerechtigheid - zegt Perkins - wordt niet aan ons toegepast, zoals zij in Christus is, maar alleen voor zover zij dient om onzen persoon voor God te rechtvaardigen. Zij stellen daartegenover, dat, indien wij waarlijk door Christus' gerechtigheid rechtvaardig worden gemaakt, Christus waarlijk een zondaar is door onze zonden 4),

1) 1. p. 568.

2) Concil. Trident. Sess. VI, Cap. XVI. Quae enim iustitia nostra dicitur quia per eam nobis inhaerentem justificamur, illa enim Dei est, quia a Deo nobis infunditur per Christi meritum.

3) Bellarminus, 11. De Iustificatione Lib. II Cap. VII. Si vere nobis imputaretur Christi iustitia, ut per eam iusti haberemur ac censeremur, perinde ac si proprie nostra esset intrinseca, formalisque iustitia, profecto non minus iusti haberi censerique deberemus. quam ipse Christus, proinde deberemus dici atque haberi Redemptores et Salvatores mundi atque alia id genus vocabula et attributa recipere, quod est absurdissimum.

4) Bellarminus, 1.1. De Iustificatione Lib. II Cap. VII. Si per iustitiam Christi, nobis imputatam vere dici possumus iusti et filii Dei, ergo poterit etiam Christus per iniustitiam nostram, sibi imputatam, dici vere peccator et quod horret animus cogitare, filius diaboli.

122

maar Perkins antwoordt hierop, dat wij met eerbied van Christus' Majesteit op een goede wijze mogen zeggen, dat Christus waarlijk een zondaar was, niet door enige instorting van zonde in Zijn allerheiligste Persoon, maar omdat onze zonden op Hem werden gelegd. Een andere tegenwerping is deze: indien iemand door toerekening rechtvaardig wordt gemaakt, dan oordeelt God zondaren rechtvaardig 1); - echter wanneer God een zondaar door Christus' gerechtigheid rechtvaardigt, dan houdt hij terzelfder tijd op ten opzichte van schuld een zondaar te zijn 2). De pauselijke zeggen: hetgeen Adam nooit verloor, werd nimmer door Christus geschonken: hij verloor nooit toegerekende gerechtigheid, daarom werd deze hem nooit gegeven - maar deze stelling is onjuist 3). Zij beweren: de rechtvaardigmaking is eeuwig, maar de toerekening van Christus' gerechtigheid niet, want zij houdt op bij het einde van dit leven, maar volgens Perkins is de toerekening van Christus' gerechtigheid is wel eeuwigdurend.

1) Vgl. A. Tanqueréy Synopsis theologiae doymaticae Tom. Sec. Ed sexta Parisiis 1903 p. 103. Deus non potest declarare justum illum, qui revera intrinsece remanet injustus; hoc enim opponitur tum veritati tum iustitiae divinae.

2) 1. 6. p. 569.

3) Bellarminus, 1.1. De Iustificatione Lib. II Cap. VII. In Adam non perdidimus iustitiam imputatam neque esse ad imaginem et similitudinem Dei, per imputationem sed veram iustitiam inhaerentem per quam vere similes eramus Deo; igitur per Christum veram iustitiam Deique similitudinem non extrinsecam: tantum, imputatamque recipimus. 123

Aangaande de wijze der rechtvaardigmaking is er tussen Rooms en Protestanten deze overeenkomst, dat beiden belijden, dat een zondaar door het geloof gerechtvaardigd wordt. Maar er is drieërlei verschil. De pauselijke verstaat daaronder een algemeen geloof, waardoor iemand de artikelen der religie voor waar houdt. Maar het Protestantisme houdt vast, dat het geloof, hetwelk rechtvaardigt, een bijzonder geloof is, waardoor de mens aan zichzelf de beloften van gerechtigheid en eeuwig leven door Christus toepast. Uit de leer der rechtvaardigmaking door het geloof snijdt de Roomse Kerk het voornaamste deel weg: want in het rechtvaardigmakend geloof 'is tweeërlei vereist: kennis, in het Woord geopenbaard, betreffende de middelen der zaligheid en een toepassing der gekende dingen aan ons zelf, welke wij vertrouwen noemen. Nu erkent Rome het eerste, maar zij loochent het tweede, hetwelk juist het wezen ervan is 1).

Het tweede verschil is, dat de Roomse Kerk zegt we worden door het geloof gerechtvaardigd, omdat het een zondaar voor zijn rechtvaardigmaking geschikt maakt.

1) Zie boven blz. 118, Aanm. 4.

Concil Trid. Sess. VI. Cap. IX en XII, Can. XIII.. Si quis dixerit, omni homini ad remissionem peccatorum assequendam necessarium esse ut credat certo et absque ulla, haesitatione propriae infirmitatis et 'indispositionis peccata sibi esse remissa anathema sit. Can. XIV. Si quis dixerit hominem a peccatis absolvi ac justificari ex eo quod se absolvi ac justificari certo credat, aut neminem vere esse justificatum nisi qui credat se esse justificatum et hoc, sola fide absolutionem et justificationem perfici: anathema sit,

124

Door het geloof wordt 's mensen geest verlicht in de kennis van wet en Evangelie en wanneer het hart aldus voorbereid is, stort God er de hebbelijkheid van liefde en andere deugden in, waardoor een zondaar voor God gerechtvaardigd wordt 1). De Protestanten daarentegen beweren, dat het geloof rechtvaardigt, aangezien het een bovennatuurlijk instrument is, door God in het hart des mensen bij diens bekeering ingeschapen, waardoor deze Christus' gerechtigheid tot zijn rechtvaardigmaking aangrijpt 2). In de Roomse leer schuilt een tweevoudige dwaling: zij laat het geloof, dat rechtvaardigt, aan de rechtvaardigmaking zelve voorafgaan,, zowel in de orde der natuur als des tijds, terwijl naar het Woord Gods iemand, wanneer hij gelooft, op hetzelfde

1) Concil Trident. Sessio VI. Cap. VI. Disponuntur autem ad ipsam justitiam diu excitati divina gratia et adjuti, fidei ex auditu concipientes, libere moventur in Deum, credentes vera esse, quae divinitus revelata. et promissa sunt; atque illud in primis a Deo justificari in partem per gratiam ejus, per redemptionem, quae est in Christo Jesu: et „dum" peccatores se esse intelligentes, a divinae justitiae timore quo utiliter concutiuntur ad considerandam Dei misericordiam se convertendo in spem eriguntur, fidentes Deum sibi propter Christum propitium fore; illumque tamquam omnis justitiae fontem diligere incipiunt, ac propterea moventur adversus peccata per odium aliquod et detestationem, hoc est, per eam poenitentiam quam ante Baptismum agi oportet; denique diu proponunt suscipere Baptismum inchoare novam vitam et servare divina mandata. Cap. VII. hanc dispositionem seu praeparationem justificatio ipsa consequitur, quae non est soli peccatorum remissio, sed et sanctificatio et renovatio interioris hominis per voluntariam susceptionem gratiae et donorum.

Opmerkelijk is de vrij grote overeenstemming tussen hetgeen Perkins hier tegenover de Rooms en bestrijdt en elders zelf betreffende de werken der voorbereiding poneert (zie boven

blz. 108, Aanm. 3).

2) 1. c. p. 570. 125

ogenblik gerechtvaardigd en geheiligd wordt; 2.. beweert Rome, dat het geloof, hetwelk volgens haar niets anders is dan een verlichting des geestes, de wil opwekt, terwijl het Protestantisme de beschouwing is toegedaan, dat het geloof rechtvaardigt, voor zover het een instrument is om Christus met zijn gehoorzaamheid toe te passen, waardoor de mens gerechtvaardigd wordt.

Het derde verschil betreffende het geloof is dit, dat Rome de rechtvaardigmaking door het geloof niet volstrekt opvat, want niet door het geloof 'alleen, maar ook door andere deugden als hoop, liefde, enz. komt de rechtvaardigmaking tot stand 1). In Luk. 7: 47 wordt de liefde niet tot een aandrijvende oorzaak gemaakt om God te bewegen aan de vrouw hare zonden te vergeven, maar alleen tot een teken om te tonen, dat God deze alreeds vergeven had. De mening van Paulus in Rom. 8:24 is alleen deze, dat we de zaligheid nog niet in bezit hebben, maar er geduldig op wachten 2).

Het derde verschil aangaande de rechtvaardigmaking betreft dit punt: in hoeverre goede werken vereist zijn. De' Roomse Kerk beschouwt goede werken als de verdienende oorzaken zijn van de tweede rechtvaardigmaking, die zij de dadelijke noemt. Goede werken zijn middelen om de eerste rechtvaardigmaking, welke

1) Conon Tri de t, Sess VI Cap. VII. Nam fides, nisi ad eam spes accedat et caritas, neque unit perfecte cum Christo neque corporis ejus vivum membrum efficit.

Bellarminus, 1.1. De Iustificatione Lib. I Cap. XVIII Ad hanc autem infusionem disponit quidem actus fidei, sed disponunt etiam actus timoris, poenitentiae aliarumque virtutum, sed praeter caeteros, actus dilectionis sine dubitatione disponit.

2) 1. e. p. 571.

126

zij de hebbelijke noemt 1), te vermeerderen. In dit opzicht is er overeenstemming, dat goede werken, gedaan door hen die gerechtvaardigd zijn, Gode behagen en daarom een loon hebben; dat goede werken nodig zijn ter zaligheid, niet als oorzaken, maar als gevolgen van het geloof; en dat zij even nodig zijn als merkstenen op de weg en als de weg zelf om ons tot het eeuwige leven te leiden. Het Protestantisme houdt ook vast, dat de rechtvaardige in zeker opzicht door de werken gerechtvaardigd wordt: Jak. 2: 21. Maar het juiste verschil is dit: Rome beschouwt de werken als de oorzaken der rechtvaardigmaking 2); het Protestantisme daarentegen vat de werken. als tekenen en vruchten der rechtvaardigmaking voor God op 3). In deze zin moet de plaats van Jacobus verstaan.

Tot staving van dit alles wijst Perkins op Rom. 3: 28 (24, 27), Gal. 5: 3; goede werken kunnen geen verdienende oorzaak der rechtvaardigmaking zijn, waarop zij beide in tijd en in orde der natuur volgen. Als Rome

1) Concil Trident. Sess. VI Cap. VIII. Gratis-justificari ideo dicamur quia nihil eorum, quae Justificationem praecedunt, sive fides, sive opera ipsam justificationis gratiani promeretur en cap. X Justificati - per observationem mandatorum Dei et Ecclesiae, in ipsa justitia per Christi gratiam accepta, coperante fide bonis operibus crescunt atque magis justificantur Can. XXIV en XXXII.

Bellarminus, 1.1. De Iustificatione. Lib. IV Cap. XVIII. Homo per peccatum mortuus, non potest merito operum suorum, se iustificare, sed posteaquam a Deo iustus factus

est, potest recte vivendo iustitiam in se alere et augere atque ita operibus iustificari, Desgelijks 1.1. De verbo Dei Lib. I. Cap. XVIII.

2) Vgl. op Gal. 5: 3,4. Vol. II p. 310 en Mans naturall imaginations. Ch. V Vol II p. 471.

3) 1. c. p. 572. 127

zich beroept op Ps. 7: 8 (S. V. 9), dan wijst Perkins aan, dat er tweëerlei gerechtigheid is: de een van de persoon, de andere van de zaak of handeling; van de laatste spreekt David hier; desgelijks Ps 106: 31.

Eene andere tegenwerping is deze, dat de Schrift die mensen welgelukzalig prijst, die goede werken doen: Ps. 119: 1; zij worden echter niet eenvoudig weg zalig gesproken, maar omdat zij in Christus zijn 1).

Verschillende personen worden in de Schrift geprezen om hun volmaaktheid. Er is echter tweëerlei volmaaktheid: een Volmaaktheid in delen en een in trappen. Wanneer ons nu bevolen wordt om volmaakt te zijn, dan moet dit gebod verstaan van de volmaaktheid in doelen, want die in trappen kan in dit leven niet worden bereikt. Wel worden we geoordeeld naar onze goede werken, maar door deze niet rechtvaardig verklaard. Het oordeel immers is een handeling Gods, waardoor iemand rechtvaardig verklaard wordt, die reeds rechtvaardig is en rechtvaardigmaking is een andere handeling Gods, waardoor Hij hem rechtvaardig maakt, die van nature onrechtvaardig is. Werpt men tegen, dat het geloven in Christus een werk is, hetgeen insluit, dat wij door alle werken der wet kunnen gerechtvaardigd worden, dan is het antwoord, dat het geloof op twee wijzen moet beschouwd: 1e. als een werk, hoedanigheid of deugd; 2e. als een instrument om Christus' verdienste te ontvangen. We worden nu door het geloof als instrument gerechtvaardigd: niet dat het

1) 1. c. p. 573.

428

geloof, op zichzelf beschouwd, iemand rechtvaardig maakt, maar het voorwerp des geloofs, hetwelk is de aangegrepen gehoorzaamheid van Christus 1).

We hebben hiermee een beknopt overzicht gegeven van een zeer typerend hoofdstuk van Perkins' Reformed Catholike. Principieel heeft hij hier de Gereformeerde opvatting van het stuk der rechtvaardigmaking, welke elders 2) door hem feitelijk weersproken werd, uiteengezet en op heldere wijze het fundamentele verschil met de leer der Roomse Kerk dienaangaande in het licht gesteld. Ook van het neonomianisme is hier - gelijk duidelijk is - geen spoor te vinden.

't Kan natuurlijk onze bedoeling niet zijn om even breedvoerig bij de andere punten stil te staan, die in dit werk ter sprake komen. Het was ons doel met deze uiteenzetting der rechtvaardigmaking een inzicht in de methode te geven, die Perkins bij zijn werk toepaste, dat - zoals we in ons slothoofdstuk zullen zien - een machtigen indruk maakte. Het moge waar zijn, dat Perkins weinig nieuwe argumenten in het geding brengt, het blijft zijn hoge verdienste, gelijk die ook door tegenstanders is erkend 3), dat hij de verschillen, die Rome en Genève van elkander scheiden, in een beknopt bestek helder heeft aangewezen en het Gereformeerde

1) 1. e. p. 574.

2) Op III r. 11: 7. (Vol. III, p. 56). God doth not justifie him, that lieth rotting in his former sinnes, and weltring in his old corruptions; but him that beleeveeth in Christ and repenteth of his sinnes. - God iustifieth no wicked man, but makel him first iust and righteous in and by Christ and then accounts him so.

3) Zie Hoofdstuk III. 1.29

beginsel met klem van redenen tegen de tegenwerpingen der pauselijken heeft verdedigd, terwijl dit alles hem het oog niet heeft doen sluiten voor het feit, dat men in andere cardinale stukken samen één lijn trok 1).

In het slot van zijn werk maakt Perkins de eindrekening met Rome op. Hij erkent, dat in de tegenwoordige Roomse Kerk de ware Kerk Gods is als koren in het kaf, hetgeen niet van de samenkomsten der Turken en andere ongelovigen kan worden gezegd, aangezien bij deze geen enkel middel ter zaligheid is, terwijl de Roomse Kerk de Schrift en de Doop heeft 2).

Vraagt men of zij een kerk is, dan luidt Perkins' antwoord: wordt onder deze kerk een rijk verstaan, waarvan de Paus het hoofd is en de leden al degenen, die hem voor hun hoofd erkennen, dan is zij geen Kerk Gods. Zij heeft het Woord en de Doop niet voor haar zelve, maar voor de ware kerk Gods in haar 3). Hare zonden zijn: atheïsme, want zij werpt door noodzakelijke gevolgen ten dele van haar leer en ten dele van de dienst Gods omver, hetgeen zij nog wèl heeft gehandhaafd; afgodendienst 4), ontucht, hetgeen blijkt uit het dulden van bordelen 5) en het toelaten van het huwelijk tussen personen buiten de vierde graad;

1) Zie beneden blz. 137.

2) 1. c. p. 616. Vgl. Cases of conscience. 2 Bk., Ch. VIII, Vol. II, p. 73.

3) 1. c. p. 617.

4) 1. c. p. 618.

5) Perkins denkt waarschijnlijk aan een catechismus van 1494. „Die öffentlichen FrauenAnser und Bordelle für die ledigen Geselle, die keine Weiber haben und nicht zur Keuschheit verbunden sind, sind gestattet". Erst die Reformation hat und zwar unter groszem Widerstreben - die Bordelle abgeschafft bij Tholnock. a. 0. Erste Abtheilung Die akademischen Zustände Halle 1853, S. 262.

Dezelfde beschuldiging vinden we in A. Papist cannot goe bevond a Reprobate, Vol. I, p. 399, op Matth. 5: 19, Vol. III, p. 38, Matth. 5 31, 32, Vol. III, p. 68, Openb. 2: 6, Vol. III, p. 279.

430

tovenarij: door het wijden der hostie en het doen van bezweringen; meinedigheid, daar een pauselijke dubbelzinnig mag antwoorden tegen de directe bedoeling van de ondervrager in, omverwerping van vele geboden Gods en tenslotte liegen om haar geloof te rechtvaardigen.

Ten bewijze van de zonden van afgodendienst en het liegen heeft Perkins nog twee uitvoerige tractaten in het licht gegeven, waarvan het een getiteld is: A warning against the idolatry of the last times and an instruction touching religious or divine worship¹). Het woord «afgod» - aldus Perkins - wordt gebruikt voor zulk een beeld, dat opgericht wordt om een valse of ware God voor te stellen. Het eerste stemmen allen toe en het laatste blijkt daaruit, dat het gouden kalf, een beeld van Jehovah, door Stephanus een afgod wordt genoemd. De algemene eigenschap van afgoden is, dat zij niets zijn in de wereld. 1 Cor. 8: 42).

Op drieërlei manier kan er een afgod worden opgericht; te. indien God anders wordt voorgesteld dan Hij zich in Zijn Woord heeft geopenbaard, waarvan we twee bekende voorbeelden hebben, n.l.: wanneer de ware God wordt voorgesteld buiten Vader, Zoon of H. Geest of buiten Christus. Het eerste doen Turken of Joden

1) Vol. I, p. 669-716.

2) 1. 'c. p. 672. 131

en de menigte, die zich een God maakt van louter genade en geen gerechtigheid. Het laatste doet het concilie van Trente, dat Christus van Zijn mensheid berooft en Hem zijn ambten ontnemt').

De tweede manier een afgod op te richten is het vereren van God anders dan Hij in het Woord heeft geopenbaard 2). Wanneer God vereerd wordt niet overeenkomstig Zijn wil, maar naar het goeddunken en de wil des mensen, dan wordt niet de ware God vereerd, maar een God van mensenvinding. Een duidelijk voorbeeld is dit: wanneer God voorgesteld of vereerd wordt in enig beeld van 's mensen verzinning, dan wordt er terstond een dubbele afgod gemaakt: het een is het beeld, dat voorstelt, het andere de voorgestelde God, die hierdoor in een afgod wordt veranderd 3).

De derde manier een afgod op te richten is deze: wanneer hetgeen Gode eigen is, gegeven wordt aan de schepselen. Dit geschiedt op drieërlei wijze: ie. wanneer de godheid aan enige andere dingen welke ook, wordt toegeschreven, die van nature geen goden zijn. Valse goden zijn die der heidenen en der Roomsers 4). Die der Roomsers zijn de maagd Maria 5) en de paus 6). 2e.

1) 1. c. p. 673. Vgl. d treatise of mans imaginations, Ch. 3, Vol. II, p. 461.

2) 1. c. p. 674.

3) 1. c. p. 675. Vgl. A treatise of mans imaginations, Ch. 3, Vol. II, 'p. 459.

4) 1. c. p. 677.

5) 1. c. p. 678.

6) 1. c. p. 679. Zie A Papist cannot goe beyond a Repro bate. The 3 Argument, Vol. I, p. 400. Pope Nicholas sayth: Constat summum Pontificem a pio principe Constantino Deum appellari. Dominus Deus noster Papa. Tu es alter Deus in terris (se. Papa) Maria is called a Goddesse. Vgl. A. Harnack Lehrbuck der Dogmengeschichte 111.4. Tiabingen 1910, S. 464. Beide (d. h. Augustinus Triumphus und Alvarus Pelagius) unterscheiden im Grunde de Papst von Gott Dur dadurch, dass dem irdischen „dominus deus noster papa" die Anbetung nur „ministerialiter" zukomme u. w.

132

Wanneer eigenschappen van de godheid of handelingen haar eigen, worden toegeschreven aan de schepselen: de Roomse kerk maakt de heiligen 1), de Sacramenten, de werken, het brood in het Avondmaal tot afgoden.

3^e. Wanneer Gods verering aan schepselen wordt toegebracht 2), zoals de Roomse kerk dit doet aan engelen en gestorven heiligen 3), beelden en relikwieën 4).

In het verdere gedeelte van deze verhandeling spreekt Perkins over de bewaring van onszelf van de afgoden en de verering Gods, die we, aangezien ze niet *huius loci* zijn, laten rusten.

Het verdient vermelding, dat Perkins er geen bezwaar tegen heeft God in de vorm van een oud man of van een duif voor te stellen, zoals dit in Prentbijbels geschiedt, want de gedaanten, waarin de Vader, de Zoon en de H. Geest verschenen zijn, waren niet hun beelden maar alleen waarneembare tekenen Hunner tegenwoordigheid 5). Evenmin heeft Perkins - vrij Byzantijns - er bezwaar in om te knielen voor de staatsiezetel of de brief van een vorst - want dit is niets meer dan een burgerlijke verering om hem daarmee onze

1) 1. c. p. 679.

2) 1. c. p. 680.

3) 1. c. p. 681.

4) 1. c. p. 683.

5) 1. c. p. 675. en Openb. 1: 13, Vol. III, p. 247. 133

getrouwheid te tonen. Dit knielen heeft voldoende grond in het Woord. Gods, maar het knielen voor een beeld van een gestorven heilige is religieus en houdt dientengevolge meer dan een burgerlijke verering in, zoals de pauselijke zelf erkennen. Het argument bewijst niets - zegt Perkins¹⁾ - tenzij men zich wil houden aan één en dezelfde wijze van verering.

Het laatste anti-papistische werk van Perkins, dat te bespreken overblijft, is zijn Problema de romance fidei ementito eatholicismo bovengenoemd ²⁾. Zijn probleem of stelling luidt aldus: het is onmogelijk voor enig Pauselijk Godgeleerde ter wereld uit de echte gedenkstukken der concilies en der Vaderen en uit hun natuurlijken zin en betekenis aan te tonen, dat het geloof van de tegenwoordige Roomse Kerk in die punten, waarin zij verschilt van de Evangelische Kerken waarlijk Katholiek is.

Katholiek neemt Perkins in de zin van Vincentius Lerinensis en Augustinus ³⁾. Vóór de bewijsvoering van het Probleem bespreekt Perkins het gezag der Vaderen en hun manier van schrijven. Zij leren en verdedigen, dat de canonieke Schrift in zichzelf de volmaakte regel is bij alle geloofsgeschillen. hun getuigenissen willen zij alleen zover zien aangenomen als deze overeenstemmen met de regel des geloofs en de geschriften van Profeten en Apostelen. In vele stukken der Godgeleerdheid hebben de Vaderen zeer ongeschikt

1) Reformed Catholike Of Images. Vol. I. p. 589 en The idolatry of the last times p. 684.

2) Eng. Vert. in Vol. II p. 485-602,

3) 1. c. p. 486,
134

gesproken: 1°, wanneer zij daartoe bewogen werden in de hitte van het dispuut; 2°. omdat zij in hun vermaningen dikwijls te rhetorisch waren; 3°. omdat zij, wanneer er geen geschillen waren, enigszins zorgeloos hebben gesproken; 4°. omdat zij dikwijls hun wijze van spreken aan het gewone volk ontleend hebben; 5°. 1) omdat zij door de menigte overwonnen nu en dan tot bijgelovigheid werden gebracht en sommige dingen uit vrees verborgen; 6°. omdat zij somtijds van sommige dingen verhalender wijze spreken en niet verzekerend. Daarom zijn er in de werken der Vaderen dwalingen en soms zeer grote, gelijk zij zeer duidelijk erkennen. 2)

Perkins geeft een opsomming van onechte twijfelachtige of bedorven werken der Vaderen, tegelijk met enige dwalingen, welke de onkundigen onder hen in hun werken hebben ingevlochten ³⁾ en ten laatste de oorzaken van het bederf der Apostolische religie.

1) 1. c. p. 487.

2) 1, c. p. 488. Niettegenstaande Perkins, zoals uit het bovenstaande overvloedig blijkt, zeer kritisch tegenover de werken der „Oudvaderen" stond, werd het hem, evenals Whitaker, ten laste gelegd, dat hij deze tot Puriteinen maakte (alzo Het leven en doot van Mr. W. Perkins). Gas s z tekent de verhouding van de theologen der Engelse Kerk tegenover de kerkelijke oudheid aldus: (Geschichte der protest. Dogmat. III Berlin 1862 S. 297). Mit dem biblischen Standpunkte verband sich eine ungemaine Hochschätzung des kirchlichen Alterthums und zuweilen eine überschwengliche Vorstellung von der Herrlichkeit des apostolischen Zeitalters. Die Ueberzeugung, dasz der Protestantismus nur überlieferte Irrthümer und Miszbruche ausmerzen wollte ohne etwas neues zu erstreben, findet sich in der

englischen Kirche weit schärfer als in der deutschen ausgeprägt.

3) 1. c. p. 488-506. 135

De leer der religie is door menigeen verdraaid en verwrongen naar de meningen der heidenen 1).

De Vaderen buigen de leer der Kerk (opdat zij niet te hard zou schijnen) naar de natuurlijke rede en in de kwesties van zonde, vrijen wil en geloof redeneren zij meer als wijsgeren dan als Godgeleerden zoals b.v. Athanasius en Clemens. De godsdienstige gebruiken en gewoonten der heidenen werden (met een kleine verandering) - en wel door Christenen - in de vorm der Godsverering gebracht. De kerk heeft de gewoonten en plechtigheden der Joden, die afgeschaft waren, weer ingevoerd 2).

Aldus is de inleiding voor de bewijsvoering van het probleem, hetwelk Perkins heeft samengesteld betreffende de voornaamste loei der Godgeleerdheid, waarover toen geschil bestond.

De vorm van dit werk is aan de wiskundige wetenschappen ontleend, waarop de schrijver gewoon was zich van kind af aan toe te leggen 3),

De korte inhoud van zijn bewijsvoering heeft de strekking aan te tonen, dat de voornaamste hoofdstukken der Roomse religie of: 1°. niet werden aangenomen sinds de tijden van Christus en zijn Apostelen; 2°. of indien zij toen reeds werden aangenomen, dit niet geschiedde als artikelen des geloofs, maar alleen als meningen en waarschijnlijke gissingen; of 3° dat in alle plaatsen de zuiverste kerken ze nooit in dezelfde

1) 1. c. p. 506.

2) 1. c. p. 506. 3) S. Ward, in de voorrede van de Latijnse uitgave van P. Problema, p. 224. Zie boven blz. 33.

136

zin aanhingen als de pauselijken dit deden op het concilie van Trente 1).

Zestig punten worden daartoe besproken en toegelicht uit de Schriften der Ouden, om dan tot het resultaat te komen, dat geen apostel, geen heilige Vader, geen zuivere Katholiek gedurende 1200 jaren na Christus ooit die leer van al de beginselen en gronden der religie aanhing of beleed, die nu door de Roomse Kerk wordt geleerd en door het concilie van Trente is bezegeld 2).

Volledigheidshalve tekenen we hier aan, dat Perkins in zijn Golden Chaine, Hfdst. 51, de Roomse leer betreffende de orde des heils uiteenzet, «eene zeer godslasterlijke leer», om dan hare dwalingen op te sommen en punt voor punt (ten getale van zeventien) te weerleggen.

Hiermee hebben we een beknopt overzicht gegeven van de verschillende werken, die Perkins tegen de Roomse Kerk, «het Babylon der Openbaring» in het licht heeft gegeven. De controvers was in zijn tijd in volle gang - aangewakkerd als zij werd door de verschijning van Bellarminus' meesterwerk.

Als echt Gereformeerde heeft hij principieel de strijd tegen Rome aangebonden 3),

1) 1, c. p. 507.

2) 1. c. p. 602.

3) Ranke a. a. 0. II Bd. S. 10. Ohne Zweifel in noch entschiederem Gegensatz gegen die Römische Lehre als das Luthertum stand die calvinistische Auffassungsweise:

eben in der Epoche, von der wir handels, bemächtigte sie sich der Geister mit unwiderstehlicher Gewalt. 137

zonder de leuze: liever Turks dan Paaps tot de zijn te maken 1).

Met de Turken noemt Perkins de Joden in een adem als loochenaars der H. Drieëenheid, die de Roomsens, zij het in naam, belijden 2). Wel spreekt Perkins van de religies der Turken, Joden en Pauselijken, drie grote onderdelen van het Atheïsme, maar toch onderscheidt hij de pauselijke religie van de beide voorafgaanden 3). Kinderen van Joden en Turken mogen niet worden gedoopt, die van de Pauselijken wel 4). Aan de anderen kant zegt Perkins, dat de doop, afgescheiden van het Evangelie, niets betekent. De doop in de vergaderingen der Roomse Kerk is als de beurs van een eerlijk man in de hand van een dief 5). De tegenwoordige Roomse Kerk is niet waard, een deel van Christus' Kerk op aarde te worden geachte 6). Een Pauselijke kan door zijn religie niet verder komen dan een verworpene 7), hoewel Perkins het elders aan Gods genadig oordeel overlaat,

1) Zie boven blz. 129.

2) The idolatry of last times, Vol. I, p. 674.

3) A treatise of mans imaginations, Ch3., Vol. II, p. 460, 461, we must indeed distinguish the religion of the Papists from the two former (i. e. the religion of the Turkes and of the Iewes). Vgl. The Combate between Christ and the Devill. Matth. 4: 9. Vol. III, p. 401. The three great religions of the Iew, Turke and Papist propound such a worship unto men, wherein God is not worshipped, but the Devil' en op Hebr. 11: 5. Vol. III, p. 30.

4) Gal. 3: 27. Vol. II, p. 263, 264.

5) An Exposition of the Creede. Of the Church. Vol. I, p. 305, en Openb. 3: 1. Vol. III, p. 329.

6) Matth. 5: 19. Vol. III, p. 39.

7) Titel van een verhandeling. Vol. I, p. 396, vgl. p. 404.

138

of de weg der pauselijken de zoekenden, gewoonlijk tot God brengt of niet '). Het is voor Perkins duidelijk, dat de Paus de Antichrist is 2). Het beest uit de zee is het Romeinsche keizerrijk, het beest uit de aarde de ketterse apostolische Roomse Kerk 3). De sprinkhanen, die voortkomen uit de bek van het beest, betekenen de Roomse geestelijkheid 4), maar Bellarminus zag in de ster van Op. 9 M. Luther en in de sprinkhanen de Protestantse leraars 5)!

We moeten niet denken, dat Perkins alleen de Roomse Kerk geen kerk noemde; de Anabaptistische vergaderingen vormden er volgens hem evenmin een 6).

Nog was de Roomse Kerk de bitterste vijandin van de Gereformeerde waarheid in West-Europa, maar andere vijanden vertoonden zich, door Perkins niet

1) Hebr. 11: 5. Vol. III, p. 32.

2) An Exposition of the Creede: Christs last judgement. Vol. I, p. 260. f1 Case of conscience. Vol. I, p. 424. The idolatry of the last times. Vol. I, p. 688. The Antichrist in all likelihood is the Bishop of Rome. Openb. 2: 1. Vol. III, p. 261: though Antichrist be not one particular man, but a state and company of men in the succession of the Pope.

Mans natural imaginations. Ch. 5, Vol. II, p. 471. That man of sin is the Pope of Rome.

3) Openb. 1: 1.. Vol. III, p. 207.

4) Jude vs. 12. Vol. III, p. 555.

5) P. R. E3. i. v. Bellarmin.

6) Openb. 2: 9. Vol. III, p. 286.

An Exposition of the Creede. Of the Church. Vol. I, p. 306. As for the assemblies of Anabaptist, Libertines - Arrians - they are no Churches of God, but conspiracies of monstrous

heretics. 139

minder krachtig bestreden, verwant aan Bellarminus. Deze nieuwe tegenstanders beproefden hun destructieve kracht aan het cor ecclesiae - het waren de jongere «Duitsche» godgeleerden, die in Arminius hun eminente verdediger vonden.

141

b. Perkins' Contra-Remonstrantisme.

We hebben reeds gezien, dat in Perkins' Golden Chaine een hoofdstuk gewijd was aan een nieuw uitgedachte leer der voorverordining, die door enkele jongere godgeleerden in Duitsland werd aangehangen 1), nadat hij eerst zijn eigen standpunt dienaangaande had uiteengezet. Dit was niet het enige, dat er van zijn hand over deze kwestie verscheen. Hij richtte zich n.l. tegen deze godgeleerden in zijn *De Praedestinationis modo et ordine et de amplitudine gratiae divinae Christiana et perspicua disceptatio*.

Deze disceptatio werd door Arminius in een *Examen modestum libelli, quem D. Guielmus Perkinsius apprime doctus Theologus, edidit ante aliquot annos de praedestinationis modo et ordine itemque de amplitudine gratiae divinae bestreden* 2), maar wederom door Maccovius in zijn *Fragmenta Praelectionum contra Arminiurn pro Perkinsio* verdedigd.

Nevens genoemde disceptatio heeft Perkins in zijn *Exposition of the Creede*, zoals te verwachten is, bij de behandeling van het artikel: over de kerk, vele bladzijden aan de voorverordining gewijd 3). Hij, staat eerst bij de waarheid ervan stil, waarin hij vier momenten

1) 1. e. Ch. LIV.

2) *Lugduni Batavorum* 1612. 3) Vol. I, p. 278-298.

beschouwt: 1°. wat de voorverordining is; 2°. welke hare orde; 3°. welke hare delen; 4°. welk nut zij heeft en bespreekt daarna de tegen haar indruisende leugen. We zullen nu deze disceptatio nader beschouwen in verband met andere plaatsen uit Perkins' werken.

De voorverordining - aldus Perkins - is de Raad Gods betreffende de staat des mensen buiten dit tijdelijk of natuurlijk leven. Want wat het natuurlijk leven aangaat, zijn wij allen gelijk; het is in de Raad Gods slechts een voorbereiding voor het geestelijk en hemels leven. Het hoogste doel der voorverordining is de openbaring van de eer Gods, ten dele in zijn barmhartigheid, ten dele in zijn gerechtigheid 1).

Het gewone middel tot volvoering van deze Raad is tweevoudig: schepping en toelating van de val. Men zegt, dat God het kwade niet verhindert, wanneer Hij ophoudt de geest te verlichten en de wil te buigen om zijn stem te gehoorzamen. Deze toelating van het kwade geschiedt om een groter goed voor het geheel, hetgeen uit zou blijven, indien God het kwade niet toeliet. Want was er geen zonde, dan zou er geen plaats zijn voor de lijdzaamheid der martelaren noch voor de offerande van Christus op het kruis gebracht. *Felix Culpa*. De toelating op zichzelf is een middel van het besluit, maar de val is een middel (tot volvoering

1) Vol. II, p. 606.

Vgl. dn. *Exposition of Me Creede: Of Predestination*, Vol. I, p. 278. Predestination is a part of the counsell of God, whereby hee hath before all times purposed in himselfe to shew mercie on some men and to passe by others, shewing his iustice on theet for the manifestation of the glory of his own name

142

van het besluit) alleen door de beschikking Gods. 1)

De toegelaten val geschiedt slechts, omdat God dien wil; toch is de wil Gods niet de oorzaak van de val, maar de wil des mensen door God aan zichzelf overgelaten. Het

behaagde Hem alleen bevestigende genade te weigeren of niet te schenken. Perkins maakt, dit duidelijk met het voorbeeld van een vallend huis 2), waarbij we reeds eerder hebben stilgestaan 3).

De voorverordining bestaat uit twee momenten: het besluit der verkiezing en het besluit der verwerping. In het besluit der verkiezing heeft God bepaalde mensen bestemd tot zijn heerlijke genade in het verkrijgen hunner zaligheid en van het hemels leven door Christus. In het besluit der verkiezing is er tweërlei daad van Gods Geest (voor zover wij het kunnen begrijpen): de eerste betreft het einddoel, de laatste de middelen, die tot het einddoel voeren 4).

1) Vgl. Vol. I, p. 161. The fall of Adam was in the counsel' of God a way to execute his iustice and mercie, I p. 288, we must make distinction betweene sinne itselفة and the permission thereof: and between the decree of reiection and actuall damnation: now the permission of sinne and not sinne itselفة properly is' the subordinate meanes of the decree of reiection. For when God had decreed to passe ty some men, he withall decreed the permission of sinne, to which permission men were ordained and sinne itselفة is no effect, but onely the consequent of the decree: yet so, as it is not onely the antecedent, but allo the efficient and meritorious cause of actuali damnation.

2) 1. e, p. 606, 607.

3) Zie boven blz. 113, 114.

4) p. 607. Vgl. Vol I p. 281. It is the propertie of the reasonable creatures to conceive one thing after another, whereas God conceives all things at once with one act of understanding. Never thelesse for our understanding we may distinguish the counsel' of God into two acts or degrees: the purpose of God himselفة and the exeecution of the former.

143

In het besluit der verkiezing is de eerste daad een voornemen, waardoor God bepaalde mensen die geschapen moeten worden tot zijn eeuwige liefde en genade aanneemt met voorbijgaan der overigen, welke daad geschiedt louter tengevolge van Gods wil zonder in het schepsel of iets goeds of iets boos aan te merken. De tweede daad is het voornemen om te zaligen, waardoor Hij dezelfde mensen, die in Adam moesten vallen, tot zaligheid en hemelse heerlijkheid bestemt. Deze laatste baant een weg voor de volvoering van de eerste en betreft niet gelijk de eerste daad mensen, die geschapen moeten worden, maar die gevallen zijn 1).

Het besluit der verwerping is een werk van Gods Voorzienigheid, waardoor Hij besloten heeft, bepaalde mensen ten opzichte der bovennatuurlijke genade voorbij te gaan ter openbaring van zijn gerechtigheid en toorn in hun gerechtvaardigd verderf of het is Zijn wil, waardoor Hij sommige mensen in de zonde laat vallen en de straf van veroordeling voor de zonde oplegt 2).

In het besluit der verwerping is de eerste daad het voornemen Gods om sommige mensen te verlaten en zijn gerechtigheid in hen bekend te maken. Deze daad heeft een einddoel, maar geen aandrijvende oorzaak

1) 1. c. p. 608.

2) Vgl. Vol. I p. 287. Election always implies a refusall (279) necessarily by the law of contraries there is an opposi te decree of reprobation.

144

buiten God 1) Zonder te letten op iets goeds of kwaads in het schepsel ontspringt zij

louter in het welbehagen Gods. Want de wil Gods is de oorzaak der oorzaken, waarbij wij moeten blijven. Ieder mens is, zoals Paulus verzekert, voor God als leem in de hand des potte- bakkers: en daarom maakt God overeenkomstig Zijn hoogste gezag vaten des toorns en vindt ze niet. Maar Hij zou ze niet maken, doch gemaakt vinden, indien wij zeggen, dat God in Zijn eeuwig besluit mensen alleen wil voorbijgaan, voor zover zij zondaren zijn en niet voor zover zij mensen zijn om zeer recht- vaardige, schoon ons onbekende redenen 2). Indien God mensen verwierp, omdat Hij voorzag, dat zij. Hem wilden verwerpen; zou de verwerping niet van God, maar van de mensen zelf afhangen 3) en de verachting van het Evangelie valt niet voor bij kinderen, die buiten het verbond des Evangelies sterven 4).

1) Vgl. Vol. I p. 287. Reprobation is Gods decree in which, because it so pleased him, he hath purposed to refuse some men by meanes of Adams fall and their owne corruptions for the manifestation of his iustice.

2) Vgl. Vol. I p. 288. Though the causes thereof be not knowne to us, yet causes there be, knowne to him and iust they are: yea the very will of God itselve is cause sufficient, it being the absolute rule of iustice.

3) Vgl. Vol. I p. 280. If men had beene elected or relected according as God did foresee, that they would beleeeve or not beleeeve, the occasion of this obiection (i. e. of Rom. 9: 19) had beene cut off (281) God decrees some men to honour and some again to dishonour upon his will and pleasure. Zie nog op MI. 7: 23. Vol. III p. 251, 252.

4) 1. c. p. 610. 145

De tweede daad is de verordining tot straf of rechtvaardig verderf 1). De verordining op zich- zelve 2), waardoor iemand tot straf wordt verordineerd, geschiedt naar de zeer rechtvaardigen wil Gods, echter niet zonder de erf- en dadelijke zonde in aanmerking te nemen. Toch is de zonde geen oorzaak van het besluit der verwerping 3), maar ten opzichte van orde gaat zij in Gods voorwetenschap vooraf, niet aan gene eerste, maar aan deze tweede daad. De vergelijkende voorverordining 4), waardoor welde een en niet de ander, die in dezelfde toestand is, tot straf wordt veroordeeld, dient om de vrijheid van Gods wil te tonen bij de uitdeling der bovennatuurlijke weldaden. Waarlijk, indien God al degenen, die Hij verlaat, zou veroordelen, dan zou Hij niet onrechtvaardig zijn. Want wij willen bij het dagelijks doden en slachten van beesten niet voor onrechtvaardig gehouden worden evenmin als we het inderdaad zijn: echter betekenen we ten opzichte van God niet zoveel als een vlieg ten opzichte van ons 5). De oorzaak van deze vergelijkende verordining is alleen de wil Gods zonder te letten op enige zonde.

In deze tweede daad der verwerping zijn twee trappen: een rechtvaardig verlaten en een veroordelen om de zonde.

1) Vgl. Mi. 5: 29, 30. Vol. III p. 63.

2) the simple ordination.

3) Vgl. Jude vs. 4. Vol. III p. 519. Not that sinne is a cause of the deeree (of damnation) moving God unto it, but that he decreeth not condemnation without respect of sin.

4) The comparative ordination.

5) Vgl. Vol. I p. 287, Mi. 5: 29, 30. (Vol. III p. 63), Mi. 7: 23 (Vol. III p. 251), Jude vs. 25 (Vol. III p. 597).

146

De eerste geschiedt ter beproeving, de tweede volgt op de zonde 1).

Hiermee heeft Perkins zijn leer van de voorverordineren uiteengezet. Verschillende beschuldigingen worden er volgens hem tegen ingebracht. De eerste daarvan is, dat naar de Gereformeerde leer bepaalde mensen en wel slechts weinigen zijn uitverkoren 2), de tweede, dat God mensen tot het helse vuur heeft verordineerd en hen te dien einde heeft geschapen, dat Hij hen zou verderven. Perkins antwoordt daarop: de onderscheiding van de dubbele daad in de verwerping moet vastgehouden worden 3): verwerping ten opzichte van de eerste daad is volstrekt d.i. ten opzichte van het doel het schepsel te verlaten om gerechtigheid daarin tot openbaring te brengen: want we kunnen in het schepsel geen reden bedenken, waarom het Gods wil was dit voorbij te gaan. Ja, de zonde zelve is na de verlaten en. rechtvaardige toelating Gods: daarom kan zonde in geen geval de oorzaak der toelating en verlaten zijn.

1) 1. c. p. 611.

2) 1. c. p. 611.

3) Vol. I, p. 287. By the vertue of this decree God cannot be said to create any to damnation, but to the manifestation of his iustiee and glory in his due and deserved damnation: and the doing of this is absolute iustice. We must distinguish between Gods purpose to hate and actuall hating. Now indeed God before all worlds did purpose to hate some creatures and that iustly so farre forth as his hating of them will serve for the manifestation of his iustice but he neither hates them indeed nor loves theet before they are and therefore actuall hatred eomes not in, till after the creation.

147

Echter is de verwerping ten opzichte der tweede daad, d. i. ten opzichte van het voor-nemen om te verdoemen niet volstrekt, maar om de zonde. Want niemand gaat verloren dan door zijn eigene schuld en niemand is volstrekt voor de hel verordineerd dan om zijn zonden 1). God schiep de mens niet eenvoudig om hem te verderven, maar opdat Hij Zijn oordeel mocht openbaren in het rechtvaardige verderf van de zondaar. Nu is het niet hetzelfde het verderf van een mens als mens en het verdiende verderf van een mens als zondaar te willen. Hier moet men ook letten op het oordeel van Cameracensis ofschoon God enig schepsel eeuwig zou straffen of smart aandoen of geheel en al vernietigen zonder dat er enige zonde in gevonden werd, zo zou Hij toch overeenkomstig de Schrift niet onrechtvaardig of wreed daarmee handelen 2).

De derde beschuldiging is deze: dat het noodlot der Stoïcijnen door ons wordt ingevoerd. We zeggen, dat Adams val plaats greep doordat God dien niet alleen vooruit wist, maar ook wilde 3).

1) Vgl. Vol. I, p 288. Howsoever God hath purposed to refuse men because it so pleased him, yet when his purpose comes to execution, he condemneth no man but for his sins en Hebr. 11: 29. (Vol. III, p. 160) God will never forsake any of his servants before they first forsake him. It was never heard, that God did ever forsake any, that did seke him.

2) 1. e. p. 612, 613. Vgl. I, 2. 296. Ezech. 33: 11. God wils not death as it is the destruction of his creature: yet neverthesse he wils the same as it, is a meanes of the manifestation of his iustice.

3) Vgl. An Exposition of the Creede: Of Gods counsell. Vol. I, p. 140. Gods counsell hath two parts: his forknowledge and his will. These two parts of the eounsell of God must be ioyned together.

148

Gods wil is tweevoudig: algemeen en bijzonder.

Door de bijzondere wil keurt God een zaak goed en volbrengt Hij haar.

Door de algemene wil, wil God, dat iets er niet is en dat het om zekere redenen zal gebeuren. En hier hangt, hetgeen gedaan moet, niet af van Gods wil, maar alleen van het schepsel, dat valt. Het is iets anders iets op zichzelf te willen en iets te willen om de uitkomst 1).

Er is een drievoudige daad van Gods wil: de eerste, waardoor God iets wil door het te willen en op deze wijze wil Hij hetgeen in zich zelf goed is; de tweede, waardoor Hij iets niet wil door het niet te willen en de derde, welke tussen de beide voorgaande in ligt: op deze wijze wil God iets door het slap en traag niet te willen en aldus zeggen wij, dat God de uitkomst van het kwade wil 2).

Wij verfoeien volstrekt het Stoïcijns noodlot, aangezien het een inherente noodwendigheid in de dingen legt, die zelfs God zou binden want hoewel wij geloven, dat het Godsbesluit onveranderlijk en daarom

1) 1. c. p. 613.

2) 1, c. p. 615, 616 Vgl. Vol. I, p. 293. Letterlijk zegt Perkins: The third and last action is remisse, and in the midst betweene both, wherby he willeth some thing by nilling it slackely or renaissely, that is, when hee partly willeth it and partly nilleth it, or else so farre forth wils it, as that for iust causes he nils it.

Macco vius in zijn Praelectiones echter zegt het volgende, p 7: Dicit porro Arminius quod permissio non sit velle nee etiam nolle sed medius quidam actus. Verum falsissimum hoc. Nam voluntatis actus duo sunt: unius, quo fertur in aliquid sive quo acceptat aliquid, alter quo rejicit et repudiat aliquid. 149

noodwendig is, was het toch in God, zelf vrij 1).

Wij zeggen, dat Gods besluit de tweede oorzaken en de ware vrijheid van 's mensen wil bepaalt niet door dwang, alsof iemand gewelddadig een steen zou werpen, maar door haar te neigen en zacht te buigen door voorwerpen uitwendig aan het verstand getoond (zoals van een hongerig schaap gezegd wordt, dat het weggetrokken wordt door het zien van gras 2). De noodwendigheid van Adam's val was in haar betrekking tot de vrijheid van 's mensen wil volkomen te vermijden en toch overeenkomstig de uitkomst der handeling was zij onvermijdelijk 3).

De vierde beschuldiging is deze, dat volgens de Gereformeerden het grootste gedeelte der mensheid van Christus en van alle zaligmakende genade verstoken is 4). Christus verlost de wereld, d. w. z.: alle volken in dit laatste tijdperk der wereld 6). Dat God wil, dat alle mensen zalig worden (1 Tim. 2: 4), is te verstaan van hen, die zalig worden. Eigenlijk moet deze plaats verstaan worden van hen, die in de laatste wereldperiode leven. God wil er zalig zien van allen stand en rang. Allen wordt soms distributief genomen en dan betekent het elk persoon afzonderlijk, soms collectief en dan betekent het *enigen en niet iedereen*. Reeds Aristoteles heeft de dubbele betekenis van dit woord opgemerkt 6).

1) 1. c. p. 618.

2) 1, c. p. 619, Vgl. Of Gods free grace and mans free will. Vol. I p. '740.

3) 1. c. p. 620 vgl. Vol. I p. 294.

4) 1. e. p. 621.

5) 1. c. p. 622.

6) 1. c. p. 623. Vgl. Hand. 17: 30, Col. 1: 26, 2 Cor. 6: 2. Zie op Gal. 3: 8 (Vol. II p. 231) en Cases of conscience 1 Bk. Ch. 7 Sect. 3 (Vol. II p. 23). Bij de uitlegging van

Openb. 2: 4 (Vol. 111 p. 271) lezen we de volgende exegese van Ex. 32: 32 Moses prayeth: if not, blot me out of thy book. That place must be understood with this condition: if it bee possible.

150

Gods eerste wil kan niet weerstaan (Rom. 9: 19) en daarom is die algemene voorafgaande wil betreffende de zaligheid van iedereen in Christus iets bedrieglijks 1).

Het is duidelijk, dat Perkins met deze beginselen onverzoenlijk stond tegenover de volgende opvatting: God schiep iedereen in Adam voor liet eeuwige leven. Hij voorzag de val en wil onbepaald, dat alle mensen na de val zalig worden, indien zij zullen geloven: deze wil Gods is de voorverordining; verkiezing is in overeenstemming met de voorwetenschap van toekomstig geloof, verwerping met die van ongeloof.

De dwalingen hiervan somt Perkins op: dat uit deze opvatting een bepaalde algemene verwerping volgt, indien men niet gelooft Ja, hieruit volgt, dat God met deze, gevoelens bezielde jegens allen noch iemand verkiest noch verwerpt, waaruit volgt, dat God tevergeefs bij zichzelf heeft voorgesteld het hoogste en volstreckte einddoel van zijn raadslagen, hetwelk bestaat in het meedelen Zijner goedheid in waar geluk aan ieder mens. Deze opvatting schrijft God een zekeren bepaalden wil toe, die geheel en al van 's mensen wil af hangt 2).

Zij neemt een bepaalde voorwetenschap omtrent het boze der schuld voorafgaat; zij leert, dat Christus van zijn kant iedereen met God

1) 1. c. p. 624.

2) 1. c. p. 627. 151

heeft verzoend, en dat nochtans zeer velen wat de uitkomst aangaat, veroordeeld worden, hetgeen ongerijmd is; zij maakt zaligmakende genade (welke inderdaad bovennatuurlijk is) geheel en al algemeen 1); zij leert, dat Gods voorwetenschap van ons geloof en ongeloof de regel der voorverordining is, hetgeen gans verkeerd is 2); zij leert, dat waar en zaligmakend geloof kan verloren worden, hetzij geheel, hetzij voor altijd 3); zij schrijft iedereen een vrijen wil toe, die door genade naar beide zijden is te buigen en dat het in iemands wil staat zich te wenden tot de geschonken genade door hulp der algemene genade of dezelve door de zwakheid der verdorven natuur te verwerpen 4); zij is in strijd met zichzelf, want ze zegt dat God aan alle mensen alle hulpmiddelen der natuur en genade schenkt en deze aan niemand in die mate ontbreken, dat hij de zaligheid niet vermag te verwerven, maar Perkins zegt, dat God aan sommige overtreders deze middelen niet geeft, omdat Hij hen alleen een macht geeft te volharden in het geloof, als zij willen 5); deze hypothese is niets anders dan het optieren van zekere opvattingen, die de Kerk in vroeger eeuwen veroordeeld heeft. Perkins besluit dan met de opmerking, dat deze opvatting wel overeenstemt met de leer der voorverordining, zoals zij in de pauselijke scholen wordt aangehangen, ja zelfs daaraan schijnt ontleend te zijn.

1) 1. c. p. 628.

2) 1. c. p. 631.

3) 1. c. p. 632.

4) 1, c. p. 636. 5) 1. c. p. 638.

In het vierenvijftigste hoofdstuk van zijn *Golden Chaine* noemt Perkins vier dwalingen der Remonstranten: 1°. dat er een algemene verkiezing is, waardoor God besloten heeft iedereen zonder uitzondering door Christus te verlossen; 2°. dat God de val van Adam wel vooruit wist, maar niet door een eeuwig besluit voorbeschikte; dat God, wijl Hij de ongehoorzaamheid van sommigen zag, tot hun veroordeling besloot; 4°. dat God iedereen zonder uitzondering tot de kennis des Evangelies roept.

Ten opzichte van het eerste punt merkte Perkins op, dat Christus alleen een Verlosser is voor wie Hij een Voorspraak is en een voorspraak is Hij alleen voor de gelovige. Teksten als Joh. 17: 9 1), Rom. 11: 32, 1 Tim. 2: 4, 2 Petr. 3: 9 zijn te verstaan van allen, die geloven. 1 Joh. 2: 2 betekent wereld, de vergadering der uitverkorenen 2). God besloot zijn schepsel niet te verwerpen, omdat Hij het tot haat bestemde. Het is niet hetzelfde te haten en tot haat te bestemmen.

Ten opzichte van de tweede dwaling wijst Perkins er op, dat er niet het minste in de natuur is, of het geschiedt naar het besluit Gods. Matth. 10 30. Zelfs Herodes en Pontius Pilatus deden al wat Gods hand en raad te voren bepaald had, dat geschieden zoude.

De derde dwaling wordt volgens Perkins o. a. hiermee weerlegd: indien vooruitgezien geloof niet de oorzaak is van het besluit der verkiezing, kan liet niet gebeuren, dat het gebrek van vooruitgezien geloof de oorzaak zou wezen van het besluit der verwerping, maar eerder

1) Vgl. Vol. I, p. 296. The intercession is the meanes of applying the satisfaction.

2) Vgl. Vol. I, p. 296. 153

zoals geloof in de orde der zaken op de verkiezing volgt, zo ongeloof op verwerping. Want is er dezelfde verhouding bij de aan elkaar tegengestelde dingen. Vele kinderen en idioten verlaten het leven zonder ooit het Evangelie veracht te hebben. Ezau werd door God om geen andere reden gehaat dan omdat het Hem aldus behaagde.

De vierde dwaling blijkt wel hieruit, dat vele miljoenen nooit van het Evangelie hebben gehoord.

Hiermede hebben wij zo beknopt mogelijk een overzicht gegeven van Perkins' denkbeelden aangaande het *cor ecclesiae* door de leidende gedachten uit zijn desbetreffende schriften naar voren te brengen.

Het feit, dat Arminius zich beijverd heeft, Perkins' disceptatio, die in de Latijnse uitgave van Perkins' werken 1) ternauwernood vijfenveertig foliokolom en telt, in een geschrift van niet minder dan twee-honderd en-zestig - zij het duodecimo - bladzijden te weerleggen, bewijst, dat de indruk, door Perkins' tractaat ook hier te lande gemaakt, groot is geweest.

Het was toch Arminius' bedoeling niet in de eerste plaats om in dit uitvoerige geschrift thetisch zijn eigene gedachten uiteen te zetten, maar eerder om Perkins te bestrijden. Hij volgt deze daartoe op de voet, vooral in het eerste gedeelte van zijn meesterlijke critiek. Zin voor zin neemt hij onder zijn scherp ontleedmes 2) om Perkins' betoog te toetsen aan de regelen, die deze

1) Genevae Cho'et 1611.

2) J. Tideman a. w., blz. 412. Wie Arminius' geschriften, maar inziet, ontwaart terstond het logische dialectische karakter, dat zij dragen.

154

zelf heeft opgesteld: dat de leer der voorverordinerings gebouwd moet worden op de Schrift en overeenstemmen met de grondbeginselen der algemene rede en die kennis Gods, welke bij het licht der natuur kan worden verkregen. Erkend moet, dat Arminius in verschillende punten Perkins afdoende heeft weerlegd en aangetoond, dat deze zich meer dan eens tegenspreekt. Meermalen vervalt Arminius echter, zoals in het vervolg zal blijken, in hetzelfde euvel, dat hij in zijn tegenstander gispt.

Het is hier niet de plaats om een uitvoerig overzicht te geven van zijn Examen modestum 1) Dit valt buiten ons bestek. Slechts enkele hoofdmomenten uit Arminius' geschrift willen wij in het licht stellen, die de zwakke punten in Perkins' betoog helder doen uitkomen.

Perkins maakt zich al aanstonds aan een *petitio principii* schuldig, zoals Arminius hem elders verwijt 2) als hij tot de kennis Gods, die door het licht der natuur kan worden verkregen, bijv. deze leerstukken rekent, dat niets goeds kan worden gedaan, tenzij God het volstrekt wil en werkt, dat geen kwaad kan worden vermeden, tenzij God het verhindert, dat Gods wil gekend wordt niet alleen door het geschreven woord, maar ook door hetgeen geschiedt 3).

Arminius stelt nu aan Perkins terecht deze vraag: schijnen u al die grondstellingen natuurlijke en algemene begrippen toe? Weinigen onder de mensen is het gegeven die te kennen en te begrijpen

1) By means whereof he attained great esteem with all moderate men: zo Heylyn in zijn *Aërius Redivivus* p. 375.

2) 1. 1. p. 240.

3) Perkins' epistle to the reader vóór de treatise of predestination. Vol. II, p. 605. 155

De gehele schaar van Pelagianen en Semipelagianen in de kerk zelve was er mee onbekend, en de mening der Griekse en Latijnse wijsgeren dienaangaande blijkt wel uit dit gezegde: dat we er zijn, is ons door de Goden gegeven, dat we goed zijn, hebben we van onszelf 1).

De beschuldiging, dat bepaalde mensen en wel slechts zeer weinigen zijn uitverkoren, is, volgens Arminius, terecht geen beschuldiging. De Schrift zelve zegt: weinigen zijn uitverkoren, vrees niet, gij klein kuddeke 2). De beschuldiging, dat God mensen heeft geschapen om ze te verderven, wordt door Perkins weersproken. Arminius wijst nu op Perkins' erkenning, dat God naar Zijn volstrekt voornemen het schepsel heeft verlaten, tengevolge waarvan de zonde noodwendig naar Perkins' gevoelens ontstaat 3) maar Arminius ziet zich genoodzaakt te erkennen, dat er geen reden kan worden aangegeven, die niet tot Gods wil te herleiden is, waarom Hij aan het ene volk de middelen des heils doet toekomen en aan het andere niet en de ene mens het geloof geeft en de anderen niet, welke wil echter niet alle oorzaken in de mens voorafgaan 4). Dat geeft aan Maccovius in zijn *Fragmenta Praelectionum contra Arminium pro Perkinsio* 5) recht tot de opmerking, dat Arminius het zwaard geeft om hem te onthalzen; hij leert toch, dat God wil, dat allen zalig worden, maar indien God niet

1) 1. 1. p. 8.

2) 1. 1. p. 100.

3) 1. 1. p. -104.

4) 1. L p. 199.

5) Opgenomen in *Johannes Maccovius Redivivus: sen manuseripta ejus typis exseripta opera' Nicolai Arnoldi. Editio altera Amstelodamensis 1654, p. 7.*

156

aan ieder afzonderlijk de middelen geeft, die ter zaligheid leiden, dan volgt daar volstrekt uit, dat God niet wil, dat ieder afzonderlijk zalig wordt.

Er is volgens Arminius een werkelijk verschil tussen doen en toelaten: toelating toch is een handeling tussen willen en niet willen in n.l. van de «slappen» wil 1). Echter is hét aflaten van een handeling ook tot een handeling te herleiden 2): het is duidelijk, dat de toelating Gods niet werkeloos is 3). Hd. 4: 28 leert ons, dat God de boosheid der Joden zeer liefelijk bestuurde 4).

Arminius erkent, dat God van alle handelingen, die door de schepselen volbracht worden, de oorzaak is, maar hij verlangt alleen, dat die werking Gods zo wondt uitgelegd, dat door haar niets aan de vrijheid van het schepsel wordt te kort gedaan, opdat de schuld der zonde Gode niet wordt toegeschreven 5) Hiermede komt niet wel overeen, hetgeen we elders lezen 6): indien het lust alles saam te vatten, zullen we zien, dat van de handeling zelve van het vloeken niet zoozeer Simeï dan wel God de bewerker is.

Op een andere plaats richt Arminius zich tot Perkins met de (sit venia verbo) waarlijk naïeve woorden: indien gij echter begrijpelijk kunt maken, hoe deze twee naast elkander kunnen bestaan, dat God het komen der zonde kan willen en de mens desniettemin door een

1) 1. 1. p. 4, 21.

2) 1. 1. p. 145. 8) 1. 1. p. 149.

4) 1. 1. p. 115.

5) 1. 1. p. 176. 6) 1. 1. p. 117.

157

vrijen wil zondigt, dan hebt ge het pleit gewonnen 1). Arminius zou n.l. willen, dat deze twee momenten met elkander werden verzoend: hoe de val komt, terwijl God dit wil en de wil Gods niet de oorzaak van de val is 2).

Omdat Perkins zegt, dat de zonde louter gevolg is van het besluit, waaruit volgt, dat de oorzaak der zonde het besluit is, maakt hij volgens Arminius God tot auteur der zonde 3). Het staat echter vast, meent Arminius, dat de toelating der zonde de opschorting is der openbaring van de Goddelijke wil of van het aanraden deze te gehoorzamen of zelfs van beide waardoor God in zijn gedachtegang niet de auteur der zonde schijnt te worden. Vrijheid en noodwendigheid verschillen essentieel. Op eigen gezag haalt Perkins het voorbeeld der engelen aan, die vrij en noodwendig Gode gehoorzamen 5). Het is ongerijmd vrijheid met noodwendigheid en deze met gene te willen verzoenen 6). Verkeerdelijk zeggen sommigen, dat God noodwendig en vrij goed is. God toch is noodwendig wat Hij is. Het is zo verkeerd te zeggen, dat God vrijelijk goed is, dat dit niet verre is van Godslastering 7).

Het besluit om de mens te scheppen gaat aan het besluit der voorverordining vooraf 8). De dood van Christus gaat in de orde der oorzaken aan het besluit

1) 1, 1. p. 128.

2) 1. 1. p. 25.

3) 1. 1. p. 129, f. p. 17.

4) 1. 1. p. 157.

5) 1. 1. p. 144.

6) 1. 1. p. 138.

7) 1. 1. p. 106.

8) 1. 1. p. 19.

158

der verkiezing en verwerping vooraf, om welke reden Christus zonder onderscheid van verkorenen en verworpenen voor allen gestorven is. De Schrift zegt duidelijk en met ronde woorden, dat Christus voor allen is gestorven, zelfs voor hen, die verloren gaan. Rom. 14: 15, 2 Petr. 2: 11). Perkins verwacht de verwerving der verlossing met hare toepassing 2). God verplicht zich toch aan de wereld de Middelaar te geven hetzij zij wel of niet gelooft 3).

Het onderscheid, dat Perkins maakt tussen de toelating van de val en de toegelaten val schijnt voor Arminius niet te bestaan 4). Perkins zegt, dat God de uitkomst der zonde wil, dat is, dat de zonde gebeurt, maar niet de zonde zelve, welk onderscheid ongerijmd is 5). Laat het waar zijn, dat God in zijn bijzondere doeleinden (Jes. 5, Matth. 23, 2 Petr. 3: 9) teleurgesteld wordt, zo kan Hij toch niet in Zijn doel in het algemeen falen 6) Hand. 2: 23, 4: 28, 2 Sam. 16: 10, Jer. 34: 22, Klaagl. 3: 37 hebben met de -5/1. van Adam niets te maken. Deze toch is het begin der zonde en al het overige vindt plaats, nadat de zonde in de wereld is ingetreden en de mensen door de zonde bedorven zijn 7).

Perkins' antwoord, dat God wil, dat allen, zalig worden, die zalig worden, maakt de Apostel belachelijk, - zegt Arminius terecht, die op zo dwaze wijze zijne

1) 1. I. p. 184.

2) 1. 1. p. 187.

3) 1. 1. p. 46.

4) 1. 1. p. 24. 5) 1. 1. p. 112.

G) 1. 1. p. 60.

7) 1. 1. p. 118. 159

vermaning bevestigt 1). Ongerijmd is het te zeggen, dat de veroordeling van hen, die verloren gaan, afhangt van hemzelve, ook al gaan zij niet verloren dan om hetgeen zij verdiend hebben 2). Arminius kiest 3) de partij van Bellarminus, daar ook deze een onderscheid maakt tussen genoegzame en krachtdadige genade, hetwelk Perkins ontkende 4).

Arminius sluit het betoog over dit punt met deze woorden: ik heb zeker niet de verdediging van Bellarminus op mij genomen noch zou ik dit willen. Maar het is noodzakelijk, dat we de waarheid liefhebben, door wie zij ten slotte ook gezegd wordt 6). Aan het einde betoogt Arminius, dat alle mensen door enige roeping geroepen worden 6).

Tot dusver ons uiterst beknopt overzicht van Arminius' kritiek. Perkins heeft op haar niet kunnen antwoorden: toen zij uitkwam, was hij reeds overleden. Maccovius zou voor hem later de handschoen opnemen en Arminius op veelszins gelukkige wijze bestrijden.

We willen nu ten slotte nog een korte beschouwing houden over de wijze, waarop Perkins zijn standpunt uiteenzet. Boven zijn verhandeling: over de wijze en orde der voorverordining en de uitgebreidheid van Gods genade staat: *de orde der voorverordining in de Geest Gods, voor zover de schrijver deze uit de Schrift kon opmaken*. Het is duidelijk, dat Perkins, van dit standpunt uitgaande,

- 1) 1. 1. p. 191.
 - 2) 1. 1. P. 197.
 - 3) 1. 1. p. 248.
 - 4) 1. c. Vol. II p. 636.
 - 5) 1. 1. p.-256.
 - 6) 1. 1. p. 259.
- 160

door n.l. de zaak van Godszijde in te denken supralapsarier moest zijn 1). «Het einde is het eerste in de bedoeling van de handelende» 2).

Daaraan wordt alles ondergeschikt gemaakt: schepping en val. De fout om in de predestinatie uitsluitend «het raadsbesluit Gods te zien over het eeuwig lot van de met bewustheid begaafde creaturen» 3), komt bij Perkins sterk uit. Het onderscheid tussen de voorverordineren en de verkiezing bestaat voor hem evenals voor zoveel theologen uit zijn tijd en daarna hierin, dat de voorverordineren ook de verwerping in zich sluit. Zelfs is Perkins' gezichtskring nog beperkter dan die, waarvan bovengenoemde definitie der predestinatie blijkt geeft: hij concentreert alle aandacht op de staat des mensen na dit leven, hetgeen overeenkomstig zijn bepaling der Godgeleerdheid niet anders te verwachten is 4).

Nadrukkelijk bepaalt bij de voorverordineren als een deel van de Raad Gods, waardoor Hij voor alle tijden bij zichzelf besloten heeft sommigen genadig te zijn en anderen voorbij te gaan 5)

- 1) Dr. A. Kuyper. De gemene gratie. II blz. 96.
- 2) Golden Chaine. Ch. 54 III Errorr vgl. Vol. I p. 281.
- 3) Dr. A. Kuyper, a. w. blz. 98, vgl. blz 91, 620, 621.
- 4) Vlg hiermee Dr. A. Kuyper De Vleeschwording des Woords, Amsterdam 1887, blz 217 en De Gem Gratie 11 blz. 104. Het besluit der voorverordineren omvat heel de historie en blz. 606.
- 5) Vol. I p. 278.

Aan de andere kant neemt Perkins in het besluit der verkiezing de middelen op om tot het einde te komen, wat met de bepaling en indeling der voorverordineren niet wel overeenkomt. Schepping en val 1) (toelating van de val 2) zijn niet alleen de gewone middelen ter volvoering van Gods voorverordineren, maar zij worden ook door Perkins enigermate als heilsfeiten beschouwd, die geschied zijn om een groter goed mogelijk te maken.

Ene reprobation egativa gaat aan de reprobatio positivo vooraf. Verkiezing en verwerping hebben haar laatste oorzaak in de wil Gods. Ze zijn louter daden van Gods soevereiniteit 2).

Toch wordt niemand veroordeeld, zonder dat de erf- en dadelijke zonden in aanmerking worden genomen, ofschoon Perkins dit in abstracte wel mogelijk acht. «Feitelijk vinden we hier dus een cirkelredeneren, waarin realisme en nominalisme elkaar ontmoeten, maar waarin het nominalisme de overhand behoudt; rechtvaardige

- 1) Golden Chaine, ch. VII.
- 2) Vol. II p. 606.
- 3) Ditzelfde Nominalisme vinden we keer op keer in Perkins' werken: An Exposition of the Greede: The incarnation Vol. I p. 177, 178. If it had so pleased God, hee was able to have laide downe an other kinde of way of mans redemption then by the incarnation of the Sonne of God: and he appointed no other way because hee would not. Mans natural imaginations Ch.

IX Sect. 4 Vol. II p. 480. God created us in his owne image, when as hee might if it had so pleased him, have made us Toades and Serpents Jade vs. 1. Vol. III. p. 575. God could have staied this corruption in Adams person; why he did not, the reason is neither knowne nor to be enquired. Dit alles is het tegendeel van het bedachtzame woord, dat wij lezen op Jude V.Y. 3. Vol. III p. 496. We must not dispute - what God can doe, but what he will doe; so far as he hath revealed.

162

oorzaken determineren Gods wil, maar Gods wil is weer de regel voor de rechtvaardigheid» 1).

Ter illustrering van het feit, dat God naar Zijn welbehagen sommige mensen doormiddel van Adams val en hun eigene verdorvenheid besloot voorbij te gaan, wordt Perkins niet moede de vergelijking bij te brengen, dat wij mensen vrijmoedig een os of schaaap ten onzen nutte of een haas of een patrijs voor ons genoeg doen, zonder dat hij enigszins het wrede van dit beeld schijnt te beseffen. Om echter tegenover klem niet onbillijk te worden, dienen we wel in het oog te houden, dat hij met dit beeld bleef in de stijl van zijn tijd, die veelszins ruwer was dan de onze 2).

Ter vergoelijking van zijn handelwijze zou Perkins ongetwijfeld hebben aangevoerd, dat de, Heilige Schrift eveneens beelden gebruikt, die met het zijn enige analogie tonen en op God overdragen hetgeen van een mens onbehoorlijk is 3), maar meer dan enige analogie met het, naar ons gevoel, Gode onwaardige beeld van Perkins tonen zij niet.

1) Dr. P. J. Kromsigt, John Knox als kerkhervormer, Utrecht 1895, blz. 202, waar dit van Knox' Answer to a great number of blasphemous cavillations written by an Anabaptist and adversarie to Gods eternal predestination gezegd wordt.

Deze cirkelredenering zeer sterk in Perkins' Of Gods free g race and mans free wilt op Rom. 9: 22. Vol. I p. 743.

2) Zie beneden blz. 238 over de beren-, hanen- en stierengevechten onder de regering van koningin Elisabeth.

3) Vgl. Hebr. 11: 8 (Vol. III p. 61). That, that is injustice or partiality with man, is justice with God en Cases of conscience 3 Bk. Ch. 4. Sect. 4 II Quest Vol. II p. 141. It is sometimes the use of Scripture to expresse things lawfull by a comparison, drawne from things unlawfull: as in the Parables of the unrighteous Judge, the uniuert Steward and the theefe in the night. 163

De orde der voorverordining moet overeenstemmen

- zegt Perkins - met de kennis Gods, die bij het licht der natuur kan worden verkregen. Het is echter een feit, dat allen, die bij het licht der natuurlijke Godskennis leven, zich eerder in de gedachtegang van Arminius dan in dien van hem kunnen vinden 1). Naar waarheid zegt Dr. A. Kuyper, in lijnrechte tegenstelling met Perkins: Geheel dit denkbeeld van verharding en verstokking is dan ook zoozeer in openlijker en onverzoenlijke strijd met al wat ons menselijk hart ons ingeeft, dat nooit één enig mens uit zichzelf of uit eigen verbeelding tot zo ontzettende voorstelling van het Goddelijk Wezen zou gekomen zijn 2).

Gewrongen, om niet te zeggen onbeholpen, bijv. in de kwestie van de «slappen» wil, zijn dikwerf Perkins' redeneringen. Uitvluchten worden niet gemist (o.a. in zijn exegese op 1 Tim. 2: 4), gevolg van het feit, dat hij evengoed als zijn tegenstander Arminius het verband tussen Gods soevereiniteit en de causale samenhang der dingen ener- en 's mensen verantwoordelijkheid en zedelijk bewustzijn anderzijds trachtte te verklaren, in plaats van allereerst te erkennen, dat het hier gaat over ondoorzoekelijke oordelen, waarover dan ook geen stellige uitspraak vallen kan 3)

- 1) Dr. H. Bavinck, a. w. III blz. 554. Alle godsdiensten, buiten de Christelijke, zijn autosoterisch en Wijsbegeerte der Openbaring, Kampen 1908, blz. 194 desgelijks.
- 2) Het werk van de H. Geest, Amsterdam 1888, Dl. III, Hfdst. XXXII. De liefde die verzengt, blz. 228 en 233.
- 3) Dr. A. Kuyper. De Vleeschwording des Woords, blz. 223.
164

In elk stuk onzer belijdenis gaapt de kloof tussen het oneindige en eindige, tussen tijd en eeuwigheid, tussen Schepper en schepsel, en over deze kloof kan ons menselijk inzicht, noch onze menselijke redenering ooit een begaanbare brug slaan. Over die kloof gluurt en zweeft alleen het geloof 1).

Zijn diep besef van de soevereiniteit Gods bracht Perkins er toe de logische lijn in "zijne uiteenzetting van de orde der voorverordining zover te laten, doorlopen²⁾, dat hij onmiddellijk moest terugnemen, hetgeen hij eerst had gesteld, terwijl Arminius door zijn vraag aan Perkins, of hij ook begrijpelijk kon maken, hoe deze twee naast elkander kunnen bestaan, dat God het komen der zonde kan willen, en de mens, niettemin met een vrije wil zondigt, voor de Schriftuurlijke leer der voorverordining zijn ogen toonde gesloten te hebben.

- 1) Dr. A. Kuyper. De Vleeschwording des Woords, blz. XXXIV, vgl. E. Foto II blz. 172: het voegt ons zowel de volstreekte vrijmacht Gods als de volstrekteid onzer schuld volmondig te belijden, erkennende dat het verband tussen beide ons niet is geopenbaard en De Gem. gr. II blz. 644..
- 2) Dr. A. Kuyper. De Vleeschwording des Woords, blz. XXXIV. De logische lijn kan in geen goede uiteenzetting der Christelijke religie doorlopen.

4. Perkins als ethicus.

a. Inleiding.

Het was een natuurlijk gevolg van de door de Hervormers, principieel tegen Rome aangebonden strijd, dat men van Protestantse zijde in de beginne te weinig oog had voor het goede, dat de Middeleeuwen aan het nageslacht hadden overgeleverd. Men had Rome's juk afgeworpen, men kwam - altoos in gebondenheid aan het Woord - op voor de vrijheid van de christenmens, zodat systematische uiteenzetting der facienda van ondergeschikt belang scheen tegenover die der credenda. De veertiende en vijftiende eeuw hadden tal van geschriften zien verschijnen, die handelden over' moeilijk te beslissen gewetensgevallen. De noodzakelijkheid van zulk een moraaltheologie was met het biecht- en boetesysteem gegeven 1). Hoofdvraag was dikwijls, hoe ver men kon gaan zonder het gebod Gods te overtreden. Het kwam alles op het uiterlijke neer.

Te verwonderen is het daarom niet, dat de grote Hervormers van een dergelijke casuïstiek niet wilden weten. Luther, Melanchthon en Calvijn keerden zich tegen haar. Nunquam non ex quaestione quaestio oritur

1) Fr. Faulsen. System, der Ethik, 7e und 8e Aufl. Stuttgart und Berlin 1906. Bd. I, S. 179 en Gass. Die Lehre vom Gewissen. Berlin 1869. S. 44, 45.

166

tekende Germanie's Praeceptor bij "1 Tim. 2: 4 aan 1). Calvijn toornde tegen zo ontelbaar vele menselijke overleveringen, die even zoveel strikken waren om de ongelukkige zielen te worgen - hij streed niet tegen gewijde en nuttige instellingen der kerk, die dienden ter bewaring van goede orde of betamelijkheid of vrede 2). Meermalen gaf hij - evengoed als Luther en Melanchthon - raad hoe te handelen: zijn beroemd consilium over het nemen van rente dankte daaraan zijn ontstaan.

Wat wonder dan, dat men in systeem zocht te brengen, hetgeen de Reformatoren partieel in brieven en tractaten hadden neergelegd 3). Op het ogenblik, dat men dit deed, was de Protestantse casuïstiek door Gass eenmaal geringschattend «der Lückenbüßer der Moral» genoemd geboren 4). Perkins was haar vader 5).

Het is niet toevallig, dat juist een Gereformeerde deze taak ondernam. Sieffert verklaart dit eensdeels uit de omstandigheid, dat de Gereformeerde Kerk meer bloot lag voor het gevaar van wettelijkheid dan de Lutherse en anderdeels uit het feit, dat de Gereformeerde theologie op het gebied der ethiek eerder

1) Gass. Geschichte der christlichen Ethik. II Bandes, erste Abt. Berlin 1886. S. 152; vgl. S. 147.

2) Calvijn. Institut. IV. C. 10. 1 en 2.

3) Zie over verschillende door ons aangestipte punten Sieffert. Kasuistik in P. R. E3. Bd. X. S. 117 ff.

4) a. a. O. S. 147.

5) A. Schweizer. Die Entwicklung des Moralsystems in der reformirten Kirche in Theol. Studien und Kritiken. Erstes Heft. Jhrg. 1850. S. 50. In England und Schottland wurde frühzeitig das Ethische in Form einer einfachen und praktisch ascetischen Casuistik angebaut, zuerst von Wil. Perkins. 167

werkzaam was '). Dat de waardering der casuïstiek d.i. der onderrichting over de

rechte plichtmatige wijze van het zedelijk handelen voor de enkele praktische gevallen overal 1) gevolg is van een eenzijdig wettelijke en rechtelijke opvatting van. het zedelijk leven, waarbij men minder op de zuiverheid der gezindheid en der zedelijke beweeggronden dan op het door bepaalde voorschriften te regelen uitwendige doen de nadruk legt 3), schijnt mij in zijn algemeenheid te sterk gezegd en geldt, gelijk wij in het vervolg zullen zien, zeker niet van Perkins.

Vrees voor het antinomisme, een gruwel, die bijzondes in de Gereformeerde Kerk gevonden werd, bracht de opstellers van de Heidelberger Catechismus er toe om de wet in de leer der dankbaarheid te behandelen 4). Zij is ongetwijfeld een voorname factor geweest om de beoefening der ethiek eerder in de Gereformeerde kerken dan in de Lutherse tot bloei te brengen 5)

1) P. R. E3. a. a. 0. S. 119.

2) Cursivering van ons.

3) P. R. E3. a. a. 0. S. 117.

Vgl. Dr. W. Geesink, a. w. blz. 31. In de Puriteinse richting stak o. a. dit gevaar: *dat met hun echt Calvinistisch staan op de wet des Heeren als norm des levens een zeker nomisme gepaard ging.*

4) Dr. W. Geesink a. w. blz. 13.

Dr. A. Kuiper. E. Foto III, blz. 479.

5) Chr. E. Luthardt. Geschichte der christlichen Ethik. Leipzig 1893. Th. II, S. 212. Je strenger die Prädestination gefasst wird, um so mehr Aflegt die Ethik vom puritanischen Geiste beherrscht zu sein. Es ist in der Eigenthümlichkeit der reformirten Religiosität begründet, dass die Ethik auf reformirtem Boden besonders zahlreiche Behandlung erfuhr. Vgl. J. H. Scholten. De leer der Hervormde Kerk, 4e uitg. Leiden 1870, II, blz. 19. De Calvinisten werden juist wegens het op de voorgrond stellen van de moraal Reformzati, Hervormden bij uitnemendheid genaamd en R. Sohni. De geschiedenis der kerk. 2e druk, Nijkerk 1904, blz. 177 en 189.

165

en juist voor de strengst orthodoxe theologen een spoorslag om een ethiek te ontwerpen. 1)

Het samenstellen van een casuïstiek lag geheel in de lijn van het Puriteins beginsel. Het streng vasthouden toch aan de Heilige Schrift, om zich door haar te laten regeren leidt gedurig tot de vraag, wat geoorloofd is en wat niet. Daarbij kwam, dat de Puriteinen schouwburgbezoek, dansen en kansspelen, door anderen voor middelmatige dingen gehouden, als zonde beschouwden. Het gevolg was natuurlijk, dat zij naar de pen grepen om hun standpunt te rechtvaardigen. 2)

Men vroeg niet - zoals bij de Rooms - hoe ver men het gebied van het geoorloofde wel kon uitstrekken, maar wat bevorderlijk was voor het behoud der heilsverzekerdheid; men wilde niet zoals ginds uitwendige geboden opstellen, maar men zocht het Christelijk geweten tot een daadwerkelijk handelen op te wekken. 3)

1) A. Schweizer, a. a. 0. S. 7. Der Umstand verdient beachtet zu werden, dass bei de Reformirten gerade die strengst orthodoxen Theologen die ethische Theologie angebaut haben in der Lutherischen Kirche hingegen Melanchthon und seine Schule en Die Protestantischen Centraldogmen in. ihrer Entwicklung innerhalb der reformirten Kirche. Zürich 1854-1856. I. S. 170. Es waren ja immer die strengsten Calvinisten, welehe die strengste Moral aufstellten.

2) Dr. Geesink, a. w. blz. 31.

3) P. R. E3. a. a. 0. S. 119.

Vgl. G- a s s. Die Lekre von, Gewissen. S. 67. Die protestantisehe Casuistik ist naiv

und onschuldig, sie will nur rathen und zurechtweisen; die Jesuitische methodisch und tendenziös - sie will die Gewissen beherrschen.

169

«De theoloog, die als een op de voorgrond tredend kerkleeraar deze piëtistische godsdienstigheid, welke in Engeland was ontwaakt, voor het eerst wetenschappelijk aangreep, haar systematiseerde en met het bewustzijn van een hervormer der theologie op de academische leerstoel en in geschriften vertegenwoordigde en die in zover als de eigenlijke vader van het Pietisme kan worden aangeduid, was William Perkins. In al zijn geschriften treedt de op de opbouw van het inwendige leven gerichte tendens als het belang naar voren, waardoor zijn behandeling en bearbeiding der wetenschap volstrekt beheerst is» 1).

Veel tractaten heeft hij in deze geest in het licht gegeven. Zijn treatise of the cases of conscience, spant onder deze de kroon.

1. H. Heppe. Geschichte des Piëtismits und der Mystik in, der reformirten Kirche. Leiden 1879. S. 24.

171

b. Perkins' indeling der gewetensgevallen.

Zijn *whole treatise of the cases of conscience*, waarin hij alle hoofdpunten der dogmatiek en der moraal met rechtstreekse betrekking op de behoeften van het inwendige leven ontwikkelt 1) bestaat uit drie boeken: het eerste behandelt de mens, op zichtelven beschouwd, het tweede de mens in zijn betrekking tot God, het derde behandelt hem in betrekking tot zijn medemens.

In de voorrede zet Perkins grondslag en orde van de verhandeling uiteen. Uit het oogpunt, dat er een zekere wetenschap of leer geopenbaard is in het Woord Gods, waardoor de gewetens der zwakken kunnen worden opgericht en tot rust gebracht, beziet Perkins de te behandelen stof. De grondslagen betreffen het belijden, de trappen van goedheid in zaken en daden, de trappen der zonde en de onderwerping en de macht van het geweten 2).

Bij de verlegenheden van het geweten is het passend en geschikt, dat er altijd een persoonlijke belijdenis worde afgelegd.

Wat betreft de trappen der goedheid, er is een ongeschapene goedheid: God zelf en een geschapene: waardoor het schepsel goed is. Er is een algemene of natuurlijke goedheid in de schepselen en een meer

1) Heppe, a. a. 0. S. 25.

2) Vol. II. I Bk. Ch. 1.

bijzondere of morele. Door de algemene goedheid worden alle schepselen door God aangenomen en erkend, die hen heeft geschapen en beschikt. Behalve deze is er een bijzondere of zedelijke goedheid, welke aangenaam is aan de eeuwige en onveranderlijke wijsheid Gods. In zedelijk goede handelingen zijn twee trappen, want zij zijn Of alleen goed op zichzelf Of goed zowel op zichzelf als in hem, die ze verricht 1).

Zonde is in haar wezen wetteloosheid. Vierderlei is in haar te onderscheiden: de overtreding, de schuld, de straf en de smet 2). Menigvuldig zijn de verschillen in de zonde. De eerste soort moet afgeleid uit de oorzaken der zonde in de mens, welke

drieërlei zijn: rede, wil en geneigdheid. De verschillen der zonde ten opzichte der rede zijn deze: sommige worden bewust, andere onbewust gepleegd. Uit de wil ontspringen drie verschillende soorten van zonde: sommige geschieden onmiddellijk door de wil, andere buiten de wil om, en nog andere zijn van gemengde aard, welke gedeeltelijk met, gedeeltelijk tegen de wil geschieden. Uit de geneigdheid komen voort zonden van zwakheid en van verwatenheid 3).

Ten opzichte van haar voorwerp, hetwelk de wet is, is de zonde tweevoudig: er zijn zonden van overtreding en van nalating. Er zijn roepende en duldbare zonden; zonden tegen God en tegen de mensen; zonden buiten het lichaam en tegen het lichaam; zonden van andere mensen of met anderen gemeen; sommiger zonden

1) I. 1.

2) I. 2. Sect. 1 en 2. 3) Sect. 3.

172

zijn bekend voor hun bevestiging tot kerkelijke ambten, die van anderen niet (1 Tim. 5: 24). Zonde kan worden verzwaaard of verlicht, waaruit blijkt, dat alle zonden niet gelijk zijn, zoals de Stoïcijnen meenden 1).

De laatste grondslag betreft de onderwerping en macht van het geweten 2), waarbij we later breder zullen stilstaan.

In zijn reeds bovengenoemde indeling der gewetensgevallen volgt Perkins 3) in tegenstelling met Danaeus, die de plichtenleer naar de Decaloog behandelt 4), Calvijn, die onder verwijzing naar Tit. 2: '11, 12, dezelfde verdeling toepast 5).

De vragen, die de mens op zichzelf beschouwd betreffen, zijn drieërlei: wat een mens moet doen, opdat hij in Gods gunst moge komen en behouden worden: hoe hij in zijn geweten van zijn zaligheid verzekerd kan zijn; hoe hij zich kan oprichten, wanneer hij in benauwdheid is of gevallen 6).

1) Sct. 4-11.

2) I. 3.

3) I. 4.

4) Danaeu s. *Ethices Olo islianae libri tres*. Genevae 1588. Lib. 1. Cap. 24, fol. 109a. Ita demum perfecte Ethice Christiana traditur, quum decem divinae Legis praecepta exponuntur.

5) instit. III. C. 7. 3. Jam omnes vitae actiones ad tria, membra restringit (se Paulus), sobrietatem, j ustitiam et pietatem, ex quibus sobrietas haud dubie tam castitatem et temperantiam quam purum et frugalem temporalium bonorum nsum et inopiae tolerantiam denotat. Justitia autem omnia aequitatis officia compleetitur ut reddatur unieuique quod suum est. Sequitur gietas, quae nos a mundi inquinamentis segregatos vera sanctitate cum Deo conjugit.

6) I. 4, 173

Wat de eerste vraag aangaat: in het bewerken van de zaligheid des mensen zijn twee bijzondere daden Gods: het geven van de eerste en de tweede genade. Hij, die in Gods gunst wil staan, moet zich voor God vernederen, in Christus geloven, over zijn zonden berouw hebben en nieuwe gehoorzaamheid aan God betonen 1). Van zijn zaligheid kan men in zijn geweten verzekerd zijn door het getuigenis van de Geest Gods, die in ons woont en van onzen geest, door de H. Geest vernieuwd 2). In benauwdheid des geestes, waarvan vrees en wanhoop de twee trappen zijn, kan men vertroost worden door het juist toepassen van de belofte des eeuwigen levens, nadat eerst onderzocht is, of de persoon in benauwdheid enige beginselen der genade in zich heeft 3). De bijzondere benauwdheden ontstaan door een Goddelijke verzoeking 4), uitwendige

verdrukkingen 5), verzoeking tot godslastering 6), door 's mensen zonden 7), en 's mensen lichaam 8).

Het tweede boek (over de mens in zijn betrekking tot God) bestaat uit vier hoofdstukken: betreffende de Godheid, de Schrift, de religie of de verering, Gode verschuldigd, en de tijd der Godsverering, namelijk

- 1) I. 5.
 - 2) I. 6. sect. 1.
 - 3) I. 7.
 - 4) I. 8.
 - 5) I. 9.
 - 6) I. 10.
 - 7) I. 11.
 - 8) I. 12.
- 174

den Sabbat 1). Aangaande de Godheid zijn er twee voorname vragen: of er een God is en of. Jezus de zoon van Maria, de Zone Gods en de Verlosser der Wereld is 2).

De tweede vraag betreft de waarheid der Schrift, of zij het ware Woord Gods is 3).

De derde vraag betreft de religie. Religie wordt niet altijd in een en dezelfde zin gebezigd: soms duidt zij de gehele inhoud der leer aan, in het geschreven Woord geopenbaard, hetwelk voorschrijft, wat geloofd en gedaan moet worden als nodig ter zaligheid, dan weer drukt zij de innerlijke deugd des gemoeds uit, waardoor deze leer geloofd en de plichten der laatste gedaan worden ter eer van de Majesteit Gods. Aldus opgevat wordt zij in de Schrift Godzaligheid genoemd, in welke betekenis Perkins het woord hier neemt.

Religie of godzaligheid bestaat uit twee onderscheidene momenten: kennis Gods en verering Gods, 1 Kron. 28: 9. Dienovereenkomstig zijn er twee vragen betreffende de religie: hoe God gekend en hoe Hij vereerd moet worden. God moet, noch kan gekend worden zoals Hij in zichzelf is, maar zoals Hij zich aan ons in zijn schepselen heeft geopenbaard en voortgaat dit te doen, voornamelijk in Zijn Woord 4).

De verering Gods is tweevoudig, namelijk inwendig en uitwendig. Inderdaad is alle Godsverering geestelijk, zelfs die, welke wij uitwendig noemen, hoewel niet op

1,2,3,4 cap. II
175

zichzelve, maar door de kracht van de inwendige Godsverering, waaruit zij voorkomt. De inwendige verering bestaat uit twee factoren: Gode te aanbidden en aan te hangen. Aanbidding rust op twee voorname beginselen des harten: verloochening van ons zelf en verheffing van de Majesteit Gods.

Vier deugden zijn in haar te onderscheiden: - vrees, gehoorzaamheid, geduld en dankbaarheid. Wij hangen Gode aan door geloof, hoop, liefde en inwendige aanroeping 1). Tot de uitwendige verering, welke door het lichaam in woord en daad geschiedt, behoren vele bijzondere zaken, die Perkins tot acht hoofdstukken terugbrengt, namelijk: gebed, het horen van het gepredikte Woord, het gebruik der Sacramenten, uitwendige aanbidding, belijdenis, eed, geloften, vasten 2).

Tien hoofdstukken wijdt hij aan de behandeling dezer onderwerpen.

Met de bespreking van de vierde vraag, n.l. betreffende de tijd der Godsverering, d.i.

de Sabbatdag, eindigt het tweede boek 3).

De gewetensgevallen met betrekking tot onzen naaste omvatten al de vragen, die der mens aangaan als lid van enige gemeenschap, hetzij huisgezin, kerk of gemenebest. Nieuw is deze verdeling - zoals bekend is - niet. Luther was er reeds in voorgegaan 4). Dit alles wordt in het derde boek tot de deugd herleid.

1) II. 5.

2) II, 6.

3) II, 16.

4) Tres enim hierarchias ordinavit deus contra diabolum stil. oeconomiam, politiam, ecclesiam, 4, 494. Opp. Jen. 1.524, bij Luthardt a. a. 0. II. S. 28. Vgl. Perkins op Mata. 5: 16. Vol. III. p. 30.

176

Overeenkomstig 1 iet verschil in deugd onderscheidt Perkins drieërlei. Deugd is cene gave van de Geest Gods en een moment in de wedergeboorte, waardoor een -mensa geschikt wordt gemaakt om wel te leven. Zij is dus geen hebbelijkheid des gemoeds, verkregen en bevestigd door de gewoonte.

Omdat zij een moment in de wedergeboorte is, is er een verschil tussen heidense en Christelijke deugden. Gods genade in de mens is tweevoudig: stuitend en hernieuwend. Stuitende genade komt voor bij de heidenen, maar bij de Christenen zijn de deugden der heidenen niet alleen ter inperking van de geneigdheden, maar ook ter hernieuwing van het hart. Kuisheid bijv. was in Joseph een genadegift van Gods Geest, die zijn hart vernieuwde, maar zij was in Xenocrates een algemene genade, die alleen diende om de verdorvenheid van zijn hart te beteugelen.

Hetzelfde kan worden gezegd van de gerechtigheid van Abraham, een Christen, en van Aristides, een heiden. Het is een dwaling van sommige wijsgeren, dat de echte natuur der deugd bestaat in een middelmaat. Dit is slechts gedeeltelijk, niet geheel waar. Want de middelmaat zonder hernieuwing der geneigdheden betekent niets, om welke reden alle deugden, die niet met deze hernieuwing zijn verbonden, niet beter dan zonden zijn.

Deugd behoort tot de geest of tot de wil des mensen. De deugd des geestes is wijsheid. De deugd van de wil heeft óf op onszelf óf op anderen betrekking. De deugd, welke ons aangaat, betreft twee voornamen punten: de wrekende en de begerende macht. Zachtmoedigheid betreft de wrekende, matigheid de begerende macht. Deugden, die anderen aangaan, zijn of hoffelijkheid als vrijgevigheid of billijkheid. Deze laatste bestaan gedeeltelijk in het doen van billijkheid als rechtvaardigheid, gedeeltelijk in het verdedigen en handhaven van haar als vastberadenheid. Al deze deugden - behalve de laatste - worden in het derde boek achtereenvolgens besproken 1).

Bij een dezer belangrijke hoofdstukken zullen we later nog stilstaan; het is ons hier alleen te doen om de wijze, waarop Perkins zijn casuïstiek ontwerpt. Al aanstonds treft ons het systematische, dat aan zijn arbeid ten grondslag ligt. De vingerwijzingen van Luther en Calvijn heeft hij - naar wij mogen vertrouwen - niet verwaarloosd. Geleidelijk spint zich de draad van zijn betoog af.

De eerste Protestantse casuïstiek was een voldragen vrucht. In methodische behandeling overtreft zij die van Amesius 2). De gang van Perkins' betoog is beter. 3).

1) Ch. Waarom de laatste deugd niet behandeld wordt, is duidelijk uit het voorwoord van Th. Pickering: I doe now at the length offer unto thy view (Christian reader) the whole Treatise of

Case-divinitie, so farre as the Author proceeded in the deliverie thereof before his death.

2) Luthardt, a. a. O. Th. II, S. 215, gaat zelfs zover met te zeggen, dat Amesius de onderwerpen „in bunter Folge" behandelt. Deze critiek is echter onbillijk: zie Dr. H. Visscher, a. w. blz. 169. Beter S i e f f e r t art. Kasuistik in P. R. E3. Bd. X. S. 120. Infolge ihres (d. h. Amesius' Schrift de conscientia) reicheren Inhaltes kam sie noch mehr in Gebrauch (als Perkins' Kasuistik), obschon sie weniger systematisch ist.

3) Over de tegenstrijdigheid, die er bestaat tussen Perkins' definitie van het geweten en de gevallen die hij behandelt, zie beneden, blz. 188, 189.

178

Hiermee willen we niet zeggen, dat zijn indeling der deugden geheel en al van gewrongenheid is vrij te pleiten. Zachtmoedigheid heeft volgens hem betrekking op ons zelf: hoe wij onze wraak zullen matigen, doch is van onze gedragingen jegens anderen niet los te maken, hetgeen uit Perkins' behandeling zelve blijkt 1). Omgekeerd bespreekt hij onder de rechtvaardigheid - een deugd, die anderen betreft - de eer, die iemand aan zichzelf verschuldigd is. Het is duidelijk, dat hij in deze punten aan zijn theoretische opzet niet getrouw is gebleven, maar deze heeft laten vallen voor de eisen der praktijk.

Zijne Puriteinse geestesrichting komt in zijn definitie der deugd wel aan het licht. Terecht zegt hij, dat de deugd, een gift van Gods Geest, zowel bij Christenen, als bij heidenen wordt gevonden, zonder dat er in soort en naam verschil bestaat, doch dit wordt door hem in hetzelfde oogenblik teruggenomen, wanneer hij de deugd een moment in de wedergeboorte noemt. Immers: deze toevoeging heeft tengevolge, dat aan de heidenen deugden in eigenlijken zin moeten ontzegd en de gemene gratie; die zo heerlijk schittert in de openbaring van wijsheid, zachtmoedigheid, matigheid, vrijgevigheid, rechtvaardigheid en vastberadenheid niet voldoende tot haar recht komt, al wijst Perkins ook telkens in zijn geschriften - zoals wij reeds boven gezien hebben 2) - naar haar henen. De continuïteit in het ethische leven gaat op deze wijze - zoals Dr. Geesink terecht opmerkt - geheel teloor 3).

1) Bh. III. Ch. 3.

2) Zie blz. 85.

3) a. W. blz. 33, 34. Door aan de niet Christen per se het praedicaat vir probus et honestus te ontzeggen, miskent men - en dit is het kenmerkende in de Puriteinse richting - de werking der gemene gratie, verliest men de continuïteit van het ethische leven en komt men in strijd met Rom. 2: 14.

Vgl. Dr. A. Kuyper. De Gemene Gratie, 11, blz. 630, 649.

179

Het gaat niet aan om kuisheid en gerechtigheid bij de Christen tot een moment in de wedergeboorte en bij de heiden tot een factor der gemene gratie te maken.

Perkins is de eerste, die wijst op de verschillende soorten van zonden 1). Dat zijn werkrijke vrucht heeft afgeworpen, zullen we in het laatste hoofdstuk zien.

1) Luthardt, a. a. O. S. 214.

181

c. Perkins' leer aangaande het geweten.

In zijn discourse of conscience, wherein is set downe the nature, properties and di Perences thereof: also the way to get and keepe a good conscience, heeft Perkins uitvoerig uiteengezet, hetgeen hij in het derde hoofdstuk van het eerste Boek van zijn Cases of Conscience heeft, aangestipt.

Genoemde verhandeling bestaat uit vier hoofdstukken: wat het geweten is; de functie van liet geweten, waarin behandeld wordt, hoe men van iets kan zeggen, dat daardoor het geweten gebonden wordt; over het onderscheid in het geweten, waarbij de vrijheid van geweten wordt besproken en de vraag, of iemand onfeilbaar zeker kan zijn van zijn zaligheid en 's mensen plicht aangaande het geweten, welke is het te verkrijgen en te behouden.

Het geweten - zo leert Perkins - is een factor van het verstand in alle redelijke schepselen, hun bijzondere daden voor of tegen hen beoordelende. Hij toont dit aldus aan: bij het formeren der ziel plaatste God in haar twee voorname vermogens: verstand en wil. In het verstand wederom zijn twee momenten: het eerste bestaat alleen in het onderzoek en de beschouwing der waarheid en leugen; het tweede in het onderzoek en de beschouwing van iedere bijzondere handeling om na te speuren, of zij goed of slecht is.

Het eerste moment wordt het theoretisch, het tweede moment het practisch verstand genoemd. Onder het laatste moet het geweten begrepen, omdat het zijn eigenschap is om over de goedheid en slechtheid van zaken of gedane handelingen te oordelen. Perkins zegt, dat het geweten een factor in de geest of in liet verstand is om aan te tonen, dat het geweten niet een blote wetenschap of oordeel van het verstand is (zoals men gewoonlijk schrijft), maar een natuurlijke kracht, vermogen of geschapen hoedanigheid, waaruit wetenschap en oordeel als gevolgen voortvloeien. Dit bevestigt de Schrift, doordat zij verschillende werken en handelingen: aan het geweten toeschrijft, als beschuldigen, verontschuldigen, vertroosten, verschrikken: welke handelingen daaruit niet zouden kunnen voortvloeien, indien het geweten niets meer dan een handeling of daad des geestes was.

Zeker stemt Perkins toe, dat het genomen kan worden voor een soort daadwerkelijke kennis in de geest des mensen, maar om eigenlijk te spreken: deze kennis moet voortvloeien uit een vermogen in de ziel, waarvan de eigenschap is de grondbeginselen en gevolgtrekkingen des geestes op te nemen en toe te passen en door toepassing te beschuldigen of te verontschuldigen.

Indien men tegenwerpt, dat het geweten geen natuurlijk vermogen kan zijn, omdat het kan verloren gaan, dan antwoordt Perkins: indien het geweten verloren gaat, geschiedt dit alleen ten opzichte van het gebruik, zoals met de rede in een dronken man het geval is. Hij voegt er aan toe, dat het geweten alleen in redelijke schepselen is te vinden, dat wil zeggen, in mensen en engelen. Hierdoor wordt het geweten ontzegd aan de redeloze dieren en aan God de Schepper, die Gerechtigheid in Zichzelf zijnde, geen geweten behoeft om zijn daden te regelen en te besturen. Het eigenlijke doel van het geweten is te oordelen over zaken, die gedaan zijn, waardoor het geweten onderscheiden wordt, van alle andere gaven des geestes als begrip, mening, wetenschap, geloof, wijsheid.

De zaken, waarover het geweten oordeelt, zijn 's mensen eigen daden. Het houdt zich niet bezig met algemeenheden, het heeft alleen betrekking op bijzondere handelingen en dat niet op weinige, maar op alle. De wijze, waarop het geweten oordeelt, is het vellen van een oordeel voor of tegen het schepsel. Het geweten is van goddelijke natuur, door God gesteld tussen Hem en de mens om als een scheidsrechter uitspraak

te doen. Daarom de naam suneidesis of conscientia, consciëntie, datgene, hetwelk twee tezamen bindt en hen tot deelgenoten maakt in de kennis van een en hetzelfde geheim: deze verbinding bestaat alleen tussen de mens en zijn God 1).

De functie van het geweten is tweevoudig: getuigenis geven of oordelen 2). Het geweten geeft getuigenis door vast te stellen, dat een ding gedaan of niet gedaan is. Er zijn twee handelingen van het

1) 1. c. Ch. I. Vgl. Cases of conscience, I. 3 en II. 2, 11 en A treatise of conscience. Ch. 2. p. 519. Conscience is (as it were) a little God, setting in the middle of mens hearts. Conscience apart by itselفة from the binding power of Gods commandement hath liberty and is not bound either to accuse nor excuse but is apt to doe either of them indifferently.

2) Vgl. Cases of conscience. II. 2, 1. 1. Vol. II, p. 51. The conscience hath in it two principall actions: testimonie and indgement.

183

verstand, de een is eenvoudig, welke bloot dit of dat opvat of denkt, de andere is wederkerig of de voorgaande verdubbeld 1), waardoor iemand bij zichzelf opvat of denkt, wat hij denkt. Deze handeling behoort eigenlijk tot het gewetene). Een oordeel te vellen is te bepalen, dat iets wèl of verkeerd gedaan is. Hier moeten we letten op twee dingen: de oorzaak, die het geweten een oordeel doet vellen en de manier., waarop het dit doet. De oorzaak is, hetgeen het geweten bindt. Dat is eigenlijk of oneigenlijk. Eigenlijk bindt datgene, hetwelk een volstreckte en soevereine macht in zichzelf heeft om dit te doen. Dit is het Woord Gods 3).

Oneigenlijk bindt, wat generlei macht of deugd in zichzelf heeft om het geweten te binden, maar dit alleen doet door het gezag en de kracht van Gods Woord of enig deel daarvan. Het is drievoudig: menselijke wetten, een eed, een belofte. 4).

Het geweten velt een oordeel in of door een wijze van redeneren. die een practische sluitrede genoemd wordt. Bij deze redenering wordt het geweten geholpen door 's mensen geest en herinnering.

1) doubting, drukfout voor doubling.

2) 1. c. p. 518. Vgl. tred?' se of naturall imaginations. Ch. 3. Sect. 1. Vol. II. p. 461. There be in man two kindes of cogitations: the first is a single cogitation - and this is properly called the minde; the other is a reflex cokitation whereby a man iudgeth that he knoweth or thinketh this or that and it is commonly called Conscience: Now since Adams fall, the conscience is corrupt by originall sinne whenee it collies to passe, that conscience cannot do his duty in giving truc testimony concerning mans imaginations.

3) 1. c. p. 519.

4) 1. c. p. 525. Vgl. Cases of conscience. I. 3.

184

Het geweten velt een oordeel hetzij over zaken, die gebeurd zijn of over zaken, die zullen geschieden. Over gebeurde zaken op tweeërlei wijze: hetzij door te beschuldigen of te veroordelen, hetzij door te verontschuldigen en vrij te spreken 1). Het geweten velt een oordeel over toekomstige zaken, door te voorzeggen en als het ware inwendig in het hart te spreken, dat iets wel gedaan mag worden 2).

Het is het begin van een goed werk, dat het geweten allereerst zijn oordeel oprecht velt, dat iets gedaan mag worden en Gode aangenaam is. Uit deze regel vloeien drie

andere voort: hetgeen met een twijfelend geweten gedaan wordt, is zonde; hetgeen met een dwalend geweten gedaan wordt, is zonde; wat tegen het geweten gedaan wordt, ofschoon het dwaalt en misleid wordt, is zonde voor hem, die het doet 3). Zonder richtsnoer van Gods Woord kan het geweten geen goede richting aangeven. Ofschoon de wet der natuur inderdaad enige richting aan de hand doet, zo is zij toch bedorven, onvolmaakt, onzeker en wat er recht en goed in is, is vervat in het geschreven Woord Gods 4).

Het geweten is goed of slecht. Een goed geweten is zulk een, dat recht overeenkomstig Gods Woord verontschuldigt en vertroost. Want de uitnemendheid van het geweten bestaat niet in beschuldigen, maar in verontschuldigen.

1) I. c. p. 535.

2) I. c. p. 536.

3) dubitante, errante, repugnante conscientia.

4) I. c. p. 537. Vgl. Cases of eonscience. I, 3. Zie: L ob st ei n. Die Ethik Galvin. Strassburg 1877. S. 137. 185

Een goed geweten is goed door schepping of door wedergeboorte. Adams geweten was goed door schepping en verontschuldigde alleen in de staat der rechtheid. De eigenschappen van het wedergeboren geweten zijn tweërlei Christelijke vrijheid en verzekerdheid der zaligheid 1). De plichten van een wedergeboren geweten zijn tweevoudig: op een bijzondere wijze getuigenis geven en verontschuldigen. Het getuigt, dat wij kinderen Gods zijn en de gerechtigheid van een goed geweten, d. i. een ernstig voornemen om Gode te behagen bezitten 2). Het verontschuldigt, d. i. reinigt en verdedigt iemand voor God tegen al zijne, beide lichamelijke en geestelijke vijanden.

In een boos geweten schuilt enige goedheid voor zover het een middel is ter volvoering der goddelijke gerechtigheid. Een boos geweten is dood of ontwaakt 3). Een dood geweten heeft twee trappen: het is sluimerend of toegeschroeid. In het ontwaakte geweten, dat beschuldigt of verontschuldigt, bestaat vierderlei verschil: het beschuldigt iemand voor het doen van kwaad, voor het doen van goed, het verontschuldigt het doen van kwaad 4) en het weldoen somtijds van vleselijke mensen 5).

's Mensen plicht betreffende het geweten is tweevoudig: 1e. Indien we een goed geweten missen, moet

1) Ch. III. p. 538. Vgl. Calvijn, die het geweten bespreekt in het hoofdstuk over de Christelijke vrijheid. Instit. Lib. III. C. 19.

2) I. c. p. 548.

3) I. c. p. 549.

4) Die beide worden gevonden in afgodendienaars en bijgelovigen.

5) I. c. p. 550.

186

men voor alles trachten het te verkrijgen, want het wordt de mensa niet door de natuur, maar door de genade gegeven. Voor het verkrijgen van een goed geweten zijn drie dingen noodzakelijk: een voorbereiding de toepassing van het geneesmiddel (het bloed en de verdienste van Christus), de herstelling van het geweten (wanneer het door de H. Geest getuigt, dat we Gods kinderen zijn I).

2e. Nadat men een goed geweten verkregen heeft, moet men trachten het te behouden

2).

Tot dusverre ons overzicht van Perkins' *discourse of conscience*. In tegenstelling met zijn leerling Amesius heeft hij de *gewetenstheorie der scholastiek* niet overgenomen. Hij wijkt daarin van de gangbare Protestantse theologie af 3).

De onderscheiding van synteresis en conscientia wordt door hem niet gemaakt 4). Dit behoeft niet op rekening te worden gesteld van het feit, dat hij de Scolastici minder grondig had bestudeerd. Integendeel - met bewustheid gaat hij een anderen weg. Het geweten - zegt hij immers - is niet een blote wetenschap of oordeel des verstands (zoals men gewoonlijk schrijft), maar een natuurlijke kracht. Perkins geeft ook de reden op,

1) Ch. IV. p. 551, 552.

2) l. c. p. 553.

3) Vgl. Dr. W. Geesink, a. w. blz. 19.

4) Hopp e. Das Gewissen. Regensburg 1875, S. 255. Diese Theilung zwischen Synteresis und Syneidesis war aber sinnig und ricktiy und musz beibehalten werden als: Anlage und sich bethätigende Function. Vgl. End e r. Das Gewisser, in P. It. E3. Bd. VI. S. 646-654. 187

waarom hij van de Scolastici afwijkt 1): het Woord schrijft verschillende werken en handelingen als beschuldigen en verontschuldigen, vertroosten, verschrikken aan het geweten toe, welke handelingen daaruit niet zouden kunnen voortvloeien, indien het geweten niets meer dan een handeling of daad des geestes was. Op afdoende wijze echter wordt deze reden door Amesius weerlegd 2).

Een gevolg van zijn opvatting is, dat Perkins aan Adam in de staat der rechttheid de actie der consciëntie moet toekennen. een bekwaamheid om te beschuldigen ontbrak bij Adam niet, indien later daartoe een gelegenheid zou worden geboden 3). Deze gelegenheid is bij Christus en de gezaligden in de hemel uitgesloten,

1) Thomas Aquinas, Dominicus Bannes en Antoninus worden aan de rand met name genoemd.

In Thom. A q. Summa theol., p. 1, q. 79, art. 13 lezen we: conscientia si proprie sumatur, potentia non est, sed actus, quo scientiam nostram ad ea, quae agimus, applicamus, quam applicationem sequitur vel testificatio vel ligatio vel excusatio.

2) G. Amesii. De conscientia et eius iure vel easibus, Amstelodami 1660. Lib. I. Cap. 1, 4. Rationem etiam addit (sc Perkinsius) suae sententiae - sect plane invalidam quoniam effecta istius modi tribuuntur in Scripturis ipsis cogitationibus, de quibus non potest dubitari, quin sint actus Rom. 2: 15 cogitationibus sese mutuo accusantibus aut etiam defendentibus. Ratio est, quia res motu factae non tantum sunt effecta moventis, sed etiam ipsius motus. Praeterea D. P. eodem loco et ordine conscientiam ponit cum intelligentia, opinione scientia, fide ac prudentia: sed nemo haec ita definiret, ut habeantur pro distinctis anima^o facultatibus. - In deze geest ook de 17 Disputationes ethicae in 1612 en 1613 onder voorzitting van Jacob Martini te Wittenberg gehouden (Luthard t) a. a. 0. Th. II. S. 183, 184.

3) ch. III p. 538.

188

wellicht de reden, waarom Perkins van een oordeel der consciëntie bij ben niet spreekt. Desniettenstaande wordt het bij alle redelijke schepselen, mensen en engelen gevonden. God, die gerechtigheid in Zichzelf is, behoeft geen consciëntie om zijn daden te besturen. Het is duidelijk, dat Perkins tengevolge van zijn definitie van het geweten het juiste spoor is bijster geraakt. Het feit, dat hij aan God geen geweten kan toekennen, had hem er toe moeten leiden de gewetensactie ook aan de engelen en

Adam in de staat der rechtheid te ontzeggen. Zijn definitie liet dit niet toe: een natuurlijke kracht, vermogen of geschapen hoedanigheid kan uit de aard der zaak niet tengevolge van de zonde, die een deformatie van het zijnde is, ontstaan. «Het geweten is niet het bewustzijn van de gemeenschap Gods met de mens. Het is veeleer het tegendeel, liet is juist een bewijs, dat de gemeenschap met God gestoord is» 2). Minder helder is het ook gedacht, dat Perkins eerst zegt, dat het geweten zich niet met algemeenheden bezig houdt, maar alleen met

1) Dr. A. Kuyper. E. Voto III blz. 502. Adam zo lang hij nog buiten de zonde stond, kende deze actie der consciëntie niet. Bij de gezaligden in de hemel is deze consciëntie actie volstrekt ondenkbaar. En evenzo moet volgehouden, dat zulk een consciëntie oordeel ook aan de Christus geheel vreemd was. De consciëntie ontwaakt eerst bij de zondaar en door de zonde, vgl. blz. 500, alwaar Perkins' opvatting ongerijmd genoemd wordt. Zie over deze kwestie: Dr. A. Kuyper, De Gem. Gr. I. Hdst. XXII. De consciëntie en het werkverbond ea II blz 16.

In dezelfde geest Schleiermacher. Der Christliche Glaube § 83 en D. Chantepie de la Saussaye, Beoordeling van het werk van Dr. T. H. Scholten over de leer der Hervormde kerk. Tweede Druk. Utrecht z. j. blz. 324.

2) Dr. H. Bavinck, a. w. 7II blz. 176. 189

's mensen bijzondere handelingen en dat hij later aan het geweten de getuigenis toeschrijft, dat wij kinderen Gods zijn en de gerechtigheid van een goed geweten bezitten 1).

Ter verklaring van het wezen van het geweten gaat Perkins etymologisch te werk. Dat dit zijne bezwaren heeft, kan niet worden ontkend 2). Hij volgt hierin - evenals in de betekenis, die hij aan het geweten toeschrijft - Calvijn 3). De overeenkomst is letterlijk. Voor beiden is het geweten iets, door God tussen Hem en de mens geplaatst om als een scheidsrechter uitspraak te doen. Het velst een oordeel door een wijze van redeneren, die een practische sluitrede wordt genoemd. Antoninus van Florence sprak van de conscientia als een quasi concludens scientia, wier taak het

1) Vgl. de titel van het tractaat: Al case of conscience, the greatest that ever was: how a man may know, whether he be the childe of God, or no.

2) Zie over de etymologie der woorden synteresis; conscientia, geweten en hare waarde G. H. Lamers, Zedekunde, Groningen 1901 blz. 235, 241-243. Hoppe a. a. 0. S. 247. Sie driicken mittelst ihrer Vorsilbe ein Wissen aus, das man entweder mit einem Anderen gemeinschaftlich weisz oder das man blosz mit sick selbst weisz.

3) Instit. III c. 19. 15. Operae pretium est tenere, quid sit conscientia. ac definitio quidem ex etymologia petenda est. Namsicuti quum meute intelligentiaque homines apprehendunt rerum notitiam, ex eo dicuntur scire, unde et scientiae nomen ducitur: ita quum sensum habent divini iudicii quasi sibi adjunctum testem, qui sua peccata eos occultare non shift, quin ad iudicis tribunal rei pertrahantur, sensus ille vocatur conscientia. Est enim quiddam inter Deum et hominem medium, quia, hominem non patitur in se ipso supprimere quod novit, sed eo usque persequitur donec ad reatum adducat.

190

is «testificari, accusare, solvere et ligare 1).»

Melanchthon was de eerste onder de Hervormers, die het geweten een practisch syllogisme had genoemd, waarvan de eerste term, de maior, de wet of het Woord

Gods is, de tweede term en de conclusie de toepassing vormen, welke hetgeen recht gedaan is, goedkeurt of het misdrijf veroordeelt, op welke goedkeuring blijdschap, op welke veroordeling droefheid in het hart volgt 2). De overeenkomst tussen Antoninus van Florence en Melanchthon met Perkins ten deze opzichte is duidelijk.

Aangaande het wezen van het geweten evenwel heeft Perkins zijn eigen gedachten, afwijkend van die, welke uit de scholastiek in de Protestantse theologie waren overgenomen. In plaats, dat hij daardoor de kwestie tot meerdere helderheid heeft gebracht, heeft hij haar veeleer vertroebeld - gelukkig zonder het ethische leven zelf schade aan te doen.

1) Summa P. 1. tit. 3. cap. 10. Fit in animo vel in meute hominis quasi quidam syllogismus.

2) Melanchthon. Definitiones Mularuni appellationum, quarum in ecclesia usus eet. Anno 1552 en 1553.

Conscientia est Syllogismus practicus in intellectu, in quo maior propositio est Lex Dei seu quodcunque verbum Dei, vobis aliquid praeciens. Minor vero et conclusio sunt applicatio approbans recte factum vel condemnans delictum, quam approbationem in corde sequitur laetitia et condemnationem dolor naturali ordine sancito a Deo.

d. Perkins' verhouding tegenover de Mozaische wetgeving.

Dr. Geesink heeft o. a. dit als een gevaar in de Puriteinse richting aangewezen, dat de Puriteinen tussen de voorbijgaand nationale en blijvend menselijke betekenis van Israel's wetgeving niet de juiste en scherpe onderscheiding maakten, hetgeen dan ook uitkomt in hun Sabbatstheorie en ook hierin, dat zij b.v. aan Israëls lex forensis een schier onveranderde geldigheid meenden te moeten toekennen 1). Perkins is bijzonderlijk op dit laatste punt een typerend voorbeeld der Puriteinen.

Niet ten onrechte maakt Schweizer 2), de opmerking, dat juist bij de zo innige versmelting van het Genedsche staatswezen met de Reformatie menige idee der oude Theocratie navolubenswaard moest voorkomen. Luthardt spreekt van het doppelseitigm reformiertet Prinzip der Absolutheit Gottes und der Theokratie 3);

1) Blz. 31. vgl. Kattenbusc h, Art. Puritaner in P. R. E3. Bd. XVI. S. 331. Das Mosaische Gesetz nach seinem juridischen Teile gilt auch de christlichen Fairsten, die davon keinen Nagel abweichen dürfen: so die Presbyterianen.

Strype. Life of Whilgif t, p. 61. Cartwright's doctrine was, that the Magistrate be of necessity bound to the Iudicials of Moses.

2) a. a. 0. S. 22. vgl. S. 21. Nur scheint bei de Reformirten die Autoriteit der Israelitischen Theokratie etwas mehr gegolten zu haben al: bei de Lutheranern.

3) a. a. 0. S. 248.

492

Beide beginselen vinden we bij Perkins zeer ver doorgetrokken. Hoever hem het principe van Gods absoluteitheid bracht, hebben we reeds gezien in onze uiteenzetting van Perkins' supra-lapsarisme. Zijn themérisch principe is thans aan de beurt.

Een afzonderlijk tractaat betreffende zijn verhouding tegenover de Mozaische wetgeving heeft Perkins niet geschreven. Toch was hij als Gereformeerd ethicus Wel verplicht zijn standpunt dienaangaande uiteen te zetten.

In zijn treatise of conscience en zijn commentaar op de brief aan de Galatiërs heeft hij enkele bladzijden aan deze kwestie gewijd, voor zijn ethiek van zo hoog belang.

De vraag naar de geldigheid der burgerlijke wet was er ene, die in Perkins' dagen onder de theologen tot de brandende kon gerekend worden. Calvijn had zich over haar in het laatste hoofdstuk zijner *Institutie* zeer vrij uitgelaten. Handelend over de politieke regering, bespreekt hij het gevoelen van hen, die de Mozaïsche wetgeving willen overbrengen in de hedendaagse maatschappij. Hij noemt dit een onjuiste en dwaze mening 1)

Gelijk ceremoniën konden afgeschaft, terwijl de godzaligheid behouder en ongedeerd bleef, zo kunnen ook de voortdurende plichten en geboden der liefde blijven, terwijl de rechterlijke instellingen zijn opgeheven. En indien dit waar is, dan is aan alle volkeren afzonderlijk de vrijheid gelaten om wetten te maken, welke hen, - naar zij voorzien hebben - nuttig zijn, die echter aan dien blijvende regel der liefde moeten getoetst, opdat zij, hoewel van anderen vorm, dezelfde

1) Lib. IV. Cap. XX 14. 193

strekking mogen hebben 1). De Heere heeft de Mozaïsche wet niet door Mozes' hand overgeleverd, opdat zij onder alle volken zou worden bekend gemaakt en overal van kracht zou zijn 2).

Men ziet, dat Calvijn ten opzichte van de geldigheid der burgerlijke wet in zijn *Institutie* een zeer vrij standpunt inneemt. In zijn praefatio commentarii quatuor libros Mosis, in formant harmoniae digestos spreekt hij echter van de Tien geboden, waarin God de regel om godzalig en rechtvaardig te leven kort, maar volledig heeft saamgevat, mits wij niet de uitleggingen daarvan scheiden, welke de wetgever verstrooid heeft toegevoegd.

Daarom moeten we wijsheid gebruiken, opdat hetgeen met de geboden verbonden is, de wet voor ons ongerept boude. In alle burgerlijke wetten wordt volstrekt niets gevonden, dat iets aan de tweede tafel ter volmaking toevoegt, waaruit volgt, dat behalve de tien geboden niets verlangd kan worden als regel om goed en wel te leven. Calvijn neemt dus hier een veel behoudender standpunt in dan in het genoemde hoofdstuk zijner *Institutie*.

Iunius heeft in een afzonderlijk tractaat: de legibits iadicialibus et earum observatione zijn gevoelen dienaangaande uiteengezet 3). Achtendertig stellingen laat hij aan zijn betoog voorafgaan. Hij erkent, dat er in die wetten een onveranderlijk en een veranderlijk gedeelte is (Stelling 12). Onveranderlijk is al hetgeen met een bepaalde reden door Hem, die gezag heeft,

1) 1. 1. 15.

2) 1. 1. 16. 3) Bibi. Reform. I ed. Kuyperus, Amstelodami 1882, p. 339-392.

194

verordineerd is tot algemeen welzijn overeenkomstig de vorm der eeuwige rede, welke God in de natuur heeft afgeschaduwed of in het Woord uitgedrukt (Stelling 13), hetgeen wij op drie wijzen leren kennen: in beginsel, voorwerp en doel (Stelling 14), terwijl al het overige in de menselijke wetten veranderlijk is (Stelling 19).

Ook Beza heeft als vele andere Gereformeerde theologen over deze kwestie een tractaat geschreven, dat tot titel draagt: *Lex Dei Moralis, Ceremonialis et Politica* 1).

Er waren twee uitersten: sommigen (d. w. z. Anabaptisten en Antinomianen) meenden, dat de gehele burgerlijke wet met insluiting van de morele geboden was afgeschaft en anderen, die volhielden, dat de Christenen nu evengoed als de Joden vroeger verplicht waren tot onderhouding der gehele burgerlijke wet 2). De ontwikkeling liep daarop uit, dat men de middenweg bewandelde: dat de burgerlijke

wet bond in algemene en zedelijke grondslagen en dat dezelfde burgerlijke wet in overige dingen, welke niet zoozeer betrekking hadden op het gemeenschappelijk recht der natuur, maar meer liet bijzondere en burgerlijke recht van het Joodsche volk vaststelden, een voorbeeld voorhield om na te volgen, overeenkomstig de geschikte redenen van plaats, tijd en personen, meer wellicht dan de rechtsinstellingen van Grieken en Romeinen 3).

1) Zie: B. de Moor. Commentarius perpetuus in Johannis Marckii Compendium, theologiae christianae didactico-elencticum. Pars Secunda Lugduni Batavorum, 1763, p. 549.

2) De Moor. 1. 1. II, p. 550.

3) 1. 1. p. 550. Beter Dr. A. Kuiper. De Gem. gr. III, blz. 161.

Na lang en breed geschil hierover is men thans vrij algemeen tot deze conclusie gekomen, dat men hier te onderscheiden heeft tussen de beginselen, die aan deze Mozaische wetgeving ten grondslag liggen en tussen de bepaalden vorm, waarin deze beginselen in de Mozaische wetgeving hun toepassing vinden en Advies in zake het gravamen legen Artikel XXXVI der Belijdenis blz. 26, 27. In de zogenaamde burgerlijke wetgeving van Israel liggen beginselen opgesloten, die voor alle tijden en voor alle volkeren gelden.

195

Deze opvatting opende de deur voor allerlei subjectivisme. Het hing van ieders persoonlijkheid af, wat hij wel of niet tot de algemene en zedelijke grondslagen der burgerlijke wet rekende, die, voor ons, nog van kracht waren. Kenmerkend hiervoor is b.v. hetgeen Petrus van Maastricht dienaangaande leert:

Deze Wetten (n.l. de richterlijke wet) als zodanige heeft Godt aan Israël alleen - voorgeschreven. hiertoe.: - opdat hij de Christelijke Overheden zou aanraden en aanzetten om hun onderdanen naar billijke rechtvaardige en zoveel mogelijk geschieden kan, met deze richterlijke overeenkomende Wetten te bestieren en te regeren 1). Onvruchtbare polemieken was het gevolg. Inconsequent was tenslotte iedereen - ook Perkins.

Gods Woord - zegt Perkins in zijn treatise of conscience - is wet of Evangelie. De wet is drievoudig: moreel, burgerlijk, ceremonieel. De morele wet is vervat in de decaloog 2). Deze is de wet der natuur, bij de schepping geschreven in de harten van alle mensen. Zij bindt daarom de gewetens van alle

1) Beschouwende en praktikale Godgeleerdheit. IV Deel. Rotterdam, Utrecht, 1753, blz. 8, 9..

2) 1. e. ch. II. Vol. I, p. 519:

196

mensen te allen tijde. De burgerlijke wetten van Mozes zijn zulke, die sociale gerechtigheid voorschrijven. Zij werden bijzonderlijk door God aan de Joden gegeven. Indien de maatschappij der Joden nu in de ouden toestand verkeerde, zouden zij nog steeds evenals vroeger binden Maar met andere naties en bijzonder de christelijke maatschappij in deze dagen is dit niet het geval.

Sommigen zijn van mening, dat de gehele burgerlijke wet geheel en al is afgeschaft, terwijl anderen in het tegenovergestelde uiterste vervallen en het er voor houden, dat de burgerlijke wetten de Christenen evenzeer als de Joden binden. De veiligste weg is het midden tussen beide te houden. Daartoe moeten de burgerlijke wetten van Mozes overeenkomstig haren inhoud en haar doel onderscheiden worden.

Sommige zijn wetten van bijzonder, andere wederom van algemeen recht. Wetten van bijzonder recht zijn zulke, die gerechtigheid voorschrijven overeenkomstig de bij-

Zonderen toestand van de Joodse maatschappij en zijn omstandigheden, tijd, plaats, personen, zaken en handelingen. Burgerlijke wetten van algemeen recht zijn zulke, die gemaakt zijn overeenkomstig de wet of het instinct der natuur, aan alle mensen gemeen, en deze binden ten opzichte van haren inhoud de gewetens niet alleen van de Joden, maar ook van de volken - evengoed als de morele wet.

Men kan weten, of een burgerlijke wet een wet van algemeen recht is, indien deze twee dingen in haar worden gevonden: 1e. indien wijze mensen niet alleen onder de Joden, maar ook onder andere volken door hun natuurlijke rede en hun geweten deze billijk, rechtvaardig en noodzakelijk hebben geoordeeld en bovenal hun oordeel hebben gerechtvaardigd, door voor de maatschappij wetten vast te stellen van dezelfde inhoud als de burgerlijke wetten aan de Joden gegeven 1); 2e indien zij dient om een van de tien geboden uit te leggen en te bevestigen 2): of indien zij dient om een van de drie staten: huisgezin, gemenebest en kerk te bewaren.

De ceremoniële wet schrijft plechtigheden en ordeningen voor in de uitwendige Godsverering. Zij moet in drie tijdvakken beschouwd: vóór de komst en de dood van Christus, toen zij de gewetens der Joden bond, in de tijd van de Evangelieverkondiging door de Apostelen toen zij middelmatig was, en in de tijd na de verkondiging van het Evangelie, toen de plechtigheden der Joodse kerk onwettig werden 3).

Hetgeen Perkins in zijn commentaar op de brief aan de Galatiërs zegt 4) komt neer op hetgeen we in zijn treatise of conscience hebben gevonden. Hij geeft bij de verklaring van genoemden perikoop enkele voorbeelden. De wet, die iemand beveelt om zijn broeder zaad te verwekken, is louter burgerlijk en daarom afgeschaft. De wet der tienden is gedeeltelijk ceremonieel en gedeeltelijk moreel en betreft speciaal het land Kanaän. Want naar mate de landen rijker of armer zijn dan Kanaän, moeten hun gaven voor de Dienst des Woords meer

1) 1. e. P. 520.

2) Vgl. op Matth. 5: 17. Vol. III, p. 33 en Gal. 3: 13. Vol. II, p. 239.

3) 1. c. p. 521.

4) 3: 23-25. Vol. II, p. 251, 252.

198

of minder zijn 1). De wet, waarbij wordt voorgeschreven, dat een dief het viervoudige moet vergoeden of slaaf worden, betreft Kanaän en die landen. Maar in Europa wordt een strengere wet vereist: uitgenomen sommige gevallen, wordt diefstal met de dood gestraft. De wet, waarbij de Israëliet, die zal aanporren om andere goden te gaan vereren, ter dood gebracht zal worden, Deut. 13: 6, dient tot instandhouding van het eerste gebod en moet daarom gehandhaafd 2). Desgelijks is het met het gebod om een heks ter dood te brengen, Ex. 22.: 18, of om hem te doden, die de naam Gods lastert, Lev. 24: 16 3), Wie zijn vader of moeder vloekt, Lev 20: 9, wie iemand slaat, dat hij sterft, Ex. 21: 12, wie echtbreuk pleegt met zijns naasten huisvrouw, Lev. 20: 10 4), zal zekerlijk gedood worden 5).

Perkins wijst tot staving van zijn gevoelen - evenals Calvijn -6) ook op de wetten der heidenen. Egyptenaren, Grieken en Romeinen stelden zowel op moord als op het plegen van echtbreuk de doodstraf. Om het

1) Vgl over de geschiedenis der tienden in Engeland. J. Hunt. Religions thought in England. Vol. I, p. 143-146,

2) Desgelijks op Matth. 7: 15. Vol III, p. 236, 237.

3) Desgelijks The Conibat between Christ and the Devill. 4: 9. Vol. III, p. 402.

4) Desgelijks op Jude vs. 7. Vol. III, p. 533.

5) 1. c. p. 251, 252. Desgelijks Gal. 5: 9. Vol. II, p. 316.

6) Ad Deut. 22: 22. *Communi jure gentium mortis poena semper adulteriis inflicta fuit: quo turpius est magisque pudendum Christianis non imitari saltem profanos homines. Lege Julia non minus graviter quam ipsius Dei punitur adulterium.* 199

laatste te bewijzen, herinnert Perkins aan Juda, Nebukadrezar, Draco en de Romeinen 1).

Uit het licht door de natuur geschonken volgt b. v., dat een man geen vrouwenkleed, noch een vrouw het kleed eens mans zal aantrekken 2).

In zijn *Oeconomie or Houshold Government. A short survey of the right wanner of erecting and ordering a Family, according to the Scriptures* 3) komt eveneens - zoals a priori te verwachten is - Perkins' zienswijze over de geldigheid der Mozaïsche wetgeving aan de dag. Verschillende voorschriften voor het heden worden aan haar ontleend - en andere weer verworpen.

De wet, dat de eerstgeborene een groter deel van zijns vaders goederen zal hebben dan zijn broeders is blijvend en laat geen uitzondering toe, dan alleen in het geval van klaarblijkelijke boosheid 4). In het huwelijk is de vader de voornaamste bezorger van het kind 5). Een vader mag - zo tekent Perkins op Gal. 4: 1 aan 6) - zijn kind bevelen te trouwen en een persoon te trouwen van deze of die hoedanigheden. Of hij zijn kind mag bevelen, deze of dien persoon te trouwen, betwijfelt Perkins. Wat de kinderen aangaat,

1) *Trealise of conscience.* Vol. I, p. 521.

2) Gal. 3: 23-25. Vol. II. p. 252.

Desgelijks *Cases of conscience.* 3 Bk. Ch. 4. Sect. 3. Vol II. p. 136 en *Golden Chain* Ch. 26. Vol. I. p. 61.

3) Vol. III. p. 669-700.

4) Ch. XIV. p. 696. Desgelijks in *The right way of dying well.* Vol I. p. 508

5) 1. C. p. 695 en op Gal. 4: 1. Vol. II. p. 269.

6) Vgl. Dr. A. Kuyper. *De gem. gr.* III, blz. 344 over het *Huwelijksformulier.* 200

die in overspel of hoererij werden verwekt, zij zijn van het voorrecht uitgesloten, dat zij anders in de gemeente mochten verkrijgen, Deut. 23: 2. 1). Er moet bijzonderlijk voor gezorgd, dat gelovigen niet worden uitgehuwelijkt aan ongelovigen. Bij de wet moest dit verboden en hare overtreding gestreng gestraft, Ex. 34: 15, 162). Alleen de Joden was het door God toegestaan om hun kinderen te veropen, Ex. 21: 7 3).

Gods wet geeft wel iemand de vrijheid zichzelf aan een ander te veropen, Lev. 25: 45, Deut. 15: 12, al hoewel deze gewoonte, waar zij is afgeschaft, onder Christenen niet meer in stand gehouden moet worden 4).

In hoofdstuk X, waarin gehandeld wordt over de gemeenschap van gehuwde personen, wordt met geen woord de eis van doodstraf op echtbreuk gesteld. Hierin schuilt voldoende aanwijzing, dat dit tractaat uit Perkins' jongere jaren dagtekent; zijn latere geschriften leren wel anders.

Dat een man zijn vrouw mag wegzenden, omdat hij iets schandelijks aan haar gevonden heeft, Deut. 24: 1, is geen morele maar een burgerlijke wet 5).

Want onder de bijzondere wetten der Joden waren de wetten van toelating, die het kwaad duldden, dat niet kon vermeden ter voorkoming van een groter kwaad. Zodanig was de wet betreffende woeker, Deut. 23: 20, en veelwijverij, Deut. 21:15. Hiertoe

behoort ook

- 1) A Golden Chaine. Ch. XXVI. Vol. I. p. 59.
- 2) Chr. Oecon. Ch. V. p. 679.
- 3) Ch. VIII. p. 685. Desgelijks op Gal. 4: 1. Vol. II. p. 269.
- 4) Ch. XVI. p. 698.
- 5) Matt. 5: 31, 32. Vol. III p. 68. 201

de Engelse wet op de woeker, die, zonder dit goed te keuren, het nemen van tien ten honderd toestaat ter -vermijding van een nog groteren woeker 1). Mozes' echtscheidingswet keurde evenmin een scheiding om elke onbetekenende oorzaak goed, maar duldde haar ter voorkoming van een groter kwaad 2).

Het nemen van rente wordt door Perkins - in onderscheiding van de meeste Engelsen 3) - met klem van redenen verdedigd 4). Het is gepast dat hij, die door iemands geld verdiend heeft, deze alle mogelijke dankbaarheid bewijst. Al is het geld op zichzelf niet vruchtbaar, toch wordt het door het goede gebruik van de lener zeer vruchtbaar gemaakt, evenals grond niet vruchtbaar is, tenzij hij bebouwd wordt. Perkins onderscheidt ter rechtvaardiging van zijn standpunt tussen rente en woeker, welke onderscheiding - zoals men

1) 1. c. M. 5: 31, 32. Desgelijks Cases of conscience 3 B k. Ch. 2. Vol. II p. 116. In this our land there is the practise of usurie, a sinne that cannot nor ever shall be roted out utterly.

Zie bv. over de schandelijken woeker ten tijde van koningin Elisabeth, zelfs door een hoog waardigheidsbekleeder als de deken van York bedreven. See the Annals III p. 324-327, vgl. D. Campbell. The Puritan. Vol. I p. 374.

2) 1. c. Mt. 5: 31, 32.

3) De Moor, 1. 1. II p. 933. Reformati quoque multi, Zwinglius nempe, Musculus, Aretius; praecipue Angli; quorum plerique damnant omnes Usuras. Desgelijks Ramus Comment II. 10 p. 173. Foenus rapinae species est: ideoque prohibitum.

4) Golden Chaine. Ch. 27. Vol. I p. 63, vgl. op. Matth. 5: 42. Vol. III p. 94.

202

weet aan het oude Israël onbekend was 1).

In Perkins' gedachtegang moest het renteverbod (Deut. 23: 19,20) niets dan een bepaling zijn, die, wyl lijnrecht voortvloeiend uit het achtste gebod van gelijke kracht was als Deut. 23: 17 bijv., een consecutie van het zevende: *dat er geen hoer zal zijn onder de dochteren Israëls en geen schandjongen onder de zonen Israëls*, waarop Perkins zich in zijn strijd met de Roomsden betreffende het toelaten van bordelen met kracht beroept 2).

Wel ziet hij in, dat het in praktijk brengen van deze Oud Testamentische wetten op niet te onderschatten moeilijkheden zou stuiten. Stelt men op echtbreuk de doodstraf 3), dan moeten ontelbaar vele personen gedood worden, zegt men wellicht, maar Perkins antwoordt, dat we moeten doen hetgeen Gods wil is, en de uitkomst der dingen aan God moet worden overgelaten 4). Atheïsten en afvallige Protestanten, die mispriester worden, verdienen ter dood gebracht te worden 5). De grootste marteling, die door 's mensen brein kan worden uitgedacht, is te goed voor Atheïsten 6).

1) De Moor 1.1. p. 932. Et falluntur qui auctoritate Scripturae niti credunt eam duplicis Foenoris distinctionem qua, pro Usura illicita pro Foenore licito habetur. Calvijn op Ex. 22:

25, Lev. 25: 35-38. Deut. 23: 19, 20. Deus generaliter damnat quamlibet sortis accessionem. Zie Strack Tracher bei den Hebräern in P. R. E3. Bd. XXI. S 518-521.

2) A Reformed Calholike. Vol. I p. 619.

3) Vgl. op. Gal. 5:19. Vol. II p. 330. It will be never well with humane society till adulterers bee made fellons, their lives taken from them and their goods confiscate.

4) Gal. 3: 24. Vol. II p. 252.

5) Vol. II p. 251, 252.

6) Cases of conscience, 2 Bk. Ch 2. 1. Vol. II p. 49. Desgelijks an Exposition of the Creede: Of God. Vol. I p. 128 en Gal 2:17. Vol. II p. 211. Atheists are not better then devils. Mons natrall Imaginalions. Ch. III. Vol. II. p. 461 en Heb. 11: 5, Vol. III p. 30. Atheists are Monsters in nature and devils incarnate, worse than the devill himselfe: for hee in iudgement never was an Atheist, Such a one deserves tenue deaths.

203

Uit het feit, dat de wet Gods de Joden in enigheid van geloof en liefde moest bewaren, volgt, dat in een godvruchtig en christelijk gemenebest, waar de ware religie is gevestigd, geen andere religie mag worden toegelaten 1).

In zijn Reformest Gatholike²⁾ zegt hij, dat de Roomsens in Engeland niet om hun religie gedood worden, hoewel zij het verdienen, Deut. 13: 5 (S. V. G), maar om het verraad, dat ze plegen. Zij, die zelden of nooit de gemeentelijke samenkomsten bezoeken; behoren door het gezag van de magistraat tot verbetering te worden gebracht 3).

1) Gal. 3: 24. Vol. IE p. 249.

Vgl. Gal. 5: 15. Vol. II p. 324. The toleration of two religions in one kingdome is the overthrow of peace.

Op Matth. 7: 15. Vol. III p. 236. This Commandement sheweth that it is not lawfull to grant to any man or to any people, the liberty of their owne conscience in the matters of religion, permitting them to professe what religion they will: for how should false prophets be avoided, when every man may freely professe what he will in religion 2 Kron. 34: 32.

2) Vol. I. p. 616.

3) Of Divine and religious Worship. Vol. I p. 710. Gal. 1: 3. Vol. II p. 191. Recusants may be compelled to the exercises of religion.

De volgende opmerking van Perkins getuigt niet van bijzonder groot geloof in de kracht, die er van de Dienst des Woords uitgaat; op Hebr. 11: 27. Vol. III p. 149. linlesse with the sword of the Spirit, there be joyned the temporail sword of the Magistrate to reforme mens lives, and to keepe them from open sinne against the law of God and to urge them to the duties which the Minister teacheth, study, their teaching and preaching will be to small effect.

Vgl. nog A treatise of callings. Vol. I p. 764.

204

Zoals we zagen, heeft Perkins dus in vele punten de consequenties van zijn principe aanvaard. Hij heeft de geldigheid van dat deel der Mozaïsche wet, dat diende tot omheining van de Wet der Tien Geboden, voor de christelijke maatschappij vastgehouden - de wetten echter, die hij te slap of te streng vond, heeft hij alleen voor de Joden van toepassing verklaard 1).

Op zuiver practische gronden, rekening houdend met de eisen van het moderne leven, heeft hij een principe omvergestoten, dat eeuwen lang de spil, was geweest van het gehele commerciële leven der Christenheid. Gebaseerd op het mutuum date, nihil in de sperantes van de Heere.

Jezus (Lucas 6: 35) en op Aristoteles' regel: pecunia pecuniam parere non potest, ontving dat beginsel van Mozes' burgerlijke wet een gaarne gewaardeerde steun 2).

Perkins stond in zijn conclusie van ketterdoodstraf, zoals bekend is, niet alleen. Beza

had op het voetspoor

1) Over Ex. 12: 19 en 31: 14, 15 (dat hij, die het Pascha niet houdt en de Sabbat schendt, gedood zal worden) wordt door Perkins ganselijk gezwegen.

2) Mr. P. A. Diepenhorst, *Calvijn en de economie*, Wageningen 1904. Hfdst. II § 3. De gronden van het renteverbod. Roscher *System der Volkswirtschaft*. I. Die Grundlagen der Nationalökonomie, 4e Aufl. Stuttgart 1861 S. 376-382. Vgl. (H. F. Jacobson j-) E. Sehling Wucher, *kirchliche Gesetze darüber in P. R. E3. Bd. XXI S. 521-528*. 205

van Calvijn¹⁾ in zijn tractaat: *de haeretieis, a Civil magistratu puniendis*, het recht daartoe voor de Overheid nadrukkelijk geïndiceerd.

Danaeus meende dit gemakkelijk uit Deut. 18: 20, 1 Kon. 18: 40, 2 Kon. 10: 21 te kunnen bewijzen²⁾.

Iunius leidde in zijn reeds genoemde verhandeling eveneens uit Deut. 13: 6, 8, Ex. 22: 18 af³⁾, dat zij niet geduld mogen worden, die door een goddeloze kunst de waren God verworpen hebben.

Het zou onbillijk zijn Perkins te verwijten, dat hij stellingen heeft voorgedragen, die gemeengoed waren van zijn tijd en die zowel door Rooms en als Lutherse en Gereformeerden⁴⁾ werden beaamd. Het was de antieke staatsbeschouwing, die de eenheid van religie

1) *Fidelis expositio errorum Micraëlis Serveti et, brevis eorundem refutatio: nbi docetur jure gladli coërcendos esse kaerelicos*. Tom. VIII. p. 511-517. J. Knox was, zoals te denken is, dezelfde opvatting toegedaan. J. Köstlin, art. J. Knox in *P. R. E. Bd. X. S. 608*.

2) Danaeus *Ethices Christianae*. II. c. 13. fol. 185b.

3) 1. 1. p. 359. Deut. 13: 6, 8, Ex. 22: 18, *hae leges politiae principium et fundamentum habent ab aeterna et naturali et divina lege. Hae conclusiones tam sunt necessariae naam principia ipsa*.

4) Zie het Advies, blz. 19, 31. Dr. H. Bavinck, a. w. IV. blz. 448, 449. Dr. A. Kuiper. *Tractaat van de Reformatie der Kerken*. Amsterdam 1884. blz. 186.

Vgl. over de Puriteinen... in het bijzonder: Neal, 1. c. p. 380. *Their (i. e. the Puritans) notions of the civil and religious rights of mankind ever derived too much from the theocracy of the Iewes*. vgl. p. 95.

Brook, 1. c. I. Preface, p. XXI. *Many of them (i. e. the Puritans) had but little acquaintance with the rights of conscience*. Vgl. p. 59.

206

bij alle burgers insloot¹⁾, welke zich bij Perkins met nadruk deed gelden. Alleen wordt deze concessie door hem gedaan, dat de Overheid slechts van doen heeft met het publieke leven der mensen en daarom geen heerschappij mag uitoefenen over de consciënties, waarover God alleen heeft te gebieden²⁾. Hierin betoont hij zich een echte zoon van het Gereformeerd Protestantisme³⁾. Niets Calvinistisch was hem ook in dit opzicht vreemd.

1) Dr. H. Visscher. *Grijpt als 't rijpt*. Utrecht 1905. blz. 23-25 en *Religion und soziales Leben bei de Naturvölkern*. Bonn 1911 Bd. I. S 91, 92.

2) *Op Jude vs. 8*. Vol. III. p. 536.

The civill authority stretcheth onely unto the outward man - but not to the soule and conscience, of which God is the onely Lord and Governour. Vgl. op Gal. 5:15. Vol. II. p. 324.

Though faith in the heart and conscience in itself be free in respect of mans authoritie, yet is not the publishing of faith and the profession of faith free in like sort, but it stands subject to the pover of the Magistrate.

3) Advies, blz. 22, 32.

Dr. H. Visscher, a. w. blz. 25, 26.

Dr. A. Kuyper. De gent. gr. III. blz. 187.

e. Perkins' opvatting van de Sabbatskwestie.

Het mag als bekend verondersteld, dat in Perkins' dagen de Sabbatskwestie in Engeland aan de orde van de dag - kwam. Zij vervulde in de laatste jaren van Elisabeth's regering aller hoofd en hart. In 1595 gaf Dr. Bound zijn tractaat over de Sabbat uit, nadat Greenham hem reeds was voorgegaan 1).

Bound betoogde in zijn verhandeling, dat het gebod om iedere zevende dag te heiligen zoals dit in de Mozaische decaloog luidt, moreel en blijvend is, dat de Christenen even streng gehouden zijn op de dag des Heeren te rusten als de Joden dit waren op de Sabbat, daar dit een van de morele geboden is, die allen gelijk gezag bezitten.

Het is bijna ongelooflijk - zo gaat Fuller voort 2) hoe meeslepend deze leer was, gedeeltelijk ter oorzaak van hare zuiverheid en gedeeltelijk om de uitnemende godzaligheid dergenen, die haar aanhingen.

Heylyn getuigt er van 3), dat deze opvatting in zeer korte tijd de meest betoverende dwaling, de meest populaire

1) Fuller. Ch. Hist. Bk. IX. Sect. VII, 69, p. in that age made greater impression on peoples Greenhams treatise of the Sabbat).

2) Fuller. Bk. IX. p. 227. Bounds tractaat heb ik ondanks vele moeite niet in handen kunnen krijgen.

3) Aerius Redivivus, p. 338. vgl. Neal, 1. c., p. 367.

dwaasheid werd, die ooit onder het Engelse volk verspreid was.

Thomas Rogers was de eerste, die tegen Bound's «Sabbattistische goddeloosheden» optrad met dit gevolg, dat Whitgift in 1599 Bound's boek verbood, en opperrechter Popham 1) in 1600 verbood het te herdrukken.

Dit werkte niets anders uit, dan dat de Zondag door een wolk werd bedekt om weldra in meerder schittering te herrijzen. Hoe meer vrijheid het volk werd aangeboden, des te minder wilde het van haar weten 2).

[let is te verwachten, dat Perkins in zijn verschillende werken bij deze belangrijke kwestie betrekkelijk uitvoerig stilstaat. Hoofdstuk 23 van de Gulden Keten en het vierde gedeelte van het tweede boek der Gewetensgevallen zijn aan haar gewijd. Hetgeen Perkins in zijn uitlegging op de brief aan de Galatiërs (3: 23-25 en 4: 10) en op de drie eerste hoofdstukken der Openbaring (1: 10) aantekent, kan daarbij als toelichting dienen.

De eerste en voornaamste vraag betreffende de Sabbatdag - zegt Perkins 3). - is deze: of het in de vrijheid van de kerk Gods op aarde staat om de Sabbat van de zevenden dag op een anderen te verzetten?

Bij het beantwoorden van deze vraag wil hij

1) Naar verhaald wordt, is deze tot zijn dertigste jaar toe, als de gelegenheid zich voordeed, struikrover geweest. (D. Campbell, 1. c. Vol. I, p. 366).

2) Fuller, 1. c. p. 228, 229.

Neal, 1. e. p. 302. The religious observation of the Sabbath became the distinguishing mark of a Puritan.

3) Cases of conscience. 2 Bk. Ch. XVI. 209

- merk zijn voorzichtigheid op - geen beslist oordeel uitspreken, maar alleen in het midden brengen, hetgeen hij voor het meest waarschijnlijk houdt. Hij beantwoordt de vraag ontkennend - contra de Roomse Kerk 1) - om deze redenen: dat de substantie van het vierde gebod onveranderlijk is. Nu is het heiligen van de rust op de zevenden dag de substantie van het vierde gebod, om welke reden dit door geen schepsel mag worden veranderd. Opdat de waarheid hiervan blijke, moeten twee dingen beschouwd: wat veranderlijk en tijdelijk is in de Sabbat en wat moreel en blijvend 2). Tijdelijk en ceremonieel is de gestrengte en stipte rust, aan de Joden voorgeschreven. Deze bestond in de stipte onderhouding van drie dingen: de Jood mocht op de Sabbat geen reis ondernemen, ten behoeve van eigen bezigheid, Ex. 16: 29; hij mocht geen vuur op de Sabbatdag aansteken, Ex. 35: 3, en geen last dragen, Jer. 17: 21. Dit was geheel en al tijdelijk en typisch, daar de Sabbat ten opzichte van die wijze van rusten een teken van de meest strikte geestelijke rust van alle zonde was 3). Ceremonieel en tijdelijk was het, dat de Sabbat een bijzonder teken was tussen God en Zijn volk, Ex. 31: 13. Hij was een teken van hunne

1) Catechismus Romanus. Coloniae 1611. Pars tertia. Cap. IV, 14, p. 546. Placuit Ecclesiae Dei, ut diei Sabbati cultus et celebritas in Dominicum transferretur diem.

2) vgl. op Gal. 3: 23-25. Vol. II. p. 251. In the commandment of the Sabbath some things are morall, some ceremoniall, some Iudiciall.

3) Gal. 3: 23-25. Vol. II. p. 251 desgelijks.

210

heiliging en door God verordineerd om de eeuwige rust van Gods kinderen in het Koninkrijk der hemelen af te beelden. Tijdelijk was, dat de Sabbat op een bepaalden dag moest gevierd, n.l. de zevenden van de schepping en wel met bepaalde plechtigheden. Ceremonieel was, dat de Sabbat gevierd moest ter herinnering aan de bevrijding uit Egypte, Deut. 5: 15 (Sect. 1. 211).

Blijvend en moreel in de Sabbat zijn bijzonderlijk drie momenten: 1°. dat er een rustdag zou zijn, waarop mens en beest zich na de arbeid mochten verkwikken; 2°. dat deze dag geheiligd zou worden d. i. afgezonderd voor de verering Gods; 3°. dat een zevende dag gewijd zou zijn voor een heilige rust en dat deze heilige rust zou inacht genomen worden op een zevenden dag - niet op deze of dien zevenden dag, maar op één van de zeven. Dat dit moreel is, blijkt hieruit: dat de Sabbat op de zevenden dag door God in het Paradijs werd ingesteld, vóór alle ceremoniën. Indien men tegenwerpt, dat de Sabbat later tot een ceremonie is gemaakt, dan antwoordt Perkins, dat dit niets betekent.

Dit is ook het geval met het huwelijk, dat de geestelijke eenheid tussen Christus en zijn Kerk moest afbeelden - en toch blijvend is. De instelling van de Sabbat in het Paradijs had twee zijden: zegening en heiliging. God zegende de Sabbat ten opzichte van Zichzelf en heiligde hem ten opzichte des mensen. De redenen voor het vierde gebod zijn algemeen en onvergankelijk. Zij hebben het doel aan te dringen op een rust eiken zevenden dag. De woorden: «zes dagen zult gij arbeiden» zijn een gebod, terwijl de schepping van hemel en aarde in zes dagen door de Heere het voorbeeld is voor 's mensen werken 1).

De tweede reden, waarom Gods kerk geen vrijheid heeft om de Sabbat van de

zevenden dag op een anderen te verzetten is deze, dat de Sabbat in het Nieuwe Testament (naar alle waarschijnlijkheid) verbonden is aan de dag, welke wij de dag des Heeren noemen en wel (volgens Perkins' mening) door Christus zelf. Openb. 1: 10, 1 Cor. 16: 2, Joh. 20: 19, 26 en Hand. 2: 1, 20: 7.

Perkins veronderstelt (want in deze punten moeten wij met waarschijnlijkheden te werk gaan), dat die dag de dag des Heeren is genoemd, omdat, zoals God op de zevenden dag na de schepping rustte, zo ook Christus op deze dag rustte van zijn Verlossingswerk 2); zoals Christus het laatste Avondmaal in de plaats stelde van het Pascha, zo stelde Hij de eersten dag der week in plaats van de Joodse Sabbat 3). Hetgeen was voorgebeeld, was om deze reden voorgeschreven.

1) De uiteenzetting in het drieëntwintigste hoofdstuk der Armilla aurea, die in 1590, vijf jaar vóór het tractaat van Bound verscheen, is ten principale hieraan gelijk.

Vgl. op Matt. 5: 35. Vol. III p. 36 en op Gal. 4: 10. Vol. II p. 286. It may bee, the first words, Remember the Sabbath day to sanctifie it and the words: In it thou shalt doe no manner of worke, are spoken of the Iewes' Sabbath; but the words: Sixe daies shalt thou labour and the seaventh day is the Sabbath of the Lord thy God, are morall and containe a perpetuall truth.

2) Vgl. Proem of a harmonie of the bookes of the old and new Testament. Vol. II p. 684.

3) Op Openb. 1: 10 zegt Perkins duidelijker: The Sabbath of the Iewes was changed to maintaine the libertie of the Church of the new Testament, whereof this was a great part, that they were freed from the ceremonies of the Iewes.

242

Nu was de dag des Heeren voorgebeeld door de achtste dag, waarop de kinderen der Joden werden besneden, om welke reden. het voorgeschreven was, dat hij op de achtste dag zou worden gevierd.

De derde reden is deze, dat God de Heere der tijden en der gelegenheden is, Hd. 1: 10; Dan. 2: 21. Antiochus Epiphanes wordt door de H. Geest veroordeeld, omdat hij de tijden veranderde.

Had de Kerk al vrijheid de Sabbat te veranderen, dan moest die verandering binnen. de grenzen van een week geschieden en niet daarbuiten, want de Kerk van het Nieuwe Testament heeft meer kennis en genade dan het volk van het Oude Testament én moet daarom meer ijver betonen voor de dienst Gods 1). Col. 2: 16 en Gal. 4: 10 spreken van. het verschil in dagen, dat door de Joodse ceremoniële wet van kracht was 2).

Ook Rom. 14: 5 pleit niet tegen Perkins' gevoelen. In het Nieuwe Testament zijn alle dagen gelijk ten opzichte van hun geschiktheid voor de verering Gods en toch kan er onderscheid in dagen zijn ten opzichte der orde, hetgeen Paulus nergens veroordeelt. Om beter dit onderscheid te vatten, moeten we een verschil opmerken tussen de Joodse Sabbat en de onzen.

De Joodse Sabbat was tegelijk de tijd van de verering Gods en een deel Zijner verering, maar de Sabbat van het Nieuwe Testament vormt, ofschoon hij een noodzakelijke tijd der Godsverering is, geen deel van haar.

1) Sect. 2.

2) Op Gal. 4: 10, Vol. II p. 286: *the words of Paul must be conceived with an exception of the Sabbath day. 213*

Wel hielden Paulus, Barnabas en Timotheüs Hand. 13: 14, 16: 13 zowel de Joodse Sabbat als de dag des Heeren, maar zij deden dit met het oog op de zwakheid van de pas geroepen heidenen en Joden. Ja, wanneer Paulus op de dag des Heeren tenten maakte en alleen op de Joodse Sabbat rustte Hd. 18: 3, 4, dan moeten we bedenken,

dat hij dit uit noodzaak deed om de zaligheid der Joden 1).

De tweede vraag betreffende de Sabbat is deze: hoe de Sabbat van het Nieuwe Testament moet gevierd? Hiertoe wordt tweeërlei vereist: een rust en een heiliging dezer rust tot een heilig gebruik, n.l. de dienst. Gods. Betreffende de Sabbatsrust zijn er drie verschillende opvattingen. De eerste opvatting is deze: dat we gebonden zijn de uiterlijke rust van de dag des Heeren even nauwgezet te onderhouden als de Joden de Sabbat. Maar dit gevoelen 2) is niet verdedigbaar: de ceremoniële wet moest dan - ten minste voor een groot gedeelte - nog van kracht zijn. De tweede opvatting betreffende de Sabbatsrust is vlak tegengesteld aan de voorafgaande: dat men op de Sabbatdag (nadat de openbare Godsverering is geëindigd) vrijheid heeft om Cd aan de arbeid te gaan, òf zich op eerbare wijze te ontspannen.

Maar deze opvatting - zegt Perkins - doet het gebod totaal teniet, omdat zij Veronderstelt, dat alle dagen gelijk zijn, mits alleen de -openbare Godsverering plechtig gevierd wordt, hetgeen ook op een werkdag, onverschillig welken, gedaan kan worden. De derde opvatting, welke Perkins de beste en

1) Sect. 3.

2) Dat van Bound: zie boven blz. 207.

214

de veiligste vindt, houdt het midden tussen de beide uitersten. Zij houdt deze twee stellingen in: dat men op de Sabbatdag van het Nieuwe Testament te rusten heeft van de gewonen arbeid van zijn beroep, want de rust zelve was geen ceremonie, maar de strikte en nauwgezette manier van rusten, als ook, dat in deze rust verschillende soorten van arbeid met een goed geweten mogen gedaan worden, voornamelijk twee: werken, die heilig zijn en onmiddellijk noodzakelijk, en zulke, die buiten geval van noodzaak in de Christelijke vrijheid mogen gedaan. Deze laatste waren de Joden verboden: vuur aanmaken, bereiden van voedsel, enz. Alleen geestelijke ontspanningen in de Heere zijn geoorloofd, niet bijvoorbeeld schieten, jagen, worstelen. Vermaak, dat met arbeid gepaard gaat, moet stilstaan op de dag, waarop het werken gestaakt wordt 1).

Handwerkslieden bijv. mogen wel, als de gelegenheid zich voordoet, 's morgens of 's avonds op de Sabbatdag in hun beroep een werk verrichten, mits onder dit voorbehoud, 1e. dat het gedane werk aan niemand ergernis geeft, 2e. dat het niet de geest van de werker of van iemand anders aftrekt om de Sabbat publiek of privaat te heiligen, 3e. dat het geen winstgevend werk zij, maar een van barmhartigheid of daartoe strekkend, 4e. dat het dient tot onmiddellijk behoud van leven, gezondheid of goederen 2).

1) Desgelijks d treatise of callings. Vol. I. p 775.

2) Sect. 1. In overeenstemming met het bovengenoemde zegt Perkins in zijn Golden Chaine, Hfdst. XXIII: dat onnodig reizen Ex. 16: 29, markten, Neh. 13: 19, alle soorten van landbouw; werkzaamheden, als ploegen, zaaien, maaien, thuisbrengen van de oogst, Ex. 34: 21 verboden zijn, evengoed als een uitwendige waarneming van de Sabbat zonder de innerlijke kracht der godzaligheid, Jes. 1: 14, 15. Vgl. The nature and practise of repentance. Ch. 7. IV Com. Vol. I. p./ 460 en op Mailt. 5: 42, Vol. III. p. 215

Het tweede, in de heiliging van de Sabbat des Nieuwen Testaments vereist, is de heiliging van de rust; welke niets anders is dan hare wijding tot een religieus gebruik, dat is, tot de praktijk. der Godsverering. Deze heiliging is openbaar of persoonlijk. De openbare is de plechtige volbrenging van geestelijke werken, die in het tweede en derde gebod bevolen worden en strekken ter openbare verering. Persoonlijke heiliging van de Sabbat bestaat in de voorbereiding voor de openbare godsdienstoefening, in overdenking van het gepredikte woord en van de schepselen en in beoefening van werken der liefde en barmhartigheid. 1).

De derde vraag betreft het begin van de Sabbat. Perkins antwoordt daarop, dat de Sabbat in de morgen begint en tot de volgende morgen voortduurt. Het is voegzaam, dat de Sabbatdag zou beginnen op het tijdstip dat Christus opstond, want hij wordt gehouden ter gedachtenis aan Zijn opstanding.

Zoals we zien; is Perkins zich in zijn beschouwingen niet immer geheel gelijk gebleven. De ganse strekking van zijn betoog in zijn *Cases of Conscience* is tegen de twee uitersten van Anabaptisten en Puriteinen gericht. Bij de eersten was er metterdaad van het houden van een rustdag geen sprake meer 2), voor de laatsten

1) Sect. 2

2) Dr. W. Geesink. *Van 's Heeren Ordinantiën*. 111. Amsterdam 1908, blz. 540.

Dr. A. Kuyper. *Tractaat van de Sabbat*, Amsterd. 1890, blz. 65v.

216

was het Sabbatsgebod louter moreel. «Int gebodt van de godtlycke Wet is yet Ceremoniaels ende yet Moraels» was de kern van zijn betoog.

De Puriteinse opvatting, dat de Christelijke rustdag het karakter van de Israëlitische Sabbat moest dragen, werd door hem nadrukkelijk verworpen. De Sabbatsrust was voor Perkins, al hoewel zij geen ceremonie was - om met Dr. A. Kuyper te spreken - religieus middel en geen religieus doel!).

Het is eveneens aan alle Sabbattisme gespeend, dat hij het in Christelijke vrijheid verrichten van werken, die niet bepaald noodzakelijk zijn, geoorloofd acht. In zijn uitlegging op Gal. 4: 10 laat hij zelfs de mogelijkheid open, dat behalve de woorden: «zes dagen zult gij arbeiden en de zevende dag is de Sabbat des Heeren uws Gods», **het gehele vierde gebod ceremonieel is**, maar in het besproken hoofdstuk van zijn *Cases of conscience* is hij behoudender. Hij zegt toch hierin, dat een rustdag voor mens en beest en een heiliging van de rustdag (een in de zeven dagen) tot de substantie van het vierde. gebod behoort. Hiermee komt Perkins metterdaad tot het Sabbattisme der Puriteinen en erkent hij voor moreel bindend, hetgeen bij de pedagogische bedeling van het volk Israël behoorde 2). Behalve in dit punt en een beneden te noemen eigenaardigheid komt Perkins' opvatting neer

1) a. w. blz. 65.

2) Een dier kan aan de Sabbat geen deel nemen, eenvoudig omdat Sabbatsrust niet bestaat in niets doen, maar integendeel in het volop bezig zijn in een andere levenssfeer - en het dier van die andere levenssfeer niets verstaat, aldus terecht Dr. A. Kuyper a. w. blz. 139 en stelling XXXVI blz. 158. 217

op die, welke in de Gereformeerde Kerken van ons land de gangbare is geworden 1). Gezochte redeneringen worden bij Perkins niet gemist: de omzetting van de zevende op de eersten dag wordt daarmee o. a. door hem in navolging van Cyprianus en

Augustinus gemotiveerd, dat op de achtste dag de kinderen der Joden besneden werden, hetgeen een afbeelding moet zijn van de dag des Heeren.

Opmerkelijk is in de gehele behandeling der kwestie Perkins' bescheidenheid. Hij geen beslist oordeel uitspreken, of het in de vrijheid van Gods kerk staat de Sabbatdag van de zevenden dag op een anderen te verzetten, maar alleen in het midden brengen, hetgeen hij voor het meest waarschijnlijk houdt. De Sabbatdag is naar alle waarschijnlijkheid verbonden aan de dag des Heeren. Hij veronderstelt (*want in deze punten moeten wij steeds met waarschijnlijkheden te werk gaan*), dat de Sabbatdag van het Nieuwe Testament de dag des Heeren is genoemd om twee redenen

Volgens Perkins begonnen de Joden hun Sabbat waarschijnlijk in de morgen. Hij geeft alleen van de grote feesten als Pascha en de grote Verzoendag toe, dat zij van de avond tot de morgen en van de avond tot de avond werden gevierd. Hij beroept zich voor zijn opvatting, omdat een gevolgtrekking uit Gen. I van geen kracht is, daar het met

1) Zie de. Post acta van het Synode, gehouden te Dordrecht Anno 1618 en 1619 De 161e sessie. Kuyper a. w. blz. 63 en 64, Geesink, a. w. blz. 557 en 558 en N. Wiltens, Kerkelijk Plakaatboek 's-Gravenhage 1722. Eerste boek. Vierde Titel I Synoden blz. 129.

218

de vaststelling van de tijd anders is dan met het gebruik van de vastgestelde tijd 1) op Matth. 28: 1, welke plaats ook door andere geleerden op gelijke wijze wordt verstaan 2).

Zoals men weet, was zijn opvatting niet de juiste 3). Ook op dit punt toonde Perkins - in tegenstelling met zijn begaafden leerling 4) - geen oog te hebben voor het verschil tussen de Sabbat der Joden en de Zondag der Christenen 5).

Een zwak punt in Perkins' betoog was, dat hij ter inscherping der Zondagsheiliging Oud en Nieuw Testamentische teksten in één adem citeert, maar tevens andere teksten uit het Oude Testament weglaat, omdat zij volgens Perkins niet van toepassing zijn op onze Zondagsviering. I

n het drieëntwintigste hoofdstuk van de gulden keten wordt in een kort bestek ter bevestiging van het negatieve gedeelte van het vierde gebod:

1) Cases of conscience, 2 Bk., Ch. XVI 3 Question Vol. II. p. 112. Hij is dus van zijn ten dele juiste opvatting in zijn Exposition of the Creede: Christ's Buriall, Vol. I. p. '230, teruggekomen: the evening wherein the Sabbath was to begin according to the manner of the Jewes, which began their days at Sunne setting from evening to evening, according to that in Genesis: the evening and the morning was the first day.

Vgl. Bavinck, a. w. II. blz. 507, 529. Gen. 1 rekent de dag van morgen tot morgen.

2) Prof. J. M. S. Baljon in zijn Commentaar op het Evangelie van Mattheus. Groningen 1900. blz. 424.

3) W. Lotz. Sabbath. art. P. R. E3 Bd. XVII. S. 291.

4) Amesius, Med. Theol. II, C. 15, 36.

5) Vgl. Dr. A. Kuyper, a. w. blz. 108. Over Israel zou het licht opgaan, voor ons is het opgegaan en daarom begon Israëls Sabbat in de avond als de dag zou komen, maar vangt hij voor ons in de morgen aan, als het licht er is. Vgl. blz. 52. 219

bezoedel de Sabbat - des Heeren niet gewezen op Matth. 24: 20, Klaagt.: 7, Lev. 19: 30, Ex. 1:6: 29, Neh. 13: 15 -19, Ex. 34: 21, Jes. 1: 14, 15 en 2 Tim. 3: 5, terwijl in

hoofdstuk XVI van het tweede boek der gewetensgevallen Ex. 16.: 29 en Neh. 13: 15-17 voorschriften zijn ter strikte onderhouding der Joodse rust.

Amesius ging in zijn Sabbatsbeschouwing verder en was ten deze Puritein 1). Perkins' Sabbatsopvatting is - zoals uit liet voorafgaande genoegzaam blijkt - de bestudering heden nog overwaard. Hem komt de eer toe, een der eerste theologen te zijn geweest, die de Gereformeerde Sabbatsbeschouwing, (afgezien van een paar detailpunten) principieel heeft toegelicht 2).

1) Zie Dr. H. Visscher G. Amesius enz.. blz. 187-200.

2) Vgl. Dr. A. Kuyper a. w. blz. 66, 75.

221

f. Perkins' verhouding tot de Engelse Staatskerk.

In een verhandeling over Perkins als godgeleerde, mag zekerlijk zijn verhouding tot de bisschoppelijke Kerk niet onvermeld blijven. We weten reeds, hoe hij zich als fellow van Christ-college over verschillende ceremoniën dier kerk had uitgelaten. Het was zijn begeerte in haar te blijven, niettegenstaande het vele, dat hem als Puritein moest hinderen. Vandaar, dat we gedurig in zijn werken, zowel het verlaten der Kerk als het bespotten der Puriteinen, ten strengste veroordeeld zien.

Indien de Kerk dwaalt in het wezen der leer of in het fundament, dan moeten we overwegen, of zij uit menselijke zwakheid of uit hardnekkigheid dwaalt. Geschiedt het uit zwakheid, dan mogen we haar niet verlaten. Daaruit zien we, dat niemand zich van de Engelse kerk mag afscheiden 1). Christus en de Apostelen scheidten zich niet van de Joodsche kel'k af; wier doctores - de Schriftgeleerden en de Farizeeërs - in sommige fundamentele leerstukken dwaalden. Dit voorbeeld moet ons leren de Engelse kerk niet te var laten om sommige gebreken, die in haar gevonden worden 2).

1) Jude vs. 19, Vol. III p. 574.

2) Matth. 5: 29, 30, Vol. III p. 65. Matth.: 6, p. 221, Matth. 7: 29, p. 264. Openb. 2; 2, p. 265. Gal. 1: 2. Vol. II p. 161. Gal. 5: 20 p. 335.

An Exposition of the Creede: Christ's Arraignment Vol. I p. 196; Of the Church p. 304.

Toen de Joden de Heere des Levens hadden gekruisigd, bleven zij nog een kerk (indien er een kerk op aarde was) en de Apostelen scheidten zich van hun vergaderingen niet af, totdat zij door de apostolische bediening voldoende overtuigd waren, dat Christus de ware Messias was. Zoolang een kerk zich niet van Christus scheidt, moeten wij van haar niet scheiden. Hieruit blijkt, dat de handelwijze van hen, die zich van ons afscheiden, zeer slecht en scheurmakend is 1).

Aan de anderen kant zijn de klachten, die Perkins aanheft over de spot en hoon, waarvan de Puriteinen het. mikpunt waren, zeker niet minder in aantal. Wie weet niet, dat diegenen, die ernst maken met het leiden van een nieuw leven, met bijnamen en schimpscheuten worden. bejegend? 2) Wie worden zo met verachtelijke termen van «Puriteinen» en «Preciesen» gebrandmerkt als zij, die het meest trachten de reinheid des harten in een goed geweten te verkrijgen en te behouden 3)

1) An Eaposition, of the Creede: Of the Church, Vol. I p. 307.

2) An Exposition of the Creede: Christ's resurrection. Vol. 1, p. 244. Vgl. Creation of

Angels, p. 149.

Of Gods free grace and mans free wilt. Vol. I, p. 744..el treatise. of eallings. Vol. I. p. 753. Mans naturall imaginations. Ch. 5. Vol. II. p. 472.

Matth. 6: 33. Vol. III. p. 189.

3) Matth. 5: 8. Vol. III. p. 15- vs. 11 p. 21; Matth. 7: 1. p. 195; vs. 26. p. 258; vs. 29. p. 263.

222

In deze zorgeloze dagen wordt religie «preciesheid» geacht en hare belijdenis een voorwerp van verachting 1). Zij, die enige goede dingen hebben, worden in deze tijd gewoonlijk voor huichelaars uitgemaakt en hun religie voor huichelarij 3).

Zonder er opzettelijk bij stil te staan, kan Perkins niet nalaten bij de behandeling van zich daartoe lenende Schriftplaatsen zijn gemoed uit te storten, wanneer hij de vervolging aanschouwt, waaraan vete vromen in zijn dagen, waren blootgesteld of de rasse veroordeling, door velen over zijn kerk uitgesproken.

Op bittere toon zegt hij, dat zij, die van de Engelse Kerk scheiden om het bederf, dat in haar gevonden wordt, verre zijn van de Geest van Christus en van zijn Apostelen 3), dat de Brownisten en Sectariers blind en gek zijn, die niet kunnen zien, dat de Engelse Kerk een prachtige hoop van Gods koren is 4).

Zijn ideaal is, gelijk dat van Cartwright en zoveel anderen, de verbreiding der Gereformeerde waarheid in de van Roomse smetten niet geheel en al gezuiverde Anglicaanse Kerk. Hiermee hangt ongetwijfeld samen, dat hij verschillende dingen verdedigt, waaraan een Roomse bijsmaak niet te miskennen valt.

Het vasten, gelijk dat in de Engelse Kerk in zwang was, werd door Perkins meermalen in bescherming genomen.

1) Openb. 1: 6. Vol. III. p. 228.

2) Gal. 5: 21. Vol. II. p. 335.

3) The Combate between, Christ and the Matth. 4: 5. Vol. III. p. 389.

4) An exhortation to repentance. Zeph. 1: 1, 2. Vol. III. p. 425. These Brownists and Sectaries are blind and besotted. 223

Om verschillende redenen veroordeelt hij het vasten der Roomsens. Het voorschrijven van bepaalde tijden, die noodzakelijk moeten worden in acht genomen, strijdt met de vrijheid, die Gods Kerk ten deze opzichte heeft. De Engelse kerk legt deze tijden niet met noodzaak, noch ter zake der religie op, maar uit burgerlijke en politieke oogmerken 1).

In zijn Reformed Catholike 2) geeft Perkins nader te kennen, wat hij met dit laatste bedoelt: n.l. om het vee te laten voorttellen en het beroep der vissers in stand te houden! Overbodig is het te zeggen, dat de redenen, die hij voor een bepaalden vastentijd aanvoert, wel arm, zijn, hetgeen niet het geval is, wanneer hij de betekenis der religieuze vasten in het algemeen, haar oorzaak, wijze en doel, uiteenzet.

Vraagt men, welke houding in het gebed moet worden aangenomen, dan antwoordt Perkins, dat God in Zijn Woord geen enkele bijzondere houding van het lichaam heeft voorgeschreven, hoewel het Woord Gods zekere algemene regelen geeft om bij het openbare en persoonlijke gebed in acht te nemen. Wij moeten ons in het openbare gebed er mee tevreden stellen de loffelijke wijze en gewoonte te volgen van die

bijzondere Kerk, waartoe wij behoren. Want het afwijken van de gewoonten van bijzondere Kerken veroorzaakt in zulke gevallen dikwijls scheuring en onenigheid 3). Hoe Perkins verder over de vele gravamina dacht, die de

1) Oase, of conscience. 2 Bk. Ch. 15. Vol. II- p 104. Vgl. 3 Bk. Ch. 4. Seet. 2. p. 129,

2) Ch. 12. Vol. I. p. 596.

3) Cases of conscience 2 Bk. Ch. 6 III. Quest. Vol. II p. 67.

224

Puriteinen tegen de Engelse Staatskerk hadden 1), komt op geen enkele plaats in zijn werken uit. Zorgvuldig heeft hij elke goed- of afkeuring dienaangaande vermeden. Alleen over de formulier-gebeden heeft hij breedvoerig zijn mening uiteengezet, zoals we in een volgend hoofdstuk zullen zien.

Slechts op één bepaald punt wordt het Perkins te machtig. Hij kan niet nalaten daartegen meermalen zijn stem te verheffen. Hij noemt het n.l. een zonde van de dienaren tegenover hunnen naaste, dat zij Gods Woord niet volgens hunnen last prediken en hij gispt, het feit, dat tal van leraren niet in die bijzondere gemeente wonen, welke hun is toevertrouwd 2).

Van Puriteinsen zin 3) getuigt ook de vermaning, dat de studenten zich niet te lang aan die studiën moeten geven, die iemand van de praktijk der hoge bediening afhouden k). Eigenaardig Puriteins is ook, dat Perkins de ouders op het hart bindt, dat zij met zorg en overleg passende namen aan hun kinderen moeten geven,

1) zie boven blz. 10.

2) Golden Chaine. Ch. 25. Vol. p. 55. The Ark of prophecying. Vol. II p. 672.

Vgl. A second treatise of the &dies and dignities of the Ministerie. Vol. III p. 444: carelesse Non-residency.

3) Mullinger. Un. Cambr. II p. 275. The Puritan party - were never weary of asserting that the almost continuous residence of these beneficed fellows at college instead of at their cures was detrimental both to the University and to the Church, terwijl Whitgift dit verdedigde, 1. c. p. 276-

4) A treatise of the duties etc. Job. 33: 23, 24. Vol. III p. 434. Vgl. jude vs. 12, Vol. III, p. 555. 225

welke hen kunnen herinneren aan Gods beloften, godzaligheid of enigen goeden plicht 1).

Of Perkins de onderschrijving van Whitgift's artikelen afkeurde, is twijfelachtig 2).

De suprematie der kroon in kerkelijke zaken werd door hem grif erkend. Hij verweet aan Th. Becket, aartsbisschop van Kantelberg, die het eerst het koninklijk gezag in geestelijke zaken verwierp, dat hij inderdaad gehoorzaamheid aan zijn koning weigerde 3). Na het voorval van 1587 heeft hij zich blijkbaar in het openbaar omzichtiger uitgelaten, zodat zijn stelselmatig ontwijken van vele kwestieuze punten niet vreemd is.

De vermaningen, die hij in het hoofdstuk betreffende de wijsheid in zijn Gases of conscience geeft 4), zijn typerend voor zijn standpunt in kerkrechterlijke aangelegenheden. Wij moeten aan de invloed van de tijd, waarin wij leven, toegeven, zegt hij, voor zover dit

1) The government of the tongue. Ch. 5. Vol. 1 p. 444.

Zie Heylyn, Aërius Redivivus p. 254. It was agreed by Snape and Cartwright, that the

Minister in Baptizing Children should not admit of any such names as had been used in the time of Paganism, the names of Idols and the like. Out of which Forge came their Accepted, Ashes, Consolation, Dust, Fromabove, Kill sinn etc.

2) zie boven blz. 51.

3) The demonstration of the pro(kme: the Primacy of the bishop of Rome. Vol. III p. 585.

In de geest der koningin was zeker wel het volgende: The plaine truth is, that the Church goods and lands may be sometimes upon some occasions alienated. Kings and Primes, that are the Patrons and Protectors of the Church may alienate Church lands (where they are excesse). Jude vs. 12. Vol. III p. 555.

4) Bk. 3. Ch. 2. Vol II p. 116.

226

verenigbaar is met het behoud des geloofs en van een goed geweten. Hij motiveert dit o. a. nader met een beroep op Hd. 15, dat de Apostelen om de zwakheid der Joden het gebruik der besnijdenis en de onthouding van het bloed en het verstikte toelieten 1). - Indien wij de goede dingen niet op die uitnemende manier kunnen doen, zoals we zouden willen, moeten we ons met het mindere tevreden stellen Pred. 7: 16. *Wees niet al te rechtvaardig!*

1) Vgl. Openb. 2: 15. Vol. III p. 300.

Acts 15 is fornication reckoned among things indifferent. Hence it followeth not, that it is indeed a thing indifferent.

g. Perkins' opvatting van de matigheid.

Wie bekend is met de wijze, waarop de Puriteinen menigmaal door hun tegenstanders werden afgebeeld 1), kan niet licht de indruk van zich afzetten, dat een rigoristisch ascetisme de grondtoon van hun leven vormde. Reeds Calvijn wordt door Baudrillart in zijn «oeuvre magistrale», 2) Histoire du luxe een «Lycurgue protestant» 3) genoemd. Na de tekening van het rigorisme van Charron, volgens wien het zich kleeden reeds een soort weelde zou zijn 4), zegt hij: «La Réforme protestante s' est montrée souvent rigoriste dans le même sens. Qui le fut plus que Calvin à Genève? 5) Spreekt het niet vanzelf, dat men hetzelfde rigorisme zo mogelijk nog verscherpt, bij de Puriteinen meent aan te treffen, die in sommige punten, b.v. in de Zondagsheiliging Calvinistischer waren dan Calvijn zelf?

Toch is dit niet zo. Wij zullen tenminste van Perkins zien, dat hij - evenmin als Calvijn - in een eenzijdig klagen over het bederf der weelde opging, maar toonde voor alle - mits eerbare - genieting een plaats te hebben.

1) Strype Annals II p. 5, when they walked in the Streets, they hung down their Heads, looked austere, and in Company sighed much and seldom or never laughed: so Whitgift.

2) Alzo E. de Laveleye in zijn Le socialisme contemporain, Bruxelles, La Haye 1881, p. 424.

3) 2e Ed. Paris 1880-1881. Vol. III p. 687.

4) Vol. I p. 37.

5) l. c. p. 39-

228

Breedvoerig bespreekt Perkins de kwesties betreffende de matigheid. Bijna de helft van het derde boek van zijn *Cases of conscience* wordt er aan gewijd 1).

Hij definieert matigheid op gebrekkige wijze als een deugd, die begeerte of lust matigt. Deze matiging bestaat in het gebruik van rijkdommen, van spijs en drank, van kleding, van genoegens, waaronder de vermaken worden behandeld. Wij zullen natuurlijk bij al deze punten niet even breed stilstaan, maar alleen het meest belangrijke naar voren brengen.

Sommige rijkdommen en goederen - zegt Perkins - zijn noodzakelijk, andere niet. Deze noemt de Schrift overvloed. Ze zijn in tweeërlei opzicht noodzakelijk: voor de natuur of voor de persoon des mensen. Zonder de eerste kan de natuur en het leven niet wel onderhouden worden; zonder de laatste 's mensen staat en waardigheid niet. Perkins heeft een open oog voor het betrekkelijke hiervan. Hij denkt er niet aan dienaangaande een voor allen en altijd en overal geldende mate van genoegzaamheid vast te stellen. Deze is veranderlijk 2). Indien iemand naar goederen verlangt, die niet noodzakelijk zijn voor zijn natuur of persoon, zondigt hij.

Er zijn twee soorten goede dingen: sommige zijn eenvoudig goed, d. i. zowel in zichzelf als voor ons

1) 1. c. 3 13k. Ch. 4 p. 124-143.

2)], c. p. 125. Vgl.: W. Roscher. System der Volkswirtschaft¹. Die Grundlagen der National ökonomie, 4e Aufl. 1861, S. 446. Der Begriff Luxus ist ein durchaus relativer.

229

b.v. vergeving van zonden 1) en andere, die hoewel zij goed in zichzelf zijn, niet altijd goed zijn voor ons b. v. overvloed van rijkdommen 2).

Er zijn volgens Gods Woord drie gevallen, waarin iemand alles moet verlaten: indien hij buitengewoon en onmiddellijk geroepen is om het Evangelie aan alle volken te verkondigen; wanneer iemand voor het belijden van Christus' naam van alles beroofd wordt in dagen van beproeving; wanneer in tijd van vervolging, hongersnood en oorlog de nood zo groot is, dat zij een ogenblikkelijke bijstand eist, die op geen andere wijze kan verkregen dan door het geven en veropen van de goederen, die iemand heeft 3).

De pauselijke praktijk om zich aan vrijwillige armoede over te geven heeft geen enkelen grond, tenzij iemand een bijzondere roeping en bevel van God heeft om aldus te doen. De wet der natuur schrijft een onderscheid in bezittingen en eigendom van landerijen en goederen voor, welke wet door het Evangelie niet wordt vernietigd. Matth. 19: 21 bevat een persoonlijk en bijzonder gebod, Matth. 10: 9 een tijdelijk 4).

In de tweede plaats bespreekt Perkins de vragen, die de matiging van onzen lust in het gebruik van spijs en drank betreffen. Er moet onderscheid in de spijzen worden gemaakt om redenen van gezondheid, 1 Tim. 5: 23, ergernis 1 Cor. 8: 13, Rom. 14, van burgerlijke en politieke orde. zo zijn er in onze maatschappij

1) 1. c. p. 125.

2) 1. c. p. 126.

3) II Quaest. p. 127.

4) p. 128.

230

vlees- en visdagen vastgesteld ten algemenen nutte 1). Het verbieden van het bloed en het verstikte, Hand. 15: 20, gold alleen voor een tijd, zoolang de Joden zwak bleven, maar niet ten opzichte van het geweten. Met een goed geweten mag iemand wel niet

tegen, maar toch bezijden de wet op verboden tijden vlees eten 2). Wij mogen de schepselen in Christelijke vrijheid gebruiken, niet louter uit noodzaak om onze honger te voldoen en onze dorst te lessen, maar ook vrij en mild tot Christelijk genot en genoegen. Want deze vrijheid heeft God aan alle gelovigen toegestaan. Om reden van deze vrijheid, door Christus voor ons verworven, mogen wij deze en dergelijke schepselen Gods met blijdschap en verheuging gebruiken. 3)

Wat de matiging van onzen lust in het gebruik van kleding aangaat, merkt Perkins op, dat gouden en zilveren versierselen, kostbare stenen enz. wettig mogen worden gedragen - niet door allen, maar alleen door hen, bij wie zij passen 4). 4 Tim. 2: 9, 1 Petr. 3: 3 richten zich tegen het misbruik in zwelgerij en overdaad. In deze dingen moeten we letten op het oordeel en voorbeeld van bescheiden, ernstige en spaarzame personen in iederen rang en stand 5). Men mag niet die mode in andere landen gebruikelijk, hier invoeren. Zef. 1: 8.

1) Sect. 2. I Quest p. 129 (zie boven blz. 223).

2) 1. c. p. 130.

3) II Quest. p. 131.

4) Sect. 3. I Quest. p. 134.

Desgelgs op Heb" 11: 3. Vol. III p. 11. I denie not the use of gorgeous apparell to those, to whom it belongs.

5) II Quest. Sect. 1 p. 135. '231

Deze éne zonde heeft het Engelse volk gebrandmerkt als het meest ijdele volk, dat er onder de hemel is 1). De bedoeling der kleding is drievoudig: ter wille der noodzakelijkheid, der eerbaarheid') en der ere des lichaams. Afgekeurd moet, dat verschillende personen gewoon zijn klederen van zulk een snit te hebben, dat hals en borsten voor een groot deel onbedekt blijven 3). Onder verwijzing naar Izebel wordt eveneens alle soort blanketsel afgekeurd, omdat blanketten een bewijs is, dat men in Gods werk gebreken vindt. Degenen, die zich daarmee afgeven, zijn - zegt Perkins met Tertullianus - des duivels dienaressen. Wel mogen we enige mismaaktheid in het lichaam zoeken te bedekken 4), maar alle veinzerij (waartoe blanketten behoort) wordt veroordeeld. Wij moeten van onze kleding een geestelijk gebruik maken. Wanneer wij onze klederen uitdoen, dan worden wij vermaand de ouden mens af te leggen; wanneer wij onze klederen aandoen, dan behoort dit ons te loeren ons voor te bereiden, dat we Christus zullen ontmoeten. Indien wij van onze kleding niet dit gebruik maken, dan gebruiken wij

1) 1. c. p. 136. Vgl. hiermee Reformed Catkolike. Vol. 1

p. 620, to travell out of the precincts of the Church onely for pleasures sake and to see strange fashions hath no warrant, waartoe de niet ongegronde vrees meewerkte, dat men bij zijn terugkeer met pauselijke gevoelens zou besmet zijn; zie Strype Life of Whitgift, p. 91.

2) Sect. 2, p. 137.

3) 1. e. p. 138. Vgl. Openb. 3: 17. Vol. III p. 361. If necessity would permit, the whole body both face and hands should be covered.

4) 1. c. p. 138.

232

haar niet recht, maar misbruiken wij haar veeleer 1).

Het laatste gedeelte van het hoofdstuk is het meest belangrijke. Het behandelt vragen,

die weldra brandend zouden worden 2). Het gaat n.l. over de matiging van onzen lust in het gebruik van genoegens en ontspanningen. De eerste vraag is deze: of ontspanning voor een Christen geoorloofd is.

Perkins beantwoordt haar bevestigend. Rust van de arbeid met verfrissing van lichaam en gemoed is nodig. De Christelijke vrijheid geeft ons het recht Gods schepselen te gebruiken, niet slechts voor onze nooddrift, maar ook voor een gepast en behoorlijk genot.

De tweede vraag is deze: welke soorten van ontspanningen geoorloofd en betamelijk zijn en welke niet.

Alle geoorloofde uitspanning - zegt Perkins - bestaat alleen in het gebruik van middelmatige dingen, die in zichzelf noch bevolen, noch, verboden zijn. Uit genoemden regel volgt drieërlei:

1. ontspanning mag niet bestaan in het gebruik van heilige dingen, daarom is het wel gezien, dat de toneelspelen, die in verschillende steden van Engeland in gebruik waren, zijn afgeschaft, aangezien zij niets anders waren dan de geheel of gedeeltelijk in een spel veranderde Bijbelse geschiedenis 3).

2. Ontspanning mag niet gezocht in de zonden en overtredingen der mensen. Zij behoren ons stof tot

1) 1. c. p. 139.

2) Vgl. Dr. H. Visscher a. w. blz. 175-487.

3) Vgl. Fuller. Ch. Hist. VII Bk. p. 392. In the first of Queen Elizabeth Scripture-plaies were acted even in the Church itself - Such Pageants might inform, not edify, though indulged the ignorance of that Age.

233

droefenis te geven. Daarom moeten de gewone toneelstukken afgekeurd want zij zijn niet anders dan een voorstelling van de ondeugden en misdrijven der mensen 1). Ook het dansen moet afgekeurd, n.l. het gemengde dansen van mannen en vrouwen (bijzonder na plechtige maaltijden), vergezeld van vele dartele gebaren. Het is niet beter dan een blaasbalg van wellust en onreinheid. Het dansen van Mozes, Aäron en Mirjam bij de Roode Zee, van David voor de Ark, van de dochters van Israël, toen David de overwinning behaalde op Goliath, was van een andere soort: niet gemengd, maar enkel mannen tezamen en vrouwen op zichzelf. De oorzaak van hun dansen was geestelijke vreugde en het einde daarvan lof en dankzegging. Pred. 3: 4, Ps. 30: 12, Jer. 31: 4, spreken van het bovengenoemde heilige dansen en niet van het dansen in onzen tijd, het dansen in eigenlijken zin, maar. van de vreugde, die in dansen haar uitdrukking vindt.

3. We mogen geen ontspanning maken van Gods oordelen of van de straffen der zonde, Lev. 19: 14. Daarom hebben wij ons niet met hem, die van nature dwaas is, te vermaken. Toch durft Perkins het feit, dat de aanzienlijken narren in hun woningen hielden, niet veroordelen, want zij mogen dit doen om een dagelijks schouwspel van Gods oordeel voor ogen te hebben en te bedenken, hoe God op gelijke wijze met hen had kunnen handelen. Desniettenstaande is het vinden van een geestelijk genot in de dwaasheid van zulke personen niet loffelijk. De berenstrijd en het

1) Sect. 4. p. 140. Vgl. Gal. 3: 13, 14. Vol. II. p. 239. A treatise of conscience. Ch. 3. Vol. I. p. 539.

234

hanengevecht zijn geen geschikte ontspanningen. Het stierengevecht is eenmaal in gebruik en wordt daarom in onderscheiding van eerstgenoemde vermaken door het burgerlijke gezag bevolen. De tegenzin en de wreedheid, welke het een beest toont tegenover het andere, is de vrucht van onzen opstand tegen God en moet ons eerder brengen tot droefenis dan tot blijdschap.

Spelen kunnen in drie soorten verdeeld: spelen van vernuft of ijver, kansspelen en een menging van beiden. De eerste zijn zulke, die door de kunde en ijver des mensen verricht worden, als bijv. schieten, worstelen, muziek, schaken.

Alle deze, die voornamelijk afhangen van de kloekheid van verstand en lichaam, zijn zeer aanbevelenswaardig.

Kansspelen zijn zulke, waarbij het toeval alleen regeert en het spel bepaalt, zoals het dobbelen en verschillende kaartspelen. Zuivere kansspelen zijn naar de overeenstemming van godzalige theologen ongeoorloofd om de volgende redenen. Zuivere kansspelen zijn inderdaad loten. Het lot werpen nu is een godsdienstige handeling, waarin wij aan God de beslissing over gewichtige dingen laten, die op geen andere wijze kunnen beslist worden 1).

1) Vgl. A golden chaine. Ch. XXII. Vol. I. p. 43. We are not to use lots but with great reverence in that the disposition of them immediately commeth from the Lord and their proper use is to decide great controversies.

Discoune of Witchcraft. Vol. III. p. 625. The Lot is an ordinance of God, appointed for speciall ends and purposes. There be three sorts of Lots: the Civill, the Sporting and the Divining lot. The civill use of Lots is when they be used for the end of controversies. The civill use of Lots hath his warrant in Gods Word, so it be lawfully used. - The Sporting lot is that, which is commonly used for some vaine and unnecessarie end as to set up bancke rupts or such like. The divining Lot, performed by the opening of a Booke or the casting of a Die - thereby to deciare good or bad successe, cannot be done without confederatie with Satan either explicite or impliceite.

235

Bij het lot werpen zijn vier momenten te onderscheiden:

een toevallige daad door ons verricht als het werpen van een dobbelsteen; de toepassing dezer daad ter beslissing van enig bijzonder geschil, waarvan de beëindiging vrede, orde en liefde onder de mensen handhaaft; de belijdenis, dat God een soeverein Rechter is om dingen te beslissen, die op geen andere wijze kunnen worden beslist; een smeekbede, dat God door de beschikking van het lot, wanneer het geworpen is, de uitkomst zal willen bepalen, Hand. 1: 21, 25, 26.

Omdat dus het lot werpen een plechtige, godsdienstige handeling is, mag dit niet voor vermaak worden gebezigd. Zulke spelen zijn geen ontspanning, maar geven veeleer stof tot verwekking van onstuimige hartstochten, als vrees, droefheid, enz. Hebzucht is gewoonlijk hun aller grond (1. c., p. 141.)

De derde soort spelen zijn van gemengde aard. Zij worden gedeeltelijk door het toeval, gedeeltelijk door het vernuft beheerst. Toeval begint hier het spel en kunde behaalt de overwinning.

Hiertoe behoren sommige kaartspelen. Nu is de gewone opvatting der theologen, dat zij evenmin moeten aanbevolen als eenvoudig veroordeeld worden en indien men ze gebruikt, dan zeer spaarzaam. Anderen houden die gemengde spelen voor ongeoorloofd en oordelen, dat de uitdeling zelve der kaarten een lot is, omdat zij een louter toevallige handeling is.

Maar Perkins houdt de loutere uitdeling der kaarten voor geen groter lot dan het uitdelen van een aalmoes, wanneer de vorstelijke aalmoezenier de hand in zijn zak steekt en aan de een zes, aan een tweede twaalf, aan een derde twee stuivers geeft, zonder een keuze te doen. Deze toevallige verdeling is geen lot, maar alleen een toevallige handeling.

Nu zijn er in een lot twee dingen: een toevallige handeling en de toepassing dier handeling ter beslissing van een bijzondere en onzekere uitkomst. Het uitdelen der kaarten is wel een toevallige handeling, maar de beslissing der onzekere overwinning hangt in gemengde spelen niet van het uitdelen der kaarten, maar van het vernuft en de kunde, ten minste van de wil des spelers af.

Echter is het veel veiliger en beter zich van gemengde spelen te onthouden dan ze te gebruiken. Waar zij zijn afgeschapt, moeten ze niet weer hersteld, omdat, naar de gewone ervaring leert, vele misbruiken en ongelegenheden met hen gepaard gaan.

De derde vraag is deze: hoe moeten wij ons ontspannen? Ter beantwoording hiervan geeft Perkins enige regelen (III Quaest p. 142.)

Het blijkt genoegzaam, dat Perkins een gezonde Puritein is. Van alle rigorisme en ascetisme is hij afkerig. Hij ziet de veelvormigheid van tijden en standen en ontleent aan de Heilige Schrift terecht slechts enkele grondregelen, die ons in deze dingen kunnen en moeten leiden. De veelvuldige klachten, die hij in zijn werken over de grootsheid, bijzonderlijk ten opzichte der kleding, aanheft, schijnen als we een autoriteit als Dexter mogen geloven, niet ongegrond te zijn geweest 1).

In zijn veroordeling van toneel, dans en kaartspel is Perkins vertegenwoordiger van het Puriteinse 2) en tegelijk echt Gereformeerde standpunt 3).

Het peil der stukken, die in Perkins' dagen in de schouwburg vertoond werden, stond zeker niet hoog. Taine zegt ten minste van de karakters, die door de toneelschrijvers ten tijde van koningin Elisabeth werden uitgebeeld: zij hebben een vocabularium van vuile woorden, even volledig als dat van Rabelais en zij putten het uit. In deze tijd en op dit toneel was welvoegelijkheid iets onbekends. De gesprekken der heren en dames waren vol ruwe zinspelingen. We zouden een bierhuis van het laagste allooi moeten vinden om nu dergelijke woorden te horen 4).

Perkins' leerling Amesius 5), die breder uitwerkte,

1) H. M. and M. Dexter. The England and Holland of the Pilgrims. p. 12. Much apparel of the time would seem to our modern eyes exaggerated, if not preposterous. Tot staving hiervan geeft Dexter verschillende voorbeelden. p. 12, 13.

2) Zie boven blz. 168.

3) Dr. A. Kuyper. Het Calvinisme. Amsterdam-Pretoria. blz. 65, 66.

Zie Dr. A. C. Duker. Gisbertus Foetins. Leiden. II. Vierde Hoofdstuk. - Puriteinse precysheit blz. 234-251 en Vijfde Hoofdstuk. „Roepende" zonden en kleine ongerechtigheden 340-345.

4) Taine English Literature: Shakespeare, bij D. Campbell. The Puritan in Holland, England and America. Vol. II, p. 131, 132. (Note.)

5) De conscientia. Lib. V. Cap. 39, 23. Chorea vulgare vel luderae saltationes, mixtae vel sociae inter virum et mulieres habitae sunt prorsus damnandae; 26 Ludici scenici, talen saltem, quales iam in usu vulgari habentur, sunt prorsus damnandi., Cap. 45, 10. Variis modis vertitur (se. contractus sortium) in peccatum – si - vel absque gravi causa vel absque reverentia adhibeantur.

wat zijn leermeester beknopt had saamgevat, is in al deze punten niet minder streng. Lenige onzekerheid valt er wel bij Perkins op te merken. zo bv. wordt het houden van

hofnarren door hem afgekeurd, tenzij het - o sancta simplicitas - dienen moet om Gods oordeel staag voor ogen te hebben. Beren- en hanengevechten zijn ongepaste ontspanningen, maar bij het houden van stierengevechten legt hij zich niet zonder inconsequentie neer 1).

Het geestelijk gebruik, dat we volgens Perkins van onze kleding moeten maken, is zeker wel een pérabastat akko yévog. Sieffert, voorzeker geen vriend van de casuïstiek getuigt van Perkins' cases of con. science 2). «Der Geist seines Buches ist ein streng puritanischer, aber doch nicht gerade extrem rigoroser, insofern er wohl Schauspiel, Tanz, Tierhetzen, Hazardspiele, aber nicht allen Luxus, alle Vergnügungen, nicht einmal alle Spiele verwirft.» Deze beoordeling is juist.

1) Bogere en lagere standen zochten in deze dingen hun vermaak. Koningin Elisabeth vergastte hierop de vreemde gezanten, - zelf schepte ze er bijzonder veel genoeg in. D. Campbell 1. c. Vol. I, p. 341.

2) P. R. E3. Bd. X. S. 120. Art Kasuislik. Vgl. Hoppe, a. a. O. S. 25. In seiner Schrift de casibus conscientiae eifert er (d. h. Perkins) für die strengste äussere Lebenszucht, z. B. in der Sonntagsfeier; daher ist aber sein Urtheil ober alles, was das innere Leben angeht, ein milder und freies. 239

In Prinzipien-reiterei is Perkins nergens in dit hoofdstuk vervallen. Eerder is hij in sommige punten te slap dan te streng. Hij was er verre van af om in een geforceerde beginselvastheid (b.v. bij de spelen van gemengde aard) zijn kracht te zoeken Vrij heeft ook, hij tegenover de dingen der wereld gestaan. Het was alles van hem - *maar hij was van Christus.*

241

h. Over de geestelijke verlatingen en aanvechtingen.

Het kan natuurlijk niet onze bedoeling zijn al de geschriften, waarin Perkins' piëtistische gezindheid aan het licht komt, te bespreken.

Wij zullen ons bij enkele, de meest kenmerkende, bepalen om alzo een indruk te ontvangen van de geest, door welken zij allen gedragen worden.

Deze geschriften zijn: A treatise, tending unto a declaration whether a man be in the estate of damnation or in the estate of grace. Vol. I, p. 354-420, welke uit acht kleine verhandelingen bestaat: How farre a Reprobate may goe in Christian religion. The estate of a true Christian in this life, which also sheweth how farre the doet being called goe beyond all Reprobates in Christianity. A Dialogue to the same purpose gathered out of the savorie writings of Master Tindall and Bradford. How a Reprobate may performe all the Religion of the Church of Rome. The conflicts between Satan and a Christian. How the word of God is to be applied aright unto the conscience. Consolations for the troubled consciences of weake Christians. A Declaration of certaine spiritual) Desertions. - A Case of conscience, resolued out of the word of God: How a man may know whether he bee the childe of God or no. Vol I, p. 422-428. A direction for the government of the tongue according to Gods Word, p. 440-452. Two treatises: 1. Of the nature and practise of Repentance, p. 454-469; 2. Of the Combate of the Flesh and Spirit, p. 469-474. A. treatise how to live well in all estates and times, specialty when helpes and comforts faile, p. 475-486. A salve for a sicke man: or a treatise containing the nature, differences and kinds of death: as also the right mannen of dying well. And it may serve for spiritual' instruction to 1°. Marriners, when they goe to sea. 2. Souldiers when they goe to battell. 3. Women when they travel with childe, p. 488 -514. A declaration of the true

marmer of knowing Christ crucified, p. 625-634. A graine of musterd seede: or, the least measure of grace, that is or can be effectually to saluation, p. 637-644. The true gaine: more in worth then all the goods in the world, p. 645-668. Epieikeia or a treatise of Christian equity and moderation. Vol. II, p. 436-452. A treatise of mans Imaginations shewing his naturall evill thoughts; his want of good thoughts; the way to reforme them, p. 456-483. An Exhortation to Repentance grounded upon Zeph. 2: 1, 2. Vol. III, p. 411-427'.

(Hepp e, a. a. O. S. 6.)

Der Pietismus ist eine spezifisch, protestantische evangelisch kirchliche Erscheinung, welche zu definieren ist als das Streben nach Vervollständigung der Kirchenreformation des sechzehnten Jahrhunderts als einer bloßen Reform der Lehre durch Erweckung der piëtas oder durch eine Reform des Lebens.

Wanneer wij Perkins een Pietist noemen, dan weten we zeer wel, dat er tussen het Duitse Pietisme en het zijn een groot onderscheid bestaat, voornamelijk uitkomende in het verschillend standpunt, dat beiden tegenover de kerk innemen. Echter menen we Perkins niet alle vrijmoedigheid onder de Piëtisten te mogen rekenen, in 't bijzonder om de wijze, waarop hij het Christelijk leven met zijn „verlatingen en aanvechtingen" tekent. Vgl. C. Mirbt, die (Art. Pietismus in P. R. Bd. XV. S. 794) evenals Prof. Dr. H. H. Kuyper in „De Heraut" van 10 Maart 1912 N°. 1784 het Piëtisme voor een beweging in de Lutherse Kerk van Duitsland gedurende de 17e en 18e eeuw houdt: Allen pietistischen Richtungen und Typen aber ist die, wenn auch verschieden stark ausgeprägte Meinung gemeinsam, in einem regen religiösen Gefühlsleben die normale Behätigung lebendiger Frömmigkeit zu erblicken.

Uit het bovenstaande volgt, dat we de argumentatie van Liz W. Goeters. Die Vorbereitung des Pietismus in der reformierten Kirche der Niederlande bis zur Labadistischen Krisis 1670. Weimar 1909. Vorwort minder juist achten.

Perkins werd niet moede te herhalen, dat men met een bloot uitwendig voor waar houden der geopenbaarde waarheid niet kan volstaan. maar dat zij (om een volksuitdrukking te gebruiken) «bevindelijk moet worden gekend». Tegenover een dode orthodoxie, die gevaar liep om in leerheiligheid ten onder te gaan, legde hij de vollen nadruk op de praktijk der godzaligheid.

Whitaker had reeds in 1573 een Verhandeling uitgegeven, waarin het Puriteinse Pietisme werd bepleit 1) Perkins ging op dit voetspoor voort. «Spirituell desertions and assaults» vormen de onderwerpen, waarover hij gaarne handelt, zoals men dit van een godvruchtig man als hij was, kan verwachten 2).

Onder al de werken van Gods eeuwigen Raad is er geen wonderlijker dan verlating 3).

1) Hepp e, a. a. O. S. 23.

Tot mijn grote spijt heb ik ook dit tractaat niet in handen kunnen krijgen.

2) Vgl. Hepp e, a. a. O. S. 28. Anmerkung 1. Bezeichnend für de specifisch pietistischen Charakter dieser in England heimisch gewordenen Religiositeit, was der Bischof Hall in seiner Selbstbiographie bezüglich seiner Mutter berichtet: How often I blessed the memory of those divine passages of experimetaal Divinity, which I have heard from her mouth. Temptations, desertions and spiritual comforts mere her usual theme.

3) A declaration of certaine spiritual) Desertions. Vol 1, p. 415. 243

Deze is eeuwig en tijdelijk. Door de eeuwige verlatingen verlaat God om rechtvaardige oorzaken, Hem zelf bekend, geheel en voor eeuwig Zijn schepsel, ter volvoering waarvan God boze mensen en verworpenen in dit leven met verschillende bijzondere verlatingen bezoekt. Dit doet Hij door hen tijdelijke of geestelijke weldaden te schenken behalve die, welke de belofte des eeuwigen levens heeft 1).

Voordat verklaard kan worden, welke de verlatingen zijn, waarmee God zijn uitverkoren kinderen bezoekt moet dit worden vastgehouden: hij, die eens in de staat der genade is, zal daarin voor eeuwig blijven. Hieruit volgt, dat de verlatingen van Gods uitverkorenen ten eerste gedeeltelijk zijn, ten tweede tijdelijk.

Ofschoon deze verlatingen slechts voor een tijd zijn, is toch geen deel van het leven eens Christenmensen. van haar vrij. Er zijn twee manieren, waarop God zijn dienstknechten verlaat: nl. door het wegnemen van de een genade en er een andere voor in de plaats te stellen en door zijn genade als het ware in een hoek van het hart te verbergen. 2)

In het laatste geval zijn de uitverkorenen als de bomen in de wintertijd. Dit geschiedt, omdat de Heere zeer dikwijls in en door iets tegengestelds iets anders werkt. De genadegiften. Gods, eigen aan de uitverkorenen, worden begonnen, vermeerderd en openbaar gemaakt in of door, hetgeen met haar in strijd is. In deze verlating kan een mens geen verschil bespeuren tussen zichzelf en een verworpene. Indien met deze verlating. een gevoel van Gods toorn gepaard gaat, dan kwelt deze verborgene en geestelijke verzoeking de geest des mensen meer dan alle pijnbanken en galgen ter wereld.

1) 1. c. p. 415.

2) 1. c. p. 417.

244

Hare aanvallen zijn gelijk die van een koorts: Job. 6: 2, 3, 4; Ps. 6: 2, 3, 4, 5 (S, V.). Hieruit volgt volgens Perkins, dat men, wanneer een Evangeliebelijder op zijn uiterste wanhoopt, het verborgen oordeel aan God moet overlaten en in liefde het beste van hem denken 1). God neemt ten allen tijde maar bijzonderlijk in grote verzoeking, naar zijn grote genade de wil voor de daad aan. Ja, om verder te gaan, wanneer een Evangeliebelijder de hand aan zichtelven slaat, moet men, ofschoon dit een vreselijk geval is, steeds dezelfde meerling vast houden. Gods oordelen zijn zeer verborgen. Iemand kan zich zelfs in de doodstrijd bekeren. Niemand is in staat om de bodemloze diepten der genade en barmhartigheden, die in Christus zijn te begrijpen.

Er zijn twee wijzen, waarop iemand verlaten kan worden: nl. in straf en in zonde. Verlating in straf heeft dan plaats, wanneer God uitstelt het kruis en de kastijding, Zijnen kinderen opgelegd, te verzachten of weg te nemen. Verlating in zonde heeft plaats, wanneer God de bijstand Zijns. Geestes onttrekkend de mens in enige daadwerkelijke en smartelijke zonde laat vallen. Zoals de geneesheer tegen de natuur van vergif een krachtadig geneesmiddel maakt om de gezondheid te herwinnen 2), zo redt God door de zonde zijn dienstknechten van de zonde, maakt Hij van de zonde een geneesmiddel

1) 1. c. p. 418. Desgelijks The right way of dying well. Vol I

p. 492. Despaire, whether it arise of weaknesse of nature or of conscience of sin: though it fall out about the time of death; cannot preiudice the salvation of them, that are effectually called.

2) 1. c. p. 419. 245

om trots ter neer te werpen. God gebruikt deze verlatingen met drieërlei doeleinde: 1°. ter kastijding van zonden, die vroeger in 's mensen leven zijn geschied; 2°. opdat Hij de tegenwoordige staat Zijner dienaren zou beproeven; soms gebruikt de Heere deze verlating ter openbaring van een verborgen zonde, opdat de godzalige te dieper

vernederd woede en te ernstiger om vergiffenis smeke, soms dient zij om de verborgene genade des harten te verlevendigen; 3°. ter voorkoming van zonde. Menigvuldig is het gebruik, dat de goede Christenen van hun verlatingen moeten snaken 2).

Benauwdheid des geestes - zegt Perkins in zijn Cases of conscience - is er, wanneer iemand in zijn geweten en dientengevolge in zijn gemoedstoestand betreffende zijn staat voor God ontrust en ontsteld is. In deze benauwdheid zijn twee trappen: vrees en wanhoop. Alle geestesbenauwdheid heeft haar oorsprong in verzoeking, die begonnen is of aanhoudt.

Verzoeken zijn tweevoudig: der beproeving of der verleiding. Verzoeken der beproeving overkomen aan de mensen ter onderzoeking en ten bewijze van de genade Gods, die in hen is.

De verzoeken der beproeving zijn tweevoudig: een dadelijke en onmiddellijke strijd van het geweten met de wraak Gods en de beproeving van het kruis, dat is, van uitwendige verschrikking. De verzoeken der verleiding zijn zulke, waarin de mensen verlost worden om van God en Christus af te vallen tot enig soort van kwaad. Zij zijn drievoudig: onmiddellijk van de duivel, van 's mensen

1) 1. e. p. 420.

2) Bk. 1. Ch. VII. Vol. II p. 22.

246

eigen zonden en uit de verdorven inbeelding. Het beste en zekerste algemene geneesmiddel voor al deze soorten van verzoeking, die de mens overkomen, is de toepassing van de belofte des eeuwigen levens in en door het bloed van Christus 1). Bij het behandelen van de rechten weg om iemand in benauwdheid te vertroosten, somt Perkins de beginselen der genade op. zo is een verlangen om bekeerd te zijn en te geloven in een geroerd hart en geweten geloof en bekering zelve, ofschoon niet in de natuur, dan toch in de aanneming Gods 2). een Goddelijke smart, waardoor iemand bedroefd is over zijn zonden, omdat zij zonden zijn, is het begin der. bekering en inderdaad de bekering zelve.

Indien iemand smart koestert over de hardheid van zijn hart, waardoor het gebeurt, dat hij geen smart kan gevoelen, dan heeft hij ongetwijfeld enig deel der Goddelijke smart ontvangen 3). Een vast voornemen en een gemoed gewillig om alle zonde te verlaten en zich naar God te keren is (ofschoon tot nu toe geen uitwendige bekering blijkt) een goed begin van ware bekering en bezinning. Iemand lief te hebben, omdat hij een Christen en een kind Gods is, is een waarneembaar en zeker teken, dat iemand deel heeft aan de ware liefde Gods in Christus 4).

De eerste benauwdheid ontstaat door een Goddelijke

1) 1. c. p. 22. Sect. 1 en 2.

2) Vgl. Ch. II. Sect. 3 p. 4.

3) Vgl. 2. Bk. Ch. X p. 83. If there were no grace in the heart, corruption and hardnesse could not be feit.

4) Sect. 4, p. 24, 25. 247

verzoeking 1), soms op het bedrijven van een schandelijke zonde, die het geweten wondt, zoals bij Kaïn, Judas en Saul, soms ook, wanneer er geen zonde is bedreven en er geen reden kan worden opgegeven dan deze, dat God het alzo wil gelijk bij Job en Daniel 2). Deze verzoeking heeft vele en zeer vreemde gevolgen. Zij bewerkt

uitwendig een verandering in het lichaam als ware zij een brandende koorts. Zij doet de ingewanden rijzen, de lever in het lichaam rollen en brengt een grote hitte in de beenderen en verteert het vlees meer dan een ziekte kan doen. Dat dit zo is, blijkt behalve uit de ervaring, uit liet Woord Gods, Ps. 6: 8 (S. V.); 32: 4, Job 30: 30, 46: 8. Want een benauwd hart moet noodzakelijk een kwijnend lichaam tengevolge hebben 3). In het geval van verdrukking moeten we niet door gevoelen, maar door geloof leven 4).

D

e tweede benauwdheid ontstaat door uitwendige verdrukkingen. Oefening, welke bestaat in een nauwgezet onderzoek van het geweten ten opzichte van zonde, een ernstige en hartelijke belijdenis daarvan voor God en een afbidden, dat is een ernstig gebed tot God om vergeving derzelve, is evenals de overdenking der troostvolle leringen, die in het Woord Gods aangaande verdrukkingen zijn neergelegd, een onmiddellijk geneesmiddel tegen deze benauwdheid 5).

1) Ch. VIII p. 26.

2) 1, c. Sect. 2 p. 26, 27.

g) 1. c. Sect. 3 p. 27. Vgl. Ch. V. Sect. 2 p. 15. In sorrow for sinne there are two things: to be displeased for our sinnes, to have a bodily moving of the heart; the latter is not simply necessarie.

4) 1. c. Sect. 5 p. 28.

5) Ch. IX. Sect. 1 en 2 p. 29.

248

Al deze leringen herleidt Perkins tot vijf voornamelijk troostgronden. Hij doet dit op een wijze, door Heppes terecht met deze woorden gekarakteriseerd: «Die inneren Kämpfe und Anfechtungen, die geistlichen Verlassungen, Prüfungen und Versuchungen, durch welche sich der Christ hindurch arbeiten und in welchen sich das neue Leben bewähren und wachsen muss, schildert Perkins - oft in ergreisender Weise 1), maar aangezien het een langdurig en vervelend werk zou zijn al deze verdrukkingen in het bijzonder te beschrijven tegelijk met hare eigene en onderscheidene vertroosting - zoals Perkins zelf zegt bespreekt hij alleen drieërlei verdrukkingen met hare geneesmiddelen 2).

Hij beperkt zich tot het uitstellen der bevrijding 3), lichamelijke en tijdelijke doorP) en satanische kwelling, waardoor zowel personen als plaatsen worden bezeten of anderszins lastig gevallen 5).

De derde geestesbenauwdheid ontstaat uit de verzoeking tot godslastering 6). Soms komt zij louter van de inblazing des duivels 7.) Door verschillende kentekenen kan iemand de gedachten, die van de duivel zijn, van zijn eigene gedachten onderscheiden. De gedachten des duivels komen als de bliksem in een huis, zijn lijnrecht

1) a. a. 0. S. 26.

2) 1. e Sect. 1 p. 31.

3) 1. c. Sect. 2 p. 31.

4) 1. c. Sect. 3 p. 34.

5) 1. c. Sect. 4 p. 37. (Zie hierover beneden blz. 274).

6) 1. c. Ch. X p. 39. 7) 1. e. Sect. 1 p. 39.

249

gericht tegen het licht der natuur, waarvan de vonken in ons door de zonde niet zijn uitgeblust. Iedereen denkt van nature eerbiedig van God, ofschoon onze gedachten zeer verdorven zijn. Bij het eerste ontvangen dezer duivelse gedachten wordt de persoon door een buitengewone vrees getroffen, wordt zijn vlees beroerd, volgen ziekte en bezwijming, die door 's mensen eigen gedachten niet veroorzaakt worden. Godslasterlijke gedachten kunnen gewoonlijk niet uit iemands hart voortkomen dan alleen bij de verworpenen. Maar degenen, die aldus benauwd worden, zijn eerbare, burgerlijke mensen en belijden ten minste voor het uiterlijk het Evangelie, ja soms komen die gedachten voor bij hen, die ware leden van Christus zijn. Daarom is het duidelijk, dat die gedachten van buiten komen, ja van de duivel, die ze in het gemoed werpt 1).

De vierde geestesbenauwdheid ontstaat tengevolge van 's mensen zonden of liever tengevolge van een bijzondere zonde, die men bedreven heeft. Zij is meer minder hevig 2).

De vijfde geestesbenauwdheid ontstaat uit 's mensen lichaam 3). Het lichaam, dat verdorven is, verhindert het werk der ziel, niet door het werk der ziel of de

1) 1. c. Sect. 2 p. 39, 40.

Hiermee komt zeker niet geheel en al overeen, dat Perkins de mens in de staat der zonde een beelddrager Satans noemt. (Zie boven blz. 85, Aanm 2). Had Perkins zich immer in de geest van dit gedeelte uitgelaten, Sieffert's verwijt (zie boven blz. 167) ware zeker op hem ook van toepassing geweest.

2) 1. c. Ch. XI p. 41. 3) 1. c. Ch. XII p. 45.

250

bekwaamheid om te werken weg te nemen, maar door te maken, dat de ziel verdorven werk voortbrengt. Het lichaam veroorzaakt de zielsstoornis op tweeërlei wijze: door zwaarmoedigheid of enige vreemde verandering in de delen van het lichaam 4).

Omstandig worden al deze punten door Perkins nader uitgewerkt zonder dat hij in een vermoeiende wijdlopiegheid vervalt. In hoofdtrekken schetst hij hier het bevindelijke leven van de Christen met zijn worstelingen en aanvechtingen, waarover hij ook in zijn Golden Chable bij de behandeling van de derde trap der openbaring der liefde Gods betrekkelijk uitvoerig spreekt 2).

De heiligmaking, die uit afsterving en opwekking bestaat, 3) heeft de bekering met hare vruchten tengevolge 4). De vrucht der bekering is een Christelijke wandel, waarin we in navolging van Christus' voorbeeld, Gode nieuwe gehoorzaamheid bewijzen. Deze bestaat in de verloochening van onszelf en het belijden van Christus. De verloochening van onszelf bestaat wederom in de christelijke strijd en het geduldig dragen des kruises 5). De christelijke strijd wordt gestreden tussen de verleider en de Christen krijgsknecht. In de krijgsknecht zijn twee dingen aan te merken: zijn tegenstand en zijn val 6).

1) 1. c. Sect. 1 p. 46.

2) Ch. XXXVIII- XLVIII.

3) 1. c. Ch. XXXVIII. Zie boven blz. 78.

4) 1. c. Ch. XXXIX.

5) 1. c. Ch. XXXIX.

6) 1. c. Ch. XL. 251

De aanvallen zijn drieërlei: de eerste betreft des Christens krachtdadige roeping, de poging van de duivel om 's mensen geest te verblinden en zijn hart te verharderen, opdat Gods Woord in hem niet ter zaligheid werke 4).

De tweede betreft het geloof, welke verzoeking in een inbeelding bestaat, die de duivel in de harten van godzalige mensen werpt; bv. deze: gij zijt niet uitverkoren 2).

De derde betreft de heiligmaking. Deze verzoeking is een aanzetten tot de zonde overeenkomstig de gesteldheid van ieder mens naar de gelegenheid zich aanbiedt 3). Ine middelen ter bestrijding dezer aanvechtingen worden aangegeven en gewezen op de plichten, die op de Christen rusten 4).

Onder de vele praktische geschriften, die Perkins in het licht gegeven heeft, verdient vooral zijn: a graine of musterd-seede: or the least measure of grace that is or can be effectuall to saluation genoemd te worden, door Heppe zeer juist als „eine der lieblichstett Schriften Perkinsens" gekarakteriseerd 5).

Perkins poneert in dit kleine tractaat zes stellingen, die de vermelding wel waard zijn, omdat zij zijn gedachten over de bekering beknopt, maar helder uitdrukken 6).

1) 1. c. Ch. XLI.

2) 1. c. Ch. XLII.

3) 1. c. Ch. XLIII.

4) 1. c. Ch. XLIV-XLVIII.

Vgl. op Mt. 6: 13. Vol. III p. 145. We pray not here to be free from all 'assaults, but that we bee not wholly left unto our selues nor forsaken of God, but so preserved by his grace, that we be not swallowed up in temptation.

5) a. a. 0. S. 26.

6) Vgl. The nature and practise of repentance. Ch 1. Vol. I p. 455. R,epentance is a worke of grace arising of a godly sorrow, whereby a man turnes from all his sins unto God and bringeth forth fruites worthy amendment of life.

252

Iemand, die slechts begint bekeerd te worden, is al op dat ogenblik een echt kind Gods, ofschoon hij inwendig meer vleselijk dan geestelijk is. De bekering van een zondaar wordt niet in één ogenblik gewrocht, maar in verloop van tijd en door zekere maten en trappen 1).

Er zijn vier verschillende genadewerken in ieder kind Gods:

I. zijn eenheid met Christus, zijn aanneming tot kind, zijn rechtvaardigmaking en zijn bekering. In tijdsorde worden zij allen op één ogenblik gewrocht, maar in de orde der natuur volgt de bekering op de drie eerste genadewerken 2).

II. De eerste materiële beginselen van de bekering eens zondaars of de kleinste mate van hernieuwende genade heeft de beloften van dit en het toekomstige leven.

III. Een standvastig en ernstig verlangen met God verzoend te zijn, te geloven en zich te bekeren wordt, indien het in een geroerd hart is, door God als verzoening, geloof en bekering zelve aangemerkt 3). Hieruit volgt, dat God de poging van de gehelen mens om te gehoorzamen voor volmaakte gehoorzaamheid aanneemt.

IV. Het in ons zien en gevoelen van het gebrek van enige genade, die tot de zaligheid behoort, is genade zelve 4).

V. Hij die begonnen is zich aan Christus en Zijn Woord te onderwerpen, wordt,

- 1) Desgelijks *The nature and practise of repentance*. Ch. Vol. I p. 457.
- 2) 1. c. Vol. I p. 637.
- 3) 1. c. p. 638. Desgelijks op andere plaatsen (zie boven blz. 88).
- 4) 1. c. p. 641. 253

ofschoon hij tot nu toe met de meeste hoofdstukken der religie onbekend is, nochtans, indien hij er zorg voor draagt om toe te nemen in kennis en in beoefening te brengen, hetgeen hij weet, door God als een waar gelovige aangenomen 1).

VI. De genoemde beginselen der genade zijn onecht, tenzij zij toenemen 2).

Perkins' *combate of the flesh and spirit* is een verklaring van Gal. 5: 17. Hij ontleedt de tekst en merkt daarbij o. a. op: De ziel des mensen bestaat uit twee factoren, verstand en wil. In het verstand is een dubbele strijd. De eerste strijd gaat tussen de kennis van het Woord Gods en de natuurlijke onwetendheid 3), ter oorzaak waarvan het kind Gods, dat waarlijk met kennis van het eeuwige leven is verlicht, zelfs in de grond:, slag der religie kan dwalen, wanneer natuurlijke blindheid, de overhand behoudt. De tweede strijd gaat tussen geloof en ongeloof. De wil, omdat hij gedeeltelijk wel en gedeeltelijk niet is wedergeboren, wil op hetzelfde ogenblik gedeeltelijk wel en gedeeltelijk niet, hetgeen goed en hetgeen kwaad is. Om reden van deze strijd ontstaat er in de godzalige, wanneer de verdorvenheid tegenover de genade in wil en genegenheden de overhand krijgt, een zekere doodscheit des harten, die door den

1) Vgl. *The nature and practise of repentance*. Ch. 1. The conversion of a sinner in repentance hath three parts: a purpose and resolution in the minde, an inclination in the will and affections, and indeavour in life and conversation to abandon and leave all his former sinnes and to imploy himselfe in obedience to Gods commandements.

2) 1. e. p. 642. Vgl. Heppe, a. a. 0. S. 61. Ines betonen alle engelschen Pietisten in gleicher Weise mit grüsstem Nachdruck.

3) 1. e. Vol. I p. 470.
253

verstokte niet, door een ander wel wordt gevoeld 1). In deze strijd tussen vlees en geest, die alleen gevonden wordt in rechtvaardig en heilig gemaakte personen 2), heeft de geest in de loop van 's mensen leven en bij het einde de overhand na nochtans enige nederlagen geleden te hebben 3). Zwakhedszonden worden alleen bedreven door hen, die wedergeboren zijn, want de on wedergeborene zondigt met zijn gehele hart 4).

In zijn treatise of mans imaginations geeft Perkins uitgaande van Gen. 8: 21 een breedvoerige uiteenzetting van 's mensen natuurlijke boze gedachten, zijn gebrek aan goede gedachten en de weg om deze te verbeteren. Het eerste voorname punt, dat Gen. 8: 21. betreffende liet maaxsel van 's mensen natuurlijke hart ons leert, is dit: de bedenkingen en inbeeldingen van lederen mens zijn van nature slecht 5).

's Mensen natuurlijke gedachten betreffen God, de naaste of hemzelf. Betreffende God zijn er in de mens vier boze hoofdgedachten: 1. dat er geen God is. 2. dat het Woord Gods dwaasheid is, waarom men het ook niet wil gehoorzamen, 3. het is een ijdele zaak God te vereren, 4. een gedachte van wantrouwen: *God let niet op mij*.

Uit deze laatste gedachte ontstaan alle verschrikkingen des gewetens, alle verbaasdheden des harten, ja wanhoop zelve. Onder alle boze gedachten 1) 1. e. p. 471.

- 2) I. e. p. 473.
 3) 1. c. p. 472.
 4) 1. c. p. 473. 5) 1. c. Ch. II Sect 1. Vol. II p. 458.
 255

verhindert deze het meest rechtstreeks de zaligheid 1), Iemands boze gedachten tegenover zijn naaste zijn tweërlei: zij worden niet, of wel ingewilligd 2). Deze gedachten zijn niet te allen tijde in het gemoed des mensen, maar alleen wanneer daartoe gelegenheid geboden wordt; zij zijn in alle mensen van nature zonder uitzondering 3). Er zijn voornamelijk vier boze gedachten van nature in de mens, die hemzelf betreffen 4):

1. gedachten van trots. Waar deze gedachte van trots regeert, daar is de geest der genade niet; wanneer alle andere zonden in een mens sterven, sterft deze gedachte van trots niet 4).
2. gedachten van iemands eigengerechtigheid.
3. gedachten van veiligheid in tijd van vrede.
4. gedachten van terneergeslagenheid in tijd van ellende.

Het tweede voorname punt is het gebrek aan goede gedachten in ieder mens van nature. In tijdelijke zaken zijn ze verdorven en zeer zwak, in geestelijke zaken ontbreken ze geheel en al 6). Uit deze beschouwing betreffende 's mensen natuurlijke inbeeldingen kunnen we het volgende leren: dat de Schrift Gods Woord is, dat men van nature geen vrijen wil ten goede heeft, een tijdig voorkomen en onderdrukken van boze inbeeldingen en een berouw over de boze gedachten 7). Om onze gedachten te hervormen moeten

- 1) 1. e. Ch. III.
- 2) 1 c. Ch. IV.
- 3) 1. c. Sect. 3.
- 4) 1. c. Ch. V.
- 5) 1. c. Sect. 1.
- 6) 1. c. Ch. VI. 7) 1. e. Ch.

256

zij in gehoorzaamheid aan Gód gebracht, onze harten bewaard en tot God opgeheven worden. Wij moeten arbeiden om door Gods Geest in onze harten verzekerd te zijn van onze bijzondere verzoening met God en ons wijden aan geestelijke overdenkingen 1).

De geestelijke overdenkingen, die dienen voor de hervorming onzer gedachten, betreffen God of onszelf: Gods tegenwoordigheid, zijn oordelen, Woord en werken 2) en onze persoonlijke zonden, onze ellende door onze zonden, onze bijzondere verzoeking, ons bijzonder einde, onze nauwkeurige verantwoording en onzen persoonlijke staat voor God 3).

Zoals gezegd, heeft Perkins nog vele dergelijke tractaten geschreven. Het meegedeelde echter zij voldoende om de geest te leren, kennen, die door de overige geschriften heentintelt. «Durchweg» - zegt Heppé naar waarheid 4) - «hat Perkins in seinen Schriften die speziellsten Zustände und Verhältnisse, die er seelsor gerlich beleuchtet, im Auge».

Hij wijst daartoe zeer terecht op A salve for a sicke mans 5). Dit geschrift omvat volgens hem «drei verschiedene Abhandlungen, von denen die erste für Seeleute, die zweite für Soldaten, die dritte für Frauen in Kindesnoth bestimmt ist».

Deze beschrijving is echter niet juist en toont, dat Heppé het Werk zelf niet las, doch de titel verkeerd begreep.

- 1) 1. c. Ch. VIII.
- 2) 1. c. Ch. IX.
- 3) 1. c. ch. X.
- 4) a. a. 0. S. 26.
- 5) Vgl. The nature and practise of repentance. 04. XI. Of certaine cases in Repentance. 257

Het geschrift bestaat uit één verhandeling, van welke Pred. 7: 1b (S. V.) het motto vormt.

Dat het onmiddellijk geloven van de gewone gelovigen even natuurlijk en evenzeer met hun zelfbewustzijn: gegeven is, als het onmiddellijk weten voor het principium naturale gegeven is met het ontwaken van ons natuurlijk zelfbewustzijn, 1) vindt in Perkins een principiële tegenstander. Hoe sterk het geloof ook zij - zegt hij - zo zal het, zoolang wij in deze wereld leven, met tegenstrijdig ongeloof vermengd zijn. Velen onder ons, door grote onwetendheid verblind, zeggen, dat zij bet geloof hebben, maar zij hebben het niet.

Vraagt men hen, hoe lang zij dit geloof hebben, dat God hun Vader en de Zoon hun Verlosser is, dan zullen zij antwoorden: zolang zij zich kunnen herinneren.

Vraagt men hen, of zij ooit aan Gods goedgunstigheid twijfelden, dan zullen zij zeggen, dat zij om de gehele wereld ook niet één keer zouden willen twijfelen.

Doch de toestand dezer mensen is te beklagen: want hoewel zij zich iets kunnen wijsmaken, hebben zij toch helemaal geen gezond geloof, want juist sterk geloof wordt door verzoeken en twijfelingen aangevallen 2).

In dezelfde geest laat Perkins zich in zijn

1) Dr. A. Kuyper. Encycl. der H. Godgel. II. blz. 343. De gem. gr. II, blz. 283, 284.

2) An Exposition, of the Creede: Of Faith. Vol. I, p. 127. vgl. p. 129 en /in Exposition upon the Lords Prayer: Amen Graces to be desired. Vol. I, p. 346, the heart, that never feit doubting is not filled with faith, but with presumption. As for them, which are molested with doubtings and complaine of them, they have lesse cause to feare. Vooral: The estate of a Christian in this Vol. I, p. 369. If the beleeving Christian have alwaies had that peace from the beginning of his daies, he may easily deceive himselfe by taking the numnesse and security of a defiled conscience for the true peace of conscience.

Zie nog op Gal. 5: 17. Vol. II, p. 328. There are a number amongst us, that say - that they doe perfectly beleeve in Christ. and ever did, that they love God with all their hearts, and did never so much as doubt of the mercy of God. But these men are voide of the grace of God, they are like empty barreles, that make a great sound: they never knew what is ment by the combate of the flesh and spirit.

258

Commentaar op Hebr. 11: 11 uit: Gewoonlijk hebben wij een geloof als een korrel mosterdzaad en een berg twijfel. Waar geloof is, vertoont zich immer twijfel 1).

Perkins' piëtistische neigingen komen in verschillende punten zoals duidelijk- is zeer sterk uit. Het feit, dat een door dronkenschap ontsierde jeugd achter hem lag, zal zeker niet vreemd zijn aan de wijze, waarop hij het christelijk leven beschrijft en aan de scherpte, Waarmee hij hen bejegt, die de bekering in de prille jeugd stellen. «Busskfimpfe» moeten doorgemaakt worden, die ziel en lichaam beide ten eerste benauwen 2). «Schon hier begegnet uns wie im spbteren Pietismus das unruhige Achthaben auf das innere religieöse Empfindungsleben um in diesem die Gew,hr der Wiedergeburt und des richtigen geistlichen Standes zu Linden» 3). Niettegenstaande

neemt Perkins aan, dat alle in het
259

- 1) Vol. III, p 85. Vgl. Openb. 3: 17. Vol. III, p. 358. en, 1 treatise of conscience. Ch. III. Vol. I, p. 548.
- 2) Hoe Calvijn hierover dacht, zie P. L o b s t e i n. Die Galvin. S. 75, 76. Indem Calvin die poenitentia als die Gesamtaufgabe des christlichen Lebens darstellt, ist die Nothwendigkeit des Busskampfes principiell ausgeschlossen.
- 3) Luthardt, a. a. O. S. 252.

verbond der genade levenden als wedergeborenen zijn aan te merken 1).
«In klarer, ernster, theilweise volksthhmlicher Sprache» 2) heeft Perkins zijn practisch-theologische geschriften te boek gesteld. Dat zijn woord niet vruchteloos is geweest, zullen we in ons laatste hoofdstuk zien.

- 1) Zie beneden: Perkins als homileet blz. 287, 288.
 - 2) Heppe, a. a. O. S. 27.
- 261

i. Perkins verhouding tegenover het bijgeloof.

«Il faut juger les écrits d' après leur date» is een stelregel, die het primum verum vormt voor de geschiedschrijver. Verwaarlozing van deze regel leidt tot een onbillijke beoordeling van de grootste mannen uit andere tijden, die anders dachten en handelden dan wij thans. Een volstreekte maatstaf vermogen wij niet aan te leggen, als het gaat om de waardering van historische verschijnselen. Wij moeten de personen zien in het licht van hun tijd, om hun geen onrecht te doen. Dit moet bijzonderlijk op de voorgrond gesteld als het er op aankomt de verhouding te bepalen, waarin iemand staat tot het bijgeloof.

Het is daartoe nodig ons er allereerst rekenschap van te geven, wat onder bijgeloof te verstaan is. «Was der eine Aberglaube nennt, ist für den Anderen ein feststehendes Dogma», zegt Dr. A. Lehmann terecht 1).

Hij geeft daarom van bijgeloof slechts een formele definitie: «Aberglaube ist jede Annahme, die entweder keine Berechtigung in einer bestimmten Religion hat oder in Widerstreit steht mit der wissenschaftlichen Auffassung der Natur einer bestimmten Zeit» 2).

1) Dr. A. Lehmann. Aberglaube und Zauberei. Deutsche autorisierte Ausgabe. Stuttgart 1898. S. 3. de tweede druk heb ik niet kunnen raadplegen.

2) a. a. O. S. 6.

Welke echter de wetenschappelijke opvatting der natuur in een bepaalden tijd is, kan gezien de principiële verschillen, die zich tussen de natuuronderzoekers voordoen, evengoed als tussen de beoefenaren van andere wetenschappen 1) niet worden omschreven. Telkens wisselt de norm, die men aanlegt, telkens is het bijgeloof een ander.

Geen Gereformeerde bijv. zal Balthazar Bekker louter als bestrijder van het bijgeloof typeren 2). Hij deed immers te kort aan leerstukken, die tot de wezenlijken inhoud van het Gereformeerd - om niet te zeggen van het Christelijk beginsel behoren.

«Dat om de mens te plagen bose Geesten op de aarde soudon nodig zijn, dat vind ik echter niet. De doorgaande taal der H. Schrifturen is, dat Gods gelovig volk geduriglik van boose mensen word gequeld: van bose Geesten blijkt dat niet so klaar» 3).

De norm, die wij bij Perkins aan moeten leggen, is de H. Schrift. Hij nam haar bij zijn verhandeling over de toverij, tot basis. Veel werd er in zijn tijd en de daaropvolgende over deze zaak geschreven. We zullen hier geen uitvoerig overzicht geven van de omvangrijke literatuur, die er over dit onderwerp verscheen. Het zij ons voldoende in herinnering te brengen, dat zowel onder Rooms en als onder Protestanten voor- en tegenstanders van het geloof in heksen werden gevonden.

1) Zie Dr. A. Kuyper. Encycl. der H. Godgel. II, blz. 97-132 en De Gem, Gr. III. Bijlage blz. 28, 29.

2) Aldus Dr. W. P. C. Knuttel. Balthazar Bekker, de bestrijder van het, bijgeloof. 's Gravenhage 1906.

3) B. Bekker. De betoverde Weereld. Bk. II, blz. 55. Amsterdam 1691.
262

De Protestantse arts Johann Wier, leerling van Agrippa van Nettesheim, gaf in 1563 zijn vijf boeken De Praestigiis daemonum et incanlationibus ac veneficiis uit. Hij was

na zijn leermeester de eerste, die met beslistheid tegen de heksenvervolging te velde trok 1). We zouden feil gaan, zo we dachten, dat Wier aan geen magische kunsten geloofde. Integendeel - hij verdedigde zelfs, dat 's mensen lichaam door de duivel kon opgenomen en door de lucht heen gedragen worden, gelijk de ondervinding beweest (Dan. 4, Matth. 4. 2). Hij was een strijd begonnen met bedriegelijke geesten en spoken 3), maar Bodin, een van de uitstekendste wijsgeren in Europa, door velen van zijn tijdgenoten voor de bekwaamste man gehouden, die toen in Frankrijk was opgestaan 4), verwijt hem, dat hij goddelijke dingen op schandelijke wijze tegen God gebruikt 5) en zich gewapend heeft tegen de ere Gods 6). zijn loosheid, dat de duivel de tovenaars doet geloven, dat zij doen, wat hij zelf verricht en zij daarom niet moeten gedood worden, is al te grof 7). Niemand, die ook maar enigszins

1) Soldan-Heppe. Geschichte der Hexenprozesse. Stuttgart 1880. Th. II. S. 3.

2) De Praestigiis daeinorum etc. ed. 1568, Lib. III. Cap. XII. p. 242. vgl. Lib. II. Cap. IV.

3) Praefatio ad Lectorem. p. 14.

4) H. Lecky. Rationalism in Europe. 2 ed. London 1865. Vol. I, p. 95.

5) Réfutation des opinions de Jean Wier in: De la démonomanie des sorciers. Paris 1581. p. 219. Divinis adversus Deum nefarie utitur.

6) 1. c. p. 218.

7) 1. c. p. 228.

263

door deere Gods is getroffen, kan zulke godslasteringen zonder gerechtvaardigde toorn lezen 1).

In 1584 publiceerde Reginald Scott zijn Discovery of Witchcraft, 2) waarin hij - om met Lecky te spreken - het bedrog en de begoochelingen van het systeem met een stoutmoedigheid ontmaskerde, die geen voorafgaand schrijver had bereikt en met een bekwaamheid, welke weinig volgende schrijvers hebben geëvenaard 3).

Koning Jacobus I, «verdediger des geloofs», gaf tegen de verdoemelijke opvattingen van Scott, die door zijn loochening van toverij de oude dwaling der Sadduceeën. n.l. de ontkenning van het bestaan van geesten handhaafde en tegen die van Wier, die door zijn ijveren voor de straffeloosheid van tovenaars heksen duidelijk beweest een van dit gilde te zijn 4), zijn Daemonologie uit.

Twee jaar later (1599) verschenen de vermaarde Disquisitiones magicae van de Jezuit Martin del Rio, «der gewaltigste Verfechter des Hexenprozesses; unter allen Hexenverfolgern-unstreitig der gelehrteste und schlaueste

1) 1. c. p. 256. Dit alles is des te merkwaardiger omdat hij in zijn Colloquium heptaplomeres door de erkenning der betrekkelijke waarheid in elk der zeven religies de eis van verdraagzaamheid met redenen bevestigt. Ueberwege Heinze Geschichte der Philosophie III 110, Berlin 1907 S. 66).

2) Vertaald in het Nederlandsch door Th. en G. Basson 1637.

3) H. Lecky, 1. c. Vol 1 p. 112, 113. Vgl. Plitt, Zöckler Hexen - und Hexenprozesse in P. R. E3. Bd. VIII S. 30-36.

4) ne workes of the most high and mighty prince James, London 1616, p. 91, 92. Preface of the Daemonologie.

5) Soldan-Heppe a. a. O. Th. II S. 29.

264

Aan Cambridge University was de kwestie in hoge mate actueel Het proces van Warbois (1593) riep de instelling in het leven, dat jaarlijks een theologisch student in King's College, tegen een beloning van veertig shillings, een voordracht over de hekserij zou houden 1). Het kan ons daarom niet verwonderen, dat Perkins aan dit vraagstuk een reeks predicatiën heeft gewijd 2).

Hare volledige titel luidt: A discourse of the damned art of witchcraft, so farre forth as it is revealed in the scriptures and manifest by true experience. Ook elders, in zijn commentaar op de brief aan de Galatiërs bijv. (3: 1 en 5: 20) heeft Perkins deze kwestie - natuurlijk veel beknopter - besproken.

In zijn bovengenoemde verhandeling, die Ex. 22:18 tot motto draagt, bestrijdt Perkins hen, die het er voor houden, dat toverij niets anders is dan louter inbeelding 3). Bij het behandelen van genoemd tekstwoord moeten onderscheidenlijk twee punten worden overwogen: wat een heks is en welke hare, verdiende straf.

Voordat Perkins van een heks een beschrijving geeft, bespreekt hij de natuur der toverij, voor zover zij in de boeken van Oud en Nieuw Testament wordt voorgesteld en de uit echte ervaring van geleerde en godzalige mannen kan worden opgemaakt.

1) Soldan-Heppe a. a. O. S. 144.

Vgl. D. Campbell 1. c. Vol. II p. 115. Note. It was an age of boundless credulity and superstition in England, says Drake; the belief in witchcraft was shared by every one.

2) Vol. III p. 607-652.

3) Op Gal. 3: 1. Vol. II p. 221. Here Paul takes it for a confessed truth, that there is witchcraft and witches en 31-t.7:1. Vol. III p. 196. 265

Betreffende de toverij handelt Perkins over drie punten: 1° wat toverij is; 2° wat de grondslag is van hare gehele beoefening; 3. hoe vele verschillende soorten zij telt. Hij definieert haar als een boze kunst, die dient om met behulp van de duivel wonderen te bewerken, voor zover God dit (in gerechtigheid, toelaat 1). De regelen voor deze kunst werden eerst door Satan uitgedacht, in oude tijden aan goddeloze personen geopenbaard, die ze aan anderen van hand tot hand meedeelden 2).

Er zijn twee soorten van wonderen: waarachtige en duidelijke of leugenachtige en bedriegelijke. Het doen van een waarachtig wonder is een soort schepping, welke noodzakelijk alleen Gode eigen kan zijn, Ps. 136: 43).

Bedriegelijke wonderen, die ook buitengewone werken ten opzichte des mensen zijn, omdat zij niet voortkomen uit de gewonen loop der natuur, zijn nochtans geen wonderwerken, omdat zij gedaan worden door de kracht der natuur en niet eenvoudig boven of tegen de natuur maar boven en tegen haar gewonen loop.

Deze nu worden gedaan door de Satan en zijn werktuigen 1). Des duivels wonderen zijn tweesoortig: begoochelingen of werkelijke handelingen. Er is een begoocheling van de uitwendige zinnen of van het verstand. De zinnen kan de duivel bedriegen door het verderven van de vochtigheid van het oog of door het veranderen van de lucht. Het gaat des duivels macht echter te boven om de

1) Vgl. op Gal. 5: 20. Vol. II p. 332. Witchcraft significa all curious art.wrought by the devill.

2) ch. I. Sect. 1.

3) Sect. 4 p. 609.

4) 1. c. p. 610.

266

substantie van enig schepsel in die van een ander te veranderen; door dit bedrog heeft

de Roomse Kerk zich, in tijden van blindheid en onwetendheid zeer verrijkt. Door de begoocheling van het verstand deed de duivel menigeen geloven, dat hij een koning of een profeet was, zoals verschillende toveressen zich voor katten, vogels, muizen, enz., hielden. Dat zij daarin werkelijk veranderd zijn, zoals de inquisities van Spanje en andere landen verhalen, kan om de bovengenoemde regel niet waar zijn 1).

De echte werken des duivels zijn geen echte wonderwerken, omdat zij de kracht der natuur niet te boven gaan. Het zijn wonderen der leugen, ten aanzien van des duivels oogmerk in het verrichten daarvan. Hij is in staat om in de vorm en gedaante eens mensen te verschijnen en dat niet door de zinnen te bedriegen, maar door een waar lichaam aan te nemen 2).

De grondslag van al de praktijken der toverij is een verbond, gesloten tussen de toveres en de duivel. (Ps. 58:5) Deut. 18: 11 de praktijk des duivels zich aan te bieden om een verbond met de mens te maken en de algemene belijdenis van alle toveressen

1) 1. c. p. 611. Vgl. op Gal. 3: 5 (Vol. II p. 227). By this we see that they are deceived, who thinke, that the divell can make raine, thunder and lightening. Againe, it is a falsehood to thinke, that Alchymists are alle to turne basen mettals into gold. For it is a worke, of creation to tarne a creature of one kind into a creature of another kinde. Desgelijks a Irealise of callinge. Vol. 1 p. 764. Vgl. vooral Cases of conseiciee. 1 Rk. Ch. 9. Sect. 4. Vol. II p, 37, 38.
2) 1. c. p. 612. Op. M. 4: 5. Vol. III 388. By this we see that men may be transported by the Devill from place to place. 267

en tovenaars bevestigen dit volkomen 1). Krachtens haar verbond met de duivel beval de toveres van Endor hem in de gelijkenis van Samuel te verschijnen: Het verbond tussen de duivel en een tovenaars is óf uitdrukkelijk en open óf verborgen en geheim 2). Het eerste wordt door plechtige woorden wederzijds vastgesteld, waartoe de tovenaars van zijn kant voor het heden óf zijn handschrift óf een gedeelte van zijn bloed geeft als een pand en handgeld om de koop te verzegelen 3).

Het tweede is daar, wanneer iemand bijgelovige gebedsformulieren gebruikt, waarin hij uitdrukkelijk de hulp van de duivel verlangt of wanneer iemand bijgelovige middelen gebruikt om iets te doen gebeuren, die (naar hij weet) op zichzelf zulke kracht niet bezitten om dit teweeg te brengen zonder de bijzondere werking des duivels 1).

Toverij is waarzeggend of werkend. Waarzegging is een functie der toverij, waardoor men vreemde dingen, hetzij geschiede, tegenwoordige of toekomstige, door de hulp des duivels kan openbaren. Door Satans influisteringen kunnen de toveressen weten, hetgeen in andere landen gebeurt 5). Zulke dingen, welke God door de duivel wil volbracht zien, kan deze voorzeggen, omdat hij ze van te voren door de openbaring en aanwijzing Gods weet.

1) ch. II p. 614.

2) Vgl. A golden, chaine. Ch. XXI Vol. I p. 39, 40 en Gal.. 5: 20. Vol. II p. 332, 333.

3) 1. c. p. 615.

4) 1. e. p. 616. 5) Ch. III p. 616, 617.

268

Waarzegging geschiedt met of zonder middelen. Zij geschiedt door zulke middelen, die ware schepselen Gods zijn, of door die, welke louter zijn verzonnen 1). Waarzegging door de ware schepselen Gods geschiedt door de vlucht en het geschreeuw der vogels, de ingewanden der beesten, sterren, dromen en loten 2). Het kan somtijds gebeuren om de scherpen reuk van de raat; dat er daar spoedig een dode

zal wezen, waarheen hij staande op een hoge plaats, zich wendt en schreeuwt 3). Het kan niet ontkend, dat de sterren de oorzaken zijn van sommige dingen. Ze zijn de algemene oorzaken der natuurlijke dingen, zodat niemand door de sterren bijzondere gebeurtenissen recht kan bepalen 4). Alle sterren hebben hare werkingen op de lichamen der mensen, maar omdat al hare krachten tezamen vermengd zijn in het onderwerp, waarop zij werken, kunnen zij niet meer onderscheidenlijk gekend worden. De werkingen echter der zeven planeten, bijzonderlijk van zon en maan zijn, duidelijk en volkomen bekend 5).

In zijn eerste 6) geschrift A fruitfull dialoyue concerning the end of the world is Perkins op dit punt meer beslist. De sterren brengen menigmaal onweders, wervelwinden, droogte, voortdurende regen en kunnen alzo

1) 1, c. p. 618.

2) 1. c. Sect. 2.

3) 1. c. p. 619.

4) 1. c. p. 620. b) I. e. p. 622.

6) Dit blijkt uit de opdracht van W. Crashaw, een van Perkins beste leerlingen (Zie boven blz. 93) aan Lord Serope.

269

de oorzaken wezen van sommige krankheden, schaarsheid en overvloed 1), hetgeen hij in zijn latere geschriften niet zonder voorbehoud aanvaardde 2). Indien men tegenwerpt, dat de meeste voorspellingen, die gedaan worden onder inachtneming van regelen der sterrenkunde, uitkomen, dan geschiedt zulks omdat hierin op zijn minst een verborgene duivelskunst schuilt, zo al niet een open verbond met Satan 3). Wat dromen aangaat, er zijn goddelijke, natuurlijke en duivelse dromen 4). Zij, die zich naast het altaar van Apollo neerlegden om aldaar te slapen, ontvingen in een droom van de duivel het antwoord, waarvoor zij kwamen. De dromen der Manicheeën, Anabaptisten en Familisten werden eveneens door de duivel bewerkt 6).

De tweede wijze van waarzegging geschiedt door verdichte en verzonnen middelen, wanneer Satan geraadpleegd wordt in de gedaante van een dode man, dus door necromancie of zwarte kunst, 1 Sam. 28. Verschillende redenen geeft Perkins op, waarom het niet de echte Samuel was, die aan Saul verscheen 6).

Waarzegging zonder middelen bestaat in de voorspelling en openbaring van toekomstige dingen alleen door de onmiddellijke bijstand van een waarzeggende geest: de vrouw te Philippi, Hand. 16: 16 had de

1) 1. c. Vol. III p. 476.

2) Vgl. d golden ekaine Ch. XXII. Vol. I p. 44. The force and nature both of planets and fixed starres - are not so manifest.

3) Discourse of wik/wrap, 1. c. p. 621.

4) 1. c. p. 623.

5) 1. c. p. 624.

6) 1. c. Sect. III p. 626.

270

geest in haar, de tien Sybillen de geest buiten haar 1).

Werkdadige toverij is het verrichten van wonderen. Bezweering en begoocheling behoren daartoe 2). Bezweering is het doen van wonderen door een toverspreuk 3). De werken door bezweerdere gedaan, zijn: het verwekken van stormen, vergiftigen van de

lucht, verzengen. van koren, doden van het vee en benadelen van men.schen, teweeg brengen van vreemde kwellingen. in de lichamen van mensen en andere schepselen en het genezen daarvan, het uitwerpen van duivelen, e. d. g.

Als bewijs hiervoor hebben wij de eenparige overeenstemming van alle eeuwen met de verhalen van de belijdenissen der toveressen om deze dingen aan het licht te brengen, zodat hij, die dit betwijfelt, even goed twijfelen kan, of de zon 's middags wel schijnt 4).

Ene toverspreuk is een vers, dat uit vreemde woorden bestaat, gebruikt als een wachtwoord voor de duivel om hem wonderen te doen verrichten; hetgeen de toverspreuk op zichzelf niet vermag 5). Dat er uit het oog van boosaardige personen met de gezichtsstralen

1) 1. c. Sect. IV p. 628.

2) Ch. IV p. 629.

3) A Golden Glutine. Ch. XXI. Vol. I p. 40 en Gal. 5: 20. Vol. II p. 332, 333.

4) 1. c. Sect. 1 p. 629. Vgl. Golden Chaine. Ch. XXI. Vol I

p. 40. They which spread abroad by their writing or otherwise that Witches are nothing else but melancholieke doting women who through the divels delusion suppose that they themselves doe that which indeed the divell doth alone - by the same meanes they may defend murther, adultery and what other sinne soever (duidelijk tegen Wier gericht).

5) 1. c. p. 630. 274

schadelijke en boze uitademingen voortkomen, die andere personen vergiftigen of doden kunnen, is een even dwaze als oude mening. E. bezweerder kan de slang betoveren, niet door de kracht van de woorden der toverspreuk, maar door de macht des duivels 1). Tot dit hoofdstuk der bezwering behoren verschillende andere practijken der toveressen zoals het gebruiken van tekenen, beelden of figuren, amuletten, duivelbanningen, van de naam Jezus, het bekruisen van het lichaam, én het strijken van een toveres om de toveres te ontdekken 2).

Begoocheling is de misleiding van het oog met een vreemden kunstgreep, die gedaan wordt boven de gewonen loop der natuur. Het oog wordt misleid door het verderven van de vochtigheid van het oog, veranderen van de lucht of van het voorwerp, dat gezien wordt. Een gedenkwaardig voorbeeld van kunstgrepen, door begoocheling gedaan, buiten en boven misleiding, hebben we in Ex. 7-, 8 en 9. Vlet hier verhaalde gaat de gewone grenzen der natuur te boven 3). P

erkins neemt om verschillende redenen aan, dat deze handelingen der tovenaars louter verschijningen waren en geen werkelijk voortgebrachte dingen 4).

Een tovenaars is een Magiër, die in een openbaar of een geheim verbond wetens en willens toestemt om de hulp en de bijstand van de duivel te gebruiken bij het verrichten van wonderen 5).

1) 1. c. 632.

2) 1. c. p. 633, 634.

3) 1. c. Sect. II p. 635.

4) 1. c. p. 636.

5) 1. c. Ch. V p. 636.

272

Er zijn twee soorten tovenaars: slechte en goede 1). De goede tovenaars is het gevaarlijkste en verfoeilijkste monster. Hij doodt de ziel, de slechte kwetst alleen het lichaam 2). De tovenaars moet met de dood gestraft worden 3).

De vraag of de tovenaars van zijn tijd dezelfde zijn als die, welke door Mozes' wet worden veroordeeld 4), beantwoordt Perkins bevestigend 5).

Voor de ontdekking van een tovenaars worden twee dingen vereist: onderzoek en overtuiging. Dit zijn tekenen, die sterke vermoedens opwekken: indien iemand algemeen als een zodanig persoon berucht staat, indien een medetovenaar van iemand zulk een getuigenis geeft, indien na vervloeking dood of ten minste enig onheil volgt; indien dadelijk na vijandschap, twisting of bedreiging een onheil volgt 6); indien de verdachte persoon de zoon of dochter, dienstknecht of dienstmaagd, vriend of naaste buur van een bekende tovenaars is; indien - n.l. volgens sommigen - de verdachte

1) I. c. p. 637.

2) I. c. p. 638. Vgl. The government of the tongue. Ch, V. Vol. I p. 444. The words used in the way of a bodily cure, be they in themselves never so good, are no better than the divels sacraments.

How to live and that well. Vol. I p 483, upon the faith in the aforesaid ceremonies there followes a Satanicall operation in the effecting of a cure desired. Op Hebr. 11: 20. Vol. III p. 124. Indeed blessers are most vile and wretched creatures, the wretched limbs of the Devil].

3) I. c. p. 639.

4) I. e. p. 639, 640.

5) I. c. Sect. I 640.

6) I. c. Sect. II 642. 273

persoon het merkteken des duivels draagt en ten slotte onstandvastig is of in zijn wel overwogen antwoorden met zichzelf in tegenspraak 1). Het onderzoek kan geschieden enkel door ondervraging of ook door pijniging. Dit laatste mag ongetwijfeld wettig en met een goed geweten worden aangewend, doch alleen dan, wanneer sterke en zware vermoedens daaraan voorafgaan en de persoon weerbarstig is. Van Godsoordelen als b.v. het aanvatten van een rood verhit ijzer, zinken of drijven van de verdachten persoon, toont Perkins zich afkerig, want hetgeen op deze wijze geschiedt, komt van de duivel 2).

Een wáár bewijs is de vrijwillige belijdenis der misdaad, afgelegd door de verdachten persoon en de getuigenis van twee getuigen te goeder naam bekend. Indien zij b.v. kunnen bewijzen, dat de verdachte persoon de duivel heeft aangeroepen 3) of een waarzeggende geest heeft onderhouden en met deze in de vorm van een muis, kat of enig ander zichtbaar schepsel samenkomsten heeft gehad 4) of dat hij het gelaat van een verdacht persoon, die afwezig was, in een spiegel heeft laten zien 6) en tovermiddelen

1) I. c. p. 643.

2) I. e. p. 643.

3) I. c. p. 644.

4) Perkins neemt als Augustinus en vele anderen (zie Soldan. Heppe a. a. 0. I S. 98) de mogelijkheid van gemeenschap tussen de duivel en een heks aan.

Golden Gaine Ch. XXVI (7. Command). Vol. I p. 58, Why should not a spirit as well have societie with a witch as to eate meate?

5) Vgl. The Combate between Christ and the Devil. Matth 4: 8. Vol. III p. 397.

The Devill can resemble things done long since and a farce off.

274

gebruikt heeft; indien zij op grond van hun eigen kennis kunnen verzekeren, dat die verdachte man of vrouw dingen voorspeld heeft vóórdát ze geschieden, stormen

heeft verwekt of de gedaante van een dode man heeft doen verschijnen 1). Het is Satans gewoonte iets te beloven, totdat het verbond bekrachtigd maar, wanneer het zover is, gebruikt hij alle middelen iemand openbaar te maken door zijn boosheid jegens alle mensen en zijn onverzadigbare begeerte om hen onmiddellijk en volledig te bezitten, die hij in de banden van zijn verbond heeft verkregen 2).

Tegen het gevaar van toverij kan men zich beschermen door te zijn in het verbond der genade. Gods kind kan betoverd worden zoals uit het Woord blijkt. Satan vergenoegt er zich niet mee zijn boosheid te tonen door de personen leed aan te doen 3), maar hij breidt dit ook uit tot het kwellen van de plaatsen, waar zij wonen door de lucht te besmetten e. d. g. Het enige krachtdadige middel om dit kwaad weg te nemen is de heiliging van de plaats onzer woning Openb. 20: 5. Gehele landen en koninkrijken worden bijzonder

1) Vgl. op. Gal. 5: 20. Vol. II p. 333.

Tegen overijling waarschuwt Perkins op Matth. 7: 1. Vol III p. 196.

2) 1. c. p. 645.

3) Vgl. Cases of conscience. 1 Bk. Ch. IX. Sect. 4. Vol. II p. 37. Possession is known by two signes: when the devil is evidently present either in the whole body or in some part of it; when hee hath rule of the said body either in whole or in part; as for example: when the divell possesseth the instrumento of the voice and makes a man to speake Latine, Greke, Italian or other tongues, which hee understandeth not. 275

door het aanvaarden van het Evangelie van de toverij bevrijd 1). De Rooms en menen, dat er in Gods kerk een gewone gave is, waardoor sommigen duivelen kunnen uitwerpen en de nadelen verhelpen, die door de tovenaars ontstaan 2), maar dit duurde niet veel langer dan 200 jaren na Christus' geboorte 3). De tovenaars van zijn tijd moesten, volgens Perkins, krachtens Mozes' wet, met de dood worden gestraft 4)

Hiermee hebben we beknopt Perkins' verhouding tegenover het bijgeloof uiteengezet. Met klem van redenen heeft Perkins het bestaan van tovenaars verdedigd. Hij ging daartoe op het voetspoor der grote reformatoren Luther en Calvijn op de Schrift terug. «Es war speziell die kirchliche Magie (der Apparat mit Bibelstellen und Beschwbrungen, gewunden Bildern,

1) 1. c. p. 646, 647. Vgl. Cases of conscience. 1 Bk. Ch. IX. Sect. 4. Vol. i1. p. 38. Men must not-abide there, where it is certainly knowne, that the Lord hath given the divell power and libertie (39). That which we doe in meates and drinkes, is also to be done in the houses and places where we dweil. We must sanctifie them to our use by the word and prayer; The Combale between Christ and the Devil & MI. 4: 1 Vol. III p. 374, MI. 6: 13. Vol. III p, 148, 150. Vooral A treatise of conscience. Ch. III. Vol. I p. 539. To blesse our dwelling places (Deut. 20: 5), when we first enter into them, is the best way that can be to preserve them from the casualties of fire within and lightning from heaven and from the annoyance and molestation of evill spirits and other judgements of God.

2) 1. c. p. 648.

3) 1. c. p. 649. Vgl. The Probleme. Images and reliques. Vol. II p. 523 en Mi. 7: 22. Vol. III p. 249. This gift of miracles doth not now befall the Church of God.

4) 1. c. p. 650.

276

Weihwasser, Brot, Salz, Oel, Zetteln und Münzen) gegen weiche die Reformatoren Protest erhoben. Bezüglich de Frage nach der Wglichkeit der Zauberei standen sie -

Luther jedenfalls - wohl auf dem allgemeinen Standpunkt ihrer Zeit 1).

Dit kan woord voor woord ook van Perkins getuigd worden. Er kan niet aan getwijfeld worden, dat Perkins' opvattingen over dit onderwerp dezelfde waren, die door onze vaders werden gekoesterd 2).

Met alle kracht heeft Perkins het bijgeloof bestreden, als men daaronder de overtuiging verstaat: « dat er geheimzinnige middelen bestaan om de kwade gevolgen van een demonische inwerking te breken, wanneer er heil wordt gezocht in een amulet, in een talisman, in een toverspreuk of in een bezwering en het demonische met demonische middelen bestreden wordt 3)».

1) Dr. A. Lehmann a. a. O. S. 102.

Vgl. Soldan -Heppe e. a. O. Bil. I S. 498-500. Hexenverfolgung in Gent. - Let vooral op hetgeen Calvijn bij Deal. 18: 10, 11 aantekent, waar hij een zuiverder standpunt inneemt dan Perkins. (Tom. I p. 353). Denique temporum omnium experientia convincit, homines perverse curiosos saepe a Satana per magos didicisse quod humanitas cognosci non poterat. De operum effectu sive mortuos excitet, sive fascinet homines et bruta animalia sive incantationibus novas facies rebus induat sic habendum est, quaecumque videtur edere miracula, meras esse praestigias. Atque ut est pater tenebrarum, certum est nihil posse nisi apud incredulos (cursivering van ons), quorum obtenebratae sunt mentes, ut album a nigro non discernant-Quare nihil mirum si Dei permissu vel elementa turbet vel morbis et aliis noxis infestet reprobos, vel oculis phantasmata abjiciat.

2) H M. and M. Dexter 1. c. p. 40.

3) Vgl. Dr. A. Kuyper. Pro Rege, Kampen 1911. Eerste deel, blz. 224. 277

Aan de Roomse religie verweet Perkins, dat zij voor één groot deel louter toverij is 1). Het is volgens hem duidelijk, welk een monsterachtige en ongelukkige religie de Roomse Kerk verdedigt, die gedeeltelijk uit heidense, gedeeltelijk uit Joodse plechtigheden bestaat 2).

Door zijn bijgelovigheid is hij echter in hetzelfde euvel vervallen. Het exorcisme vond in hem op grond van een verkeerd begrepen Oud-Testamentische tekst (Deut. 20: 5) een verklaard voorstander. De voorstellingen, die hij koesterde aangaande de macht des duivels, deden hem de betekenis der gemene gratie op dit punt miskennen 3).

Laten we echter op zijn creditzijde zetten, dat hij reeds in zijn jonge jaren bewezen heeft, dat het volkomen ongeoorloofd was de jaarlijkse voorspellingen te open en te gebruiken 4). De bijzondere staat en zaken der mensen kunnen op geen enkele wijze door de sterren van te voren worden aangeduid 5): vertrouw u alleen aan de Voorzienigheid Gods toe 6).

Kometen en vlamme sterren zijn evenwel dreigende tekenen van Gods hevig misnoegen, hoewel er zijn, die de mens in slaap willen wiegen door te

1) 4 Golden Chaine. Ch. XXI. Vol. I p. 40. Vgl. op Mi. 7: 15. Vol. III p. 238. The Romish priests by sorcerie cast out Devils and cure strange diseases and so delude the simple.

2) A treatise of conscience. Ch. II. Vol. I p. 521.

3) Vgl. Dr. A. Kuyper. De gem. gr. II, blz. 261, 262.

4) A resolution to the country man proving it utterly unlawfull to buy or use our jut? ely Prognostications. Vol. III, p. 653-667.

5) 1. e. p. 655. Vgl. A golden Chaine. Ch. XXII. Vol. 1, p. 43, 44.

6) 1. c. p. 661.

vertellen, dat zulke tekenen voortkomen uit de gewonen loop der hemelen 1). Desgelijks is het beven en schudden der aarde een teken van de groten en buitengewone toorn Gods ter oorzaak van het feit, dat wij God niet kennen noch ook voor het merendeel ons er om bekommeren Hem te leren kennen 2).

In dit hoofdstuk behoort nog even eraan herinnerd te worden, dat volgens Perkins het dode lichaam gewoonlijk bloedt of enig ander getuigenis geeft, wanneer de moordenaar er bij wordt gebracht, waarvoor moeilijk een andere reden kan worden opgegeven dan de verborgen en onmiddellijke hand Gods, die zich hierin machtig betoont om geheime zonden door vreemde middelen aan liet licht te brengen 3).

In zijn *Cases of conscience* is hij hiervan teruggekomen. Een onderzoek door een tweegevecht van dezelfde natuur als het onderzoek doen naar een moordenaar, door het bloeden van een aangeraakt of betast lichaam, dat zeer twijfelachtig en onder alle andere middelen het onzekerste is 1).

Dat Perkins aan de verschijnselen die in de Bijbel toverij genaamd worden, enige daaraan ten grondslag liggende realiteit heeft toegekend, kan niet anders dan zeer verklaarbaar worden geacht. Rome heeft de demonische realiteit van dit bijgeloof steeds in bescherming genomen 5).

1) 1. c. p. 661,

2) Gel. 4 9. Vol. II, p. 282.

3) Hebr. 11: 2. Vol. III, p. 21.

4) 3 Bk. ch. III. I Quest. Vol. II, p. 120. 5) Dr. H. Bavinck. a. w. III, blz. 194.
279

Dr. A. Kuyper zegt daarover even waar als schoon 1): De Christelijke Kerk wist uit het Evangelie; ze wist van haar Heere en Koning, dat deze demonische werkingen metterdaad maar al te werkelijk zijn. De toen door de Kerk en de Overheid begane fout bestond dan ook niet daarin, dat ze wisten en voelden met een onheilige demonische macht te doen te hebben, maar dat ze deze macht in stee van haar enkel geestelijk te bestrijden, met het zwaard en met de brandstapel te keer gingen. Ons Avondmaalsformulier betrad de betere weg 2).

1) Pro Rege. I, blz. 223.

Vgl. De gem. gr. II, blz. 400, 401 en de Héraut n°. 1746.

Toch kan niet worden ontkend, dat deze Goeten, Magiers, of hoe men ze noemde, over wonderbare krachten beschikten, die niet eenvoudig door ze leugen en bedrog te heeten op zij waren te zetten. - En in de oudheid en thans horen we van het contact van de enen geest van de mens met de geest van de anderen mens. Het tijdelijk inwonen van een anderen geest in eigen geest doet vanzelf aan de Bezetenen uit de dagen van Jezus verschijning denken. De verhalen, die ons thans uit de kringen der Spiritisten toekomen, stroken in dit opzicht met de Evangelische verhalen en n°. 1747.

Al denken we er niet aan al deze verschijnselen (n.l. van het spiritisme) voor verzonnen of ingebeeld te verklaren. - De realiteit van veel in het spiritisme moet volmondig worden erkend. (Van de Voleinding XXI en XXII). In de zelfden geest Dr. H. Bavinck, a. w. III, blz. 197.

2) Vgl. Zeckler. Spiritismus in P. R. E3. Bd. XVIII. S. 664. Die demonistische Theorie ist die der christlich-orthodoxen Gegner des Spiritismus. Wirkliche Kundgebungen mis der Geistenwelt iszt auch, sie durch die Produktionen der Medien wenigstens der echten und hervorragend kräftigen bewirkt werden - eine Ernenerung des Goeten und Mysteriennwesens eines Jamblichus (Harlesz), ein nicht von Gott ereffneter und gegebener, sondern die Sele geführdender Weg (Luthardt) u. s. w.

280

Perkins nu is daarin feil gegaan, dat hij in vele opzichten het Roomse, in oorsprong heidense, bijgeloof, zij het ook niet onveranderd, heeft overgenomen, ofschoon daarin elementen waren, vreemd aan hetgeen de H. Schrift ons leert, en die in vroeger eeuwen voor en na Perkins nameloos veel jammer over de mensheid hebben uitgestort 1).

1) Soldan -H epp e, a. a. O. passim. Bd. I. S. 452, 453, Man hat die Zahl der vom Ende des fünfzehnten Jahrhunderts an wegen Hexerei Verurtheilten gesticht und es hat sich gezeigt, dass dieselben uach Millionen zu berechnen sind en Lehmann, a. a. O. S. 101.

5. Perkins als homileet 1).

Nadat wij in de voorgaande bladzijden bij Perkins als exegeet, dogmaticus en ethicus hebben stilgestaan, rest ons thans nog zijn homiletische verdiensten te beschouwen, waaraan hij ten tijde van zijn leven zulk een groot deel van zijn roem dankte.

Wij hebben reeds in ons eerste hoofdstuk gezien, hoe hij als prediker in het Graafschapshuis voor de gevangenen en later als dienaar des Woords in de St. Andrieskerk te Cambridge een groten naam verwierf als een bijzonder ernstig en krachtig prediker 2).

Zijn theorie der predikkunde, welke heden nog behartiging verdient, heeft hij uiteengezet in zijn *Prophetica sive de sacra et unica concionandi ratione tractatus nervosissimus* 3). Hij sloot zich in deze verhandeling - gelijk hij aan het slot mededeelt - aan bij Augustinus, Hemingius, Hyperius, Erasmus, Illyricus, Wigandus, Jacobus Matthias, Th. Beza en Fr. Iunius.

De profetie, zegt Perkins, is een openbare en plechtige rede van de prediker strekkend ter ere Gods en ter

1) Vgl. Dr. H. Visscher a. w., blz. 201-206. Amesins als homileet,

2) Mullinger D. N. B. i. v. W. Perkins. Zie boven blz. 39-45.

3) Engelse vertaling in Vol. II p. 643-673.

282

zaligheid van onze naaste 1). Zij bestaat in het prediken van het Woord en het opstellen der gebeden. Iedere profetie is deels de stem Gods in het prediken en deels de stem des volks in het bidden. Prediken van het Woord is profeteren in de naam en de plaats van Christus, waardoor mensen geroepen worden tot de staat der genade en daarin bewaard blijven 2). Het volledige voorwerp der prediking is het Woord Gods 3). De prediking is enerzijds een voorbereiding voor de preek en anderzijds hare verkondiging. De voorbereiding vereist uitleggen en recht snijden. Uitleggen bestaat in de ontleding der woorden en gedachten der Schrift, opdat er één gehele en natuurlijke zin voor de dag komt 4). Door het recht snijden wordt het Woord geschikt gemaakt om het volk Gods te stichten. Het recht snijden is zowel ontleding als

1) Ch. f. Vlg. An Exposition of the Creede. Christ's Arranignment. Vol. I p. 200. The gift of prophecy is the greatest gift, that God bestowes on his Church for the building thereof.

2) ch. II. Vgl. Gal. 3: 1. Vol. II p. 222.

The effectuall and powerfull preaching of the word stands in three things: true and proper interpretation of the Scripture and that by itselfe; for Scripture is both the glosse and the text, savory and wholesome doctrine, gathered out of the Scriptures truely expounded; the application of the said doctrine either to the information of the iudgement or to the reformation of the life.

Zie over het ambt van de prediker: Cases of conscience, 2 Bk. Ch. VI. III. Quest Sect. I. Vol II p. 66. Of Divine and religions Worshap. Vol. I p. 715. Expolition of the Prayer. Vol. I p. 328.

3) Ch. III.

4) Ch. IV. 283

toepassing. Door ontleding wordt de voorgelegde plaats in hare verschillende

lesringen uiteengezet, zodat niet slechts de inhoud wordt vermeld, maar ook hetgeen daarin wegschuilt door gevolgtrekking aan de dag wordt gebracht 1). Door de toepassing wordt de recht afgeleide leer op verschillende wijze geschikt gemaakt, zoals plaats, tijd en persoon dit eisen 2). De toepassing is geestelijk of praktisch. De eerste bestaat uit lering of weerlegging; de tweede uit onderrichting en terechtbrenging 3). Niet alle leringen moeten aan het volk worden voorgesteld, maar alleen die, welke geschikt op onze tijd en de tegenwoordige toestand der Kerk mogen toegepast, opdat de hoorders niet door de menigte daarvan overladen worden 4).

Aangezien het gebruikelijk is, dat predikanten uit het hoofd voor het volk spreken, moet hier iets omtrent het geheugen toegevoegd. Een geheugen, dat overeenkomstig de regelen der kunst, vervuld is met plaatsen en beelden, zal zeer gemakkelijk zonder arbeid de preken doen onthouden, maar verdient geen aanbeveling. De bezieling van het beeld, hetwelk de sleutel der herinnering is, is goddeloos, omdat zij ongerijmde, onbeschaamde en ijdele overdenkingen eist en inzonderheid die, welke de meest verdorven begeerlijkheden van het vlees prikkelen. Zij verstompt de geest en het geheugen, omdat zij een drievoudige herinnering voor één vereist der plaatsen, der beelden en der zaak, die behandeld

1) Ch. VI.

2) Ch. VII.

3) Ch. VIII.

4) 1.. c. p. 669.

284

moet worden. Het is daarom geen onnutte raad, dat de prediker ijverig met behulp van een goede ordening in grondbeginselen, sluitredenen en methode de verschillende bewijsgronden en toepassingen der leringen, de toelichtingen van de toepassingen en hare orde inprent zonder onderwijl bezorgd te zijn voor de woorden. De studie dergenen, die hun geschreven preken woord voor woord van buiten leren, heeft velerlei ongemak. Er wordt grote arbeid voor vereist. Als men, door vrees bevangen, over één woord struikelt, ontstelt de gemeente en verwacht men zichzelf. De voordracht, gebaren en heilige bewegingen der aandoeningen worden verhinderd, omdat het gemoed zich er geheel en al op richt, dat het geheugen, onder zijn last bezwijkend, de spreker niet in de steek laat 1).

Bij de verkondiging der preek zijn twee dingen vereist: het verbergen van menselijke wijsheid en de betoning des Geestes. Wel moet de dienaar persoonlijk in vrijheid de kunsten, wijsbegeerte en het verschil van lezingen bij het opstellen zijner preek gebruiken, maar hij behoort deze alle in het openbaar voor het volk te verbergen, en daarmee in het minst niet te pronken: *artis etiam est celare artem* 2).

1) Ch. IX. Perkins' zegswijze is, zoals ieder lezer aanstonds begrijpt, de oorzaak van de gewrongenheid der beide voorgaande bladzijden (zie reeds boven blz. 98).

2) Vgl. The dufies and diynities of the Ministerie. Job. 33: 23, 24. Vol. III p. 430. To speake in the demonstration of Gods Spirit is to speake in such a plainnesse and yet such a powerfullnesse as that the capacities of the simplest may pereeeve, not man but God teaching them in that plainnesse and the conscience of the mightiest may fele not man but God reproving them in that powerfullnesse. 285

De betoning des Geestes wordt openbaar in wijze van uitdrukking of in gebaren. De wijze van uitdrukking moet geestelijk en vol van genade zijn. De betoning des Geestes is er, wanneer de dienaar des Woords zich zó gedraagt, dat zelfs onwetende personen

en ongelovigen kunnen oordelen, dat het niet zoozeer hij is die spreekt, maar de Geest Gods in en door hem 1). Daarom moeten noch kunsttermen, noch Griekse en Latijnse zinnen in de preek word en. ingevlochten. Zij verwarren het gemoed der toehoorders, hinderen het verstaan der dingen, die gezegd worden en trekken het gemoed van het voorgestelde naar iets anders 2). Hier moet men ook het vertellen van verhalen en alle onheilige en belachelijke woorden nalaten. De wijze van uitdrukking is vol genade, wanneer daarin de genade des harten wordt uitgedrukt.

1) Ch. X p. 670.

2) Vgl. op. Mt. 5: 7. Vol. III p. 13. There is a carnall and humane kinde of preaching, which now adaies takes place; wherein nothing is so much regarded as the vaunting of wit, memory and learning by fine contrived sentences, multiplieitie of quotations, varietie of allegations, of Fathers, Schoolemen and other learning, but herein is no mercy nor compassion to the pore soule; op Mt. 7:6 (Vol. III p. 208), Op. 2: 24 (Vol. III p. 323) en Gal. 1: 6, 7 (Vol. II p. 166). This curiosnesse and discontentment the Lord condemnes, when he forbids plowing with the oxe and the asse and the wearing of the garments of linsi-wolfi e. DL 22: 10, 286

Deze genade behoort tot de persoon of tot de bediening. De genade des persoons is de heiligheid des harten en een onberispelijk leven. Hoewel zij geen dienaar maakt, is zij toch zeer noodzakelijk. Omdat de lering van het woord moeilijk is te verstaan en te doen, behoort de dienaar aan hetgeen hij leert, door zijn voorbeeld uitdrukking te geven. De ongodzalige begrijpt, hoewel hij de Schrift verstaat, nochtans in zijn hart de inwendiger zin en ervaring van het Woord niet. Het is voor Gods aangezicht vloekwaardig, dat godzalige woorden zouden samengaan met een ongodzalig leven. Het is een vreemd gezicht, een dwalende gids en een geneesmeester vol zweren te zien 1). Het eenvoudige volk ziet niet de bediening aan, maar de persoon des dienars. Hij moet zelf eerst godzalig zijn, die godzalige aandoeningen in anderen zal opwekken 2).

De genade der bediening is: bekwaam te zijn om te leren. Het is niet alleen schoon en loffelijk, indien deze gave er is, maar zij mag niet ontbreken. Op het Niceensche en Miletiaansche concilie werd het als een straf opgelegd om de naam van een Dienaar des Woords te dragen, maar niet het Evangelie te prediken 3). De gebaren bestaan in. de intonatie der stem of in de houding des lichaams 4).

1) Hetzelfde beeld bij Hyperins: Longe est turpissimum, si qui se profitetur medicum aliosque vult morbis liberare, ipse scateat ulceribus bij J. J. van Oosterzee, Practische theologie, Utrecht 1895. Eerste deel, blz. 274.

2) 1. c. p. 671.

3) Vgl. Golden Chaise. Ch. XXV. Vol. I p. 55.

4) 1. e. p. 672. 287

Ten slotte spreekt Perkins over het opstellen der gebeden, het tweede deel der profetie. hun inhoud moet bestaan uit de noden en zonden van het volk en de genadegiften Gods en zegeningen, die het behoeft.

De vorm der gebeden zij aldus: alleen de dienaar moet spreken en het volk aan het einde zijn toestemming te kennen geven door het zeggen van <Amen>. Hand. 4: 24, Neh. 8: 6, 1 Cor. 14: 16 1). Bij het gebed moeten overwogen de inhoud, orde en wijze, waarop het in het openbaar tot stichting des volks wordt uitgesproken 2).

Ten besluite geeft Perkins de orde en de korten inhoud van de geheiligde en enige

methode der prediking: de tekst duidelijk uit de Canonieke Schriften lezen, de zin en het begrip van liet gelezene door de Schrift zelve geven, weinige en nuttige leerstukken uit de echten zin afleiden en de recht afgeleide leringen toepassen op het leven en de manieren der mensen in een eenvoudige en duidelijke rede, terwijl Perkins als de korten inhoud aanduidt: één Christus te prediken, door Christus tot lof van Christus 3).

Het is opmerkelijk, dat Perkins ondanks zijn piëtistische tendensen keer op keer de prediker voorhoudt,

1) 1. c. Ch. XI, p. 672 en Cases of conscience. 2 Bk. Ch. VI. III Quest. Vol. II, p. 66.

2) 1. c. p. 673. Vgl. op Matth. 6: 7. Vol III, p. 116. In Eccles. 5: 1 - we have expresse cominand not onely to prepare our hearts, but our words also. when we come before God in prayer.

3) 1. c. p. 673. Vgl. op Openb. 2: 5 (Vol. III, p. 273). We have no warrant at this day to preaeh the law barely, which only maketh the wound without the Gospel, which alone sheweth the remedy.

288

dat hij naar het oordeel der liefde behoort aan te nemen, dat alle gemeenteleden uitverkoren zijn, hetgeen Perkins staaft met een beroep op de Apostelen, Ef. 1: 4, 1 Thess. 1: 4, 1 Petr. 1: 1, 2. 1). Elders zegt hij echter, dat niet één op de tien, ja nauwelijks een op de duizend God prijst en dankt 2), dat het grootste deel der bijzondere kerken uit dienstknechten in schijn bestaat 3)

Het is bekend, dat men in Perkins' tijd tegen formuliergebeden niet zo grote bezwaren had als men er thans over het algemeen tegen heeft. Het was een van de geschilpunten tussen de Anglicaanse Kerk en de Puriteinen, of de Kerk aan hare dienaren een formuliergebed mocht voorschrijven 4).

1) An Exposition of the Creede: Of the Predestination. Vol. I, p. 282. Christ's Arraignement, p. 190.

Of Divine and religious worship. Vol I, p. 709. Cat. 3: 12. Vol. II, p. 235, 236. Mank 6: 1. Vol. III, p. 105. Bek. 11: 18. Vol. 111, p. 119. Openb. 2: 7. Vol. III, p. 308, 3: 1, p. 329.

2) An Exposition of the Creede. The title Sonne. Vol. I, p. 174.

3) Openb. 2: 20. Vol. III, p. 316.

4) Zie boven blz. 10.

Bentham, a. a. 0. S. 368-372. Vgl. S. 200. Unter den Presbyterianern - ein Candidatus Ministerii zur probe seiner Geschicklichkeit in diesem Stücke ein Gebet ex tempore liber de ihm aufgegebenen Text thuis muss.

Heylyn, 1 c. p. 260. According to the Rules whereof (i. e. of the Church of Geneva) the Minister had no,more to do on the days of worship bist to preach his Sermon with a long prayer before it and another after it of his own devising, p. 287. Bancroft shewing withall the mant gross absurdities found in extemporary Prayers to the. great dishonour of God and the shame of religion

289

Barrow en Greenwood noemden een formuliergebed een afschuwelijke afgod, even walgingwekkend voor God als zwijnenvlees voor de Joden 1). Perkins nu staat in dit opzicht tegenover de strenge Puriteinen. Hij houdt een vastgestelde gebedsvorm hetzij openbaar, hetzij persoonlijk voor nuttig en noodzakelijk, zowel wat de inhoud en wijze als zelfs indien de noodzakelijkheid het eist, de woorden betreft. Hij somt daartoe verschillende redenen op: hetgeen God verordineerd heeft, is nuttig en nodig.

Nu heeft God het gebruiken van een vastgestelde gebedsvorm verordineerd, Num. 6: 23, 24, Ps. 92. In de meeste mensen is een bloheid, dat zij de begeerten huns harten voor anderen niet in de gepaste orde kunnen uitspreken.

De oude kerk Gods gebruikte lang voor de tijd van het Pausdom een vastgestelde gebedsvorm. Men werpt tegen, dat het lezen van een preek, geschreven door een ander, geen preek is en daarom het herhalen van een formuliergebed geen gebed.

Dit betekent niets volgens Perkins: want in het lezen van een geschreven preek kan iemand niet de gave der profetie tot uitdrukking brengen, maar in het lezen van het formulier-gebed wel de gave des gebeds tonen: namelijk een hart, geroerd over zijn zonden, een hongrig verlangen naar genade en een dankbaar hart voor Gods barmhartigheden.

De tweede tegenwerping is, dat het gebruiken van een formuliergebed de goede bewegingen des Geestes onderdrukt en uitdooft. Dit zou enig gewicht hebben, indien iedereen zulk een mate

1) Zie op Matth. 6: 9. Vol. III, p. 119, waar genoemde personen aan de rand worden vermeld.

291

des Geestes ontving, die hem hiertoe bekwaamde 1).

Perkins is zich op dit punt niet immer geheel gelijk gebleven. In zijn *Prophetica*, geschreven volgens Th. Tuke, die haar uit het Latijn in het Engels vertaald heeft, in zijn jongere jaren (1592), geeft Perkins aanwijzingen voor het opstellen van gebeden, terwijl hij in zijn uitlegging op de *Bergrede*, door Th. Pierson in 1608 gepubliceerd, met alle kracht voor een formuliergebed, publiek en privaat, opkomt. Hieruit mag opgemaakt, dat Perkins zich op dit punt steeds meer van de volbloed Puriteinen verwijderd en bij de praktijk der Engelse Kerk heeft aangesloten 2).

Onder de Puriteinse predikers staat Perkins vooraan 3). Zijn tijdgenoot Willet noemt hem een «concionatorem celeberrimum» 4). J. Brown wijdt in zijn *Puritan Preaching in England* aan Perkins «a Puritan preacher of more than ordinary spiritual power» vele bladzijden 5). Om de studenten ware bezieling te geven, geeft Brown de korten inhoud weer van de voornaamste punten

1) Hata. 6: 9. Vol. III. p. 119, 120. Vgl. *Cases of conscience*. II Bk. Ch. VI. III Quest. Vol. II, p. 67 en *An Exposition upon the Lords prayer*: slot Vol. I, p. 348.

2) Zie ook het leven en doot van Dr. W. Perkins in *Alle de werken*. Tom. 1.

Hy gebruikte doorghaans voor zijn Predikationen - een ghezette vorm van bidden, niet uit ghebrek van verscheidenheit der stoffe - maar uit een heilighe en Hemelse drift vondt hij dit meest vorderlijk voor zijn volk.

3) Zie Hoofdstuk 1.

4) J. P e i l e. *Biographical Register of Christ's College*. Vol. I, p. 141. 5) *Lect. III. The Cambridge Puritans*: -daarvan p. 71-83, p. 71.

der toespraken, door een «meesterwerkman» (n.l. Perkins) voor bepaalde theologische studenten en predikers gehouden. Zij handelen over de roeping tot de dienst des Woords, beschrijven de plichten en waardigheden dier roeping 1).

Hoog zijn de eisen, die hij daar evenals in zijn *Prophetica*, aan de prediker stelt. Aan-grijpend zijn de bladzijden, waarin hij het ideaal van de dienaar des Woords teelcent. Treffend door eenvoud en warmte hebben deze verhandelingen na drie eeuwen hare bekoring nog niet verloren. Kan van Perkins worden gezegd, dat zijn leven een voldoende antwoord was op de bedenkingen, die tegen zijn leer der verkiezing werden

ingebracht 2), zo kan van hem als homileet worden getuigd: hetgeen hij theoretisch de studenten en predikers voorhield, heeft hij praktisch verwezenlijkt.

1) Of the calling of the ministerie in Two treatises: describing the duties and dignities of that calling, published by W. Crashaw. Vol. III, p. 429-463.

2) Zie boven blz. 59. Robbes beschreef haar als „virtual fatalism”. D. N. B. i. v. W. P.

HOOFDSTUK III.

SPOREN VAN PERKINS' INVLOED.

Zo ooit de gelegenheid schoon is zich te verdiepen in allerlei minder of meerder gegronde vermoedens, dan zeker bij de bepaling van de invloed, die van iemand is uitgegaan. Hier in het bijzonder verkeren wij dikwijls in het gebied van het onbewijsbare. Verder dan tot een bepaalden graad van waarschijnlijkheid vermogen wij het in deze meestal niet te brengen.

Wat Perkins betreft, overdrijven we niet, wanneer wij zeggen, dat *de invloed door hem uitgeoefend, zeer groot* kan worden genoemd. In de kerkelijke strijd tussen Anglicanen en Puriteinen trad hij minder op de voorgrond.

Sommige punten in kwestie worden door Perkins met geen enkel woord aangeroerd, hetgeen zeker een bedekte veroordeling is van de praktijk, te deze opzichte door de Engelse Kerk gevolgd. In andere punten kiest hij partij soms voor de Puriteinen, meest voor de Anglicanen. Niettegenstaande moet hij in het algemeen voor een Puritein worden gehouden, zowel om zijn deelnemen aan de geheime synoden, door de voor-
mannen der Puriteinen belegd 1), als om de wijze, waarop hij het Christelijke leven met zijn naar de wereld toegekeerde zijde tekent. Moge dus de kracht, die er in de kerkelijke strijd van hem uitging gering zijn geweest 2), te

1) Zie boven blz. 49.

2) Zie boven Fellers opmerking blz. 51.

296

groter was de invloed, door hem als godgeleerde uitgeoefend.

Als polemicus heeft hij vele lauweren behaald. De publicering van zijn «A Reformed Catholike» in 1597 was, getuigt Mullinger 1), een belangrijke gebeurtenis in betrekking tot het gehele geschil tussen Rome en het Protestantisme. De bekwaamheid en de oprechte geest, die uit deze verhandeling spraken, werden door de meest bevoegde beoordeelaars van beide zijden erkend.

De Roomse schrijver William Bishop, bisschop van Chalcedon, erkende gaarne, ofschoon hij het boek in zijn *Reformation of a Catholic Deformed* by W. Perkins (2 parts' 1604-'1607) aanviel, dat hij geen boek van gelijken omvang bad gezien, door een Protestant uitgegeven, dat bf meer materiaal bevatte, bf naar een betere methode was bewerkt 2), terwijl Robert Abbot, later bisschop van Salisbury, in zijn antwoord aan Bishop, *A Defence of the Reformed Catholike* of W. Perkins, published in three separate parts 1606-9,

Perkins' grote arbeid en moeite ter bevordering van de ware religie en opbouw der kerk prees 3).

1) D. N. B. i. v. W. Perkins. Zie ook Unie. Cambr. II p. 475.

2) Vgl. D. N. B. i. v. R. Abbot *The reformed catholike* of that eminent divine (i. e. Perkins) was admitted by writers of the Roman party to be the ablest exposition of heretical belief.

3) Zie D. N. B. i. v. Perkins.

William Bishop liet het bij zijn *Counter-Catholike* niet en publiceerde in 1608 in twee delen. *A reproof of M. Doct. Abbots Defence of the Catholike Deformed* by Mr. W. Perkins en in 1614 *A Disproof of Dr. R. Abbots counterproof against Dr. Bishops reproof of the defence of Mr. Perkins reformed Catholike* (D. N. B. i. v. R. Abbot en W. Bishop).

Ik slaagde er niet in deze werken in handen te krijgen. 297

Perkins werk werd zelfs in het Spaans vertaald en - zo voegt Fuller er stekelig bij 1) - geen Spanjaard durfde van die tijd af de uitdaging van onze kampioen aannemen; ja, hun inquisitie verkoos haar liever met martelingen dan met argumenten te beantwoorden.

Zijn piëtistische geschriften werden bijzonder in het buitenland hoog geschat. Hij was de vader van het Puriteinse Calvinisme, wiens talrijke praktisch theologische geschriften in wijden kring hun werking deden gevoelen, zegt Luthardt 2) op het voetspoor van Heppe, die Perkins de eigenlijken vader van het Piëtisme noemt, zijn praktisch theologische geschriften vonden om hun klare, ernstige, in zeker opzicht populaire taal, ras de wijdeste verbreiding, zodat door Perkins het zaad van het Piëtisme met volle hand ver over alle landen is uitgestrooid. De vruchtbaarste werkzaamheid oefenden de geschriften van Perkins natuurlijk in Engeland uit, waar tegen het einde der zestiende eeuw gehele steden door de macht van het Piëtisme waren aangegrepen 3).

In tegenstelling met de werken van zijn uitnemende leerling 1), waren de zijn bijzonder populair. Dit blijkt daaruit, dat zijn geschriften na zijn dood in de meeste

1) Holy State p. 84. Desgelijks Holland Herool Angliett p. 221 Ejus Catholicus Reformatus Hispanice conversus non potest a quoquam Catholicorum Regis Catholici refutari.

2) a. a. 0. II S. 252.

3) a. a. 0. S. 24, 27, 28.

Zie over de betekenis van Perkins' disceptatio de Praedestinationis modo et ordine et de amplitudine gratiae divinae, boven blz. 153). 1) Dr. H. Visscher a. w. blz. 215.

298

moderne talen werden overgezet. «Zij spreken meer tongen dan de maker ooit verstond» 1). De in het Engels verschenen werken werden bijna onmiddellijk in het Latijn vertaald, terwijl verschillende zijner verhandelingen in het Welsh, Iers, Hollands, Spaans en Italiaans werden overgezet 2). Van zijn Armilla aurea verschenen er in twintig jaren niet minder dan vijftien uitgaven 3).

Vele malen werden Perkins' werken uitgegeven. Zeer onvolledige uitgaven van zijn verzamelde werken verschenen er te Cambridge in 1597, 1600, 1603, 1605; een meer volledige uitgave drie delen folio 1608, 1609, 1612; te Londen in 1606, 1612, 1616; te Geneve in het Latijn fbi. 1611, 2 delen 1611-1618 en 1624 4).

Ene bijna complete 5) uitgave van Perkins' werken verscheen te Amsterdam in 1659, 3 delen folio vertaald door H. Uilenbroek, zie kentrooster. Verschillende tractaten hadden reeds in onze taal het licht gezien, zoals b.v. de gulden keten, in 1606 vertaald door Ph. Ruyl, dienaar van Jezus Christus te Zevenhoven. Deze verwijst weer naar de vertaling van Perkins werken door Vincentius Meuzevoet, dienaar der gemeente van Christus te

1) Fuller, 1. c. p. 84.

Aldus J. Legatt in de voorrede aan de Lezer in zijn uitgave van Perkins werken, 15 December 1612.

3) Hickmann, Hist Quinq. p. 500 bij Mullinger. D. N. B. i. v. W. P.

4) D. N. B. i. v. W. P.

5) De bijna volledige opgave van Perkins' werken in Cooper Athenae Cantabrigienses i. v. werd door Mullinger D. N. B. i. v. aangevuld.

299

Schagen 1). Coper zegt 2), dat er een Hollandse uitgave van sommige van Perkins' werken in 1598 te Leiden gepubliceerd is en vijf van zijn tractaten te Amsterdam in 1611 verschenen.

Perkins Gewetensgevallen werden - zegt Schweizer - door Wolfgang Mayer Hannover 1603 in het Latijn vertaald en verschenen in het Duits van de hand van Sprüngli, Predikant in Frauenfeld, Bazel 1640, naar een andere door Dixus bezorgde Latijnse uitgave en nog eens in het Duits te Leipzig 1690.

Wel mag Holland naar onzen Perkins, als naar «een zeer gelukzaligen, beroemden en gespierden Theoloog verwijzen die door de liefelijken geur, welke zowel van zijn leer als van zijn leven uitging niet alleen alle landstreken van Groot-Brittannië heeft doordrongen, maar ook in Frankrijk, Duitschland, Nederland en in een deel van Spanje is beroemd geworden. Want vele van zijn geleerde werken zijn in het Fransche, Duitsche en Teutonische taaleigen overgezet».

«Het was jammer» - zegt Fuller 4) - «dat Perkins zelf niet meerdere van zijn geschriften uitgaf, want

1) Voorrede dezer uitgave.

2) 1. c. II p. 341.

3) a. a. O. S. 50.

Zie ook J. Fischer Allgemeines Gelehrten Lexicon Drifter Theil 1761. i. v. myrothecium h. e. de recta ratione vivendi et moriendi, so Luc Stockleu, ins Deutsche fibergetzt, - de roman. fidei ementito Catholicismw; de natura et praxi resipiscentiae, welche beide Schriften Th. Draxus lateinisch vertiret Decalogus de statu verf Christiani in hac vita, de Bernh. Nicus Ancumanus 1664 zu Ende deutsch ediret.

4) Holy State p. 83.

300

ofschoon sommige van zijn nagelaten werken goede voogden vonden, waren toch niet alle zo gelukkig en inderdaad geen min is voor een kind, wat een moeder is».

Door Perkins werden hier volgens Dr. A. Kuyper 1) de Engelse practizijns, gelijk men ze noemde, d. i. van uit het Engels vertaalde stichtelijke werken, ingeleid 2). In de beste kringen zette men (in de laatste anderhalve eeuw) de lectuur van onze oude moralisten voort, zodat zelfs Perkins en Teelinck niet geheel in onbruik raakten 3). Johann Spelgarden, die in kwaad gerucht van Sabbattisme gekomen was, zuiverde zich van deze aanklacht op de synode der classe van Zuid-Holland in Juli 1626 te IJsselstein gehouden «ende verclaerde dat dienaengaende sijn gevoelen, nopende de Theoria geen ander gevoelen was als der voortreffelijker Leraeren onser kercken DD. Iunii, Perkinsii, Bezae etc.» 4)

Dat Teellinck, tijdens zijn verblijf in Engeland, een diepe indruk van Perkins' geschriften ontvangen heeft, is bekend 5), evenzeer als de eerbied, die Voetius hem toedraagt. Hij noemt hem «Homerus ille practicorum omnifariae theologiae ac scientiarum callentissimus Perkinsus» 6).

1) Tractaat van de Sabbat blz. 66.

2) Zie beneden citaat van Voetius.

3) E. Foto. III blz. 455.

4) Tractaat van de Sabbat blz. 75.

5) Dr. W. J. M. Engelbert s, Teellinck, Amsterdam 1898, blz. 96.

6) Disceptatio de luw aleae. Ultraj. 1660: ad Lectorem. Quod contra Theologorum

practicorum, qui ex Anglia certatini huc (n.l. in de kwestie van het dobbelen) advehuniur quorum non pauci in linguam nostratam aut latinam tanto cum studiosorum et ministrorum fruetu transferuntur operara suam inter complures alios etiani commodantibus celebribus in Belgio ecelesiasticis Mousevoet, etc. etc., quod, inquam, talium editie, lectio, imitatio, privatim. publicoque ita a nonnullis deprimitur ac tradueitur; non aliter ac si Homerus ille practicorum omnifariae theologiae ac scientiarum callentissimus Perkinsus eumque seeuti sunt Boltonus, Prestonus Whately, S. Ward, Daniel Dyck. Jeremias Dyck, Hildersham, Paulus Baynes, Biefield phires Rogerii, Sibs, Eduardns Raynolds.

Voetins citeert Perkins met instemming zovele keren, dat het onmogelijk is hiernaar in een noot te verwijzen; zie daartoe de onvolledige opgave in Bijlage B.

301

Dr. W. Geesink getuigt, dat Perkins geschriften nog onder ons Gereformeerde volk gelezen worden 1). De uitnemende Ds. J. H. Gulderarm, in zijn tijd de primus inter parel van Friesland's predikanten, was een ijverig bestudeerder van zijn werken 2).

Fuller's opmerking - aldus Mullinger;) - dat Perkins het eerst de torenhoge beschouwingen der wijsgeren ten dienste van praktijk en zedelijkheid naar beneden bracht, wijst het ware geheim van Perkins' opmerkelijke invloed aan. Terwijl hij de geleerdheid zijner hogeschool verzoende door zijn behoud van de schoolse methode in zijn behandeling der godgeleerde kwesties, liet hij de duistere en onvruchtbare onderwerpen, die toen gewoonlijk ter bespreking in de scholen uitgekozen. werden, varen en door zijn ernstige en warme behandeling van de voornaamste leerstellingen der Christelijke godgeleerdheid, won hij het oor van een grote schare. Methode en gloed toonden zich in zijn geschriften

1) Van 's Heeren Ordinantien, tweede deel 1 blz. 555.

2) D. v. Popta in De Gereformeerde Kerk. No. 1187, 6 Juli 1911.

3) D. N. B. i. v. W. P.

302

in zeldzame verbinding. Zijn gezond oordeel blijkt uit de wijze, waarop hij zich vrij hield van het alles opslorpemde geschil over het duizendjarig rijk en zijn krachtige verwerping van het heersende geloof in sterrenwichelarij.

Zijne vermaardheid als leraar was gedurende de laatste jaren van zijn leven - vergeet hierbij niet, dat hij op betrekkelijk jeugdige leeftijd overleed - in de universiteit ongeëvenaard en weinige theologische studenten verlieten Cambridge, die niet in enige mate getracht hadden van zijn onderwijs voordeel te trekken 1).

Toen hij overleed, was zijn vermaardheid nauwelijks minder dan die van Whitaker, de trots en het sieraad van Cambridge 2), toen deze zeven jaar te voren eveneens in de kracht van zijn leven, nog geen zevenenveertig jaren oud, werd weggerukt 3).

Perkins was als het ware zijn opvolger. De gehele zeventiende eeuw door werden Perkins' geschriften bestudeerd als van iemand, die slechts weinig minder gezag had dan Hooker of Calvijn 4).

Niemand stond bij het godzalige Engelse volk hoger aangeschreven dan hij 5). 1) Desgelijks in Univ Cambr. II p. 328. The afterwards celebrated W. Perkins, whose theological reputation, some ten years later (i. e. than 1595) was unsurpassed among the divines of his school.

2) Churton bij Bullinger 1. c. p. 339, Mullinger D. N. B.

i. v. Baro. Whitaker, the most distinguished English theologian of his day. i. v. Whitaker. No English divine of the sixteenth century surpassed Whitaker in the estimation of his contemporaries.

3) Mulinger Unie. Cambr. p. 475.

4), D. N. B. i. v. W. P.

5) Dexter, 1. e. p. 40. 308

Hij was «ein Hauptvertreter der calvinischen Lehre in England» 1). Hij was - zegt. Dillingham 2) - een onsterfelijk sieraad onzer kerk, die naar verhouding van zijn korten levensduur, zoveel geleerde, godzalige en gespierde geschriften heeft nagelaten, als zeker weinig anderen gedaan hebben, hoewel hun een langer leven was beschoren.

Phineas Fletcher, geen te minachten beoordelaar, die Perkins in het laatste jaar van zijn leven wellicht had horen onderwijs geven, sprak hem dertig jaren daarna toe, als: «ons wonder, levend, hoewel lang dood» 3).

Joseph Mede, Bisschop Richard Montague, Ussher 4), Bramhall (in zijn geschil met de bisschop van Chalcedon, William Bishop), Herbert Thorndike, Benjamin Calamy 5) en niet weinig andere uitnemende sieraden van beide partijen

1) A. Schweizer, Die Protest. Centraldogmen in ihrer Entwickelung innerhalb der reformierten Kirche. II. 1856 S. 52.

2) Vita L. Chadertoni p. 14. Quorum ut unum saltem memorem, ex illius (i. e. Chadertoni) schola prodiit immortale illud Ecclesiae nostrae. decus (Perkinsium volo) qui pro illo vitae suae brevi curriculo tot scripta reliquit tam docte, pie et nervose scripta quot alii certe pauci quantumvis longiore temporis intervallo.

3) Fletcher Poetical Miscellanies ed. G. Rosart III 263 ourwonder, - living, though long dead by Mullinger Univ Cambr. II p. 475 en D. N. B. i. v. W. P.

4) Dillingham Vita Usserii p. 55 Quin et haeserunt animo quaedam e Perkinsii concionantis ore calamo excepta illique lecta de die Dominico sanctificando.

5) D. N. B. i. v. None of his books were so much thumbed and marked as the works of the puritan William Perkins, particularly his Cases of conscience.

304

in de kerk voeren min of meer dikwijls zijn gezegden als gezaghebbend aan 1).

John Robinson, de stichter der Congregationalistische gemeente in Leiden, die van Perkins' catechismus een nieuwen druk bezorgde, verbreidde Perkins' invloed over een grotere sfeer dan Amesius, zijn meest begaafde leerling wellicht 2).

Telkens haalt hij hem in zijn werken aan 3). In zijn Justification of Separation 4:21 verwijst Robinson naar hem met diepen eerbied even als W. Bradford (Hist. 6).

Elf copieën van Perkins' verhandelingen zijn in de lijst van Brewsters bibliotheek 4).

Churton betitelt hem als de geleerden en vromen, maar Calvinistische Perkins 5) en Toplady noemt hem de geleerden, heiligen en werkzame Perkins 6).

Bisschop Hall geeft van Perkins de volgende karakteristiek: hij blonk uit door een helder oordeel, een zeldzame vaardigheid om de duistere voorstellingen der

1) De werken van bijna geen dezer schrijvers zijn in onze openbare bibliotheken aanwezig, zodat ik tot mijn spijt er mee volstaan moet om Mullinger en Allibone (zie beneden) te citeren.

2) D. N. B. i. v. W. P. Brown e Hist. of congregationalism in Netfolk and Suffolk citeert (p. 67) uit J. Quick's Icones Sacrae Anglicanae: Mr. Perkins was then a famous minister of Cambridge and it pleased God that young Ames should be called out of his naturall estate of sin and misery by ye lowd voice of his powerfull ministry.

3) J. Brown, Puritan preaching in England p. 71.

4) Dexter. 4. e. p. 260.

5) Life of Nowell p. 323.

6) Historic Proof II p. 179.

Deze beide laatste citaten bij Brook Lives of the Puritans. Vol. II p. 134. 305

scholen te verduidelijken en een gemakkelijke verklaring van de meest ingewikkelde onderwerpen 1).

Zijne werken munten uit door hun vroomheid, geleerdheid, uitgebreide kennis der Schriften en een streng Calvinistische bewijsvoering 2).

J. Orton, die zelf ver van Calvinistisch was 3), vond Perkins een uitnemend schrijver. Zijn stijl is de beste van iemand van zijn tijd of de daarop volgende en vele gedeelten in zijn geschriften zijn gelijk aan die van de beste schrijvers in moderne tijden. Hij is oordeelkundig en duidelijk, heeft een rijke inhoud en een diepe Christelijke ervaring. Ik wenste wel - aldus J. Orton, - dat alle dienaren, bijzonderlijk de jongeren hem lazen, daar zij er overvloedige bouwstof voor hun werken in zouden vinden. Hij heeft enige verhandelingen tegen de Pauselijken geschreven, blijkt een echte Calvinist te zijn geweest, maar hij heeft vele bewonderenswaardige dingen in de praktische godgeleerdheid. Zijn werken zijn in Engeland weinig bekend, maar worden in Duitsland nog steeds geschat. Vele ervan zijn in sierlijk Latijn geschreven en andere in het Duits vertaald 4).

Voor zijn tijd is Perkins' stijl bijzonder zuiver en net. Hij had een helder hoofd en muntte uit in het bepalen en ontleden der onderwerpen. Zijn stijl is echt

1) A. Allibone critical dictionary of English Literature i. v. W. Perkins.

2) Orme Bibl Bib. bij Allibone i. v. W. P.

3) Orme bij Allibone i. v. W. P.

4) Orton Letters to a young Clergyman, 1791 p. 39, bij A. Kippis Biograph. Britann, London 1778-93. Vol. V. p. 312.

806

Calvinistisch, maar hij dreef de idee (het besluit) der verwerping te ver door 1).

Zijne werken zijn te zeer onderschat: geleerd, geestelijk, Calvinistisch en praktisch, heilig en evangelisch 2).

Mosheim zegt van hem: «Hij was een der beroemdste schrijvers en Predikers der werkdaadige Godgeleerdheid zijner Eeuw. Hij heeft deze Hoofdwetenschap, welke Calvin en zijn Medegenoten in een ruwen en onvolmaakten staat gelaaten hadden, tot een regelmatige gedaante gebracht en met enige maate van nauwkeurigheid uitgelegd 3).

Hoffmann noemt Perkins «Sanctissimum et exercitatissimum Theologum, in primis scriptis, quae Christianam praxin sapiunt, clarissimum» (en Holland') prijst Perkins als een «non modo sedulus et summe industrius Concionator, verum etiam variarum excellentissimarum tractationum solidissimorumque commentariorum, qui iam extant conscriptor». De kinderen van Arminius betitelen hem als een «rarae eruditionis virum, celeberrimum quondam in alma Academia Cantabrigiensi Theologum » 6).

1) Dr. E. Williams C. P. ed. 1843, 293, 305.

2) Bickersteth C. S. ed. 1844, 414. De beide laatste citaten bij Allibone l. c. i. v. W. P.

3) Kerkelijke Geschiedenissen, Amsterdam 1771-1774. VII blz. 214. Dit citaat is door A. Ypey, Beknopte letterkundige Geschiedenis der systematische Godgeleerdheid, Groningen 1793-1798, tweede deel blz. 278 en Hallam Literature of Europe 4e edition 1854. 1561 en II 508 (zie Allibone l. c. i. v. W. P.) overgenomen.

4) Bij Ypeya. w. II blz. 278.

5) l. l. p. 220.

6) Voorrede van het Examen modestum. 307

Heylyn getuigt 1), van Perkins, dat hij een wel bekend godgeleerde, maar daarbij een overtuigd Presbyteriaan was. Neal spreekt 2) van hem als van de eerbiedwaardige en geleerden W. Perkins, een van de meest vermaarde practicale schrijvers en predikers van zijn tijd. zijn werken tonen, dat hij een zeer vroom, heilig en werkzaam godgeleerde is geweest. Walton zegt van hem, dat hij van een zeer zachtmoedigen geest en van grote en geheiligde godgeleerdheid was. 3) Hij was zeer geleerd en godzalig 4).

Zoals wij reeds gezien hebben, staat J. Brown in zijn *Puritan Preaching in England* breedvoerig bij W. Perkins stil: «a man at once so learned as a scholar, so able as a preacher and so widely influential as a spiritual force» 5) en Mullinger wijst op de «widely extended results» van Perkins bekering 6).

Wanneer wij letten op al deze getuigenissen en oordeelvellingen, kunnen we niet anders dan instemmen met Allibones' opmerking 7): «het is niet weinig merkwaardig, dat in deze tijd, waarin zoveel begraven godgeleerdheid wordt opgegraven, Perkins' werken niet zijn uitgegeven. Weinig schrijvers toch zijn meer geprezen».

Zijn gesproken woord oefende, indien mogelijk,

1) 1. c. p. 340.

2) 1. c. p. 378.

3) *Religuae Wolloniana*, London 1651.

4) Malham, *Hari Miscell.* London 1808-1811. Vol. VII p. 71,

5) 1. c. p. 72.

6) *Univ. Cambr.* II p. 482.

7) i. v. W. P.

308

nog meer kracht uit dan het geschreven. Welk een indruk hij op Cotton Mather maakte, hebben wij reeds boven gezien 1). Jaren later voelt Amesius zich gedrongen het volgende getuigenis af te leggen 2): aangenaam is mij steeds de herinnering aan dien tijd, toen ik weleer als jongeling de vermaarden Perkins hoorde in de uitnemende kring der studenten. Hij sprak zó, dat hij hen degelijk in de waarheid onderwees, krachtadig opwekte tot een streven naar de godzaligheid en toebereidde voor het koninkrijk Gods en tegelijk toonde hij hun ook door zijn voorbeeld aan, op welke zaken zij zich voornamelijk moesten richten om naar hun kracht de ware religie ter ere Gods en ter zaligheid des mensen gelukkig te bevorderen. Hij liet er velen achter, ontgloed in ijver voor zijn leer, die deze ook onder de aanblazing Gods in de godzalige gemeenten van ons Engeland gebracht hebben, doen aanwassen en beroemd gemaakt.

1) blz. 42.

2) Praefatio ad Lectorem in *De conseientia et eius iure vel eas'ibus*: Grata mihi semper illius temporis recordatio, quando juvenis olim audiui C. I. D. Perkinsium in egregia studiosorum corona ita concionantem ut eosdem solide instituerit in veritate, efficaciter exortaverit ad studium pietatis, instructos reddiderit ad regnum Dei et simul etiam exemplo suo ipsis monstravit, quibus rebus praecipue intenderent, ut religionem veram in potentia sua ad Dei gloriam et salutem hominum feliciter possint promovere. Multos tamen reliquit illius doctrinae studio accensos, qui eandem etiam piis concionibus per Angliam nostram Deo adspirante, currere, crescere et glorificari fecerunt.

Merkwaardig, dat Amesius, evenals de kinderen van Arminius, (Titel en voorrede van het

Examen modeslum), Perkins *Doctor* noemt, wat toch onjuist schijnt te zijn. - Zie, boven blz. 59, 60.
309

Toch is het niet te ontkennen, dat Perkins in latere eeuwen bijzonderlijk in zijn vaderland zeer op de achtergrond is geraakt. Orton sprak dit met zoveel woorden uit 1).

In zijn voorrede aan de lezer vóór zijn *Leven van Whitgift*, noemt Strype vele bekende godgeleerden uit de tijd van Elisabeths regering, maar Perkins niet. Benthem - vermeldt in zijn aangehaald werk slechts even Perkins' *Art of Prophecy*.

Hunt noemt hem in zijn *Religious thought in England* zeer terloops 3).

Perkins was ongetwijfeld een man van buitengewone talenten. Hij verdient - niettegenstaande zijn vroegtijdige dood - een der eerste godgeleerden zijner eeuw te worden genoemd. zijn jongere tijdgenoten hebben, meer dan een later nageslacht, dit als om strijd erkend.

Vele lof- en puntdichten zijn op hem gemaakt 4). Het meest bekende is het volgende:

*O Mihi post nullos, Perkinse tolende, Ministros,
Qui fueras verbi Buccina magna Dei
Dextera, quantum vis fuerat tibi manca docendi,
Pollebas mira dexteritate tamen
Vox tua viva viros coelesti Nectare pavit
Mortua scripta volant docta per ora virum* 5).

1) Zie boven blz. 305.

2) a. a. O. S. 198.

3) Vol. 1.. p. 134, 167, 251.

4) Zie de lofdichten van S. Simonides, in het eerste en van H. F. Waterloos in het tweede en derde deel van de Hollandse uitgave van Perkins' werken.

5) Opgenomen bij H. Holland 1. 1. p. 221.

De middelste dezer verzen werden door Fuller aldus vertaald 1):

*Though nature thee of thy right hand bereft,
Right well thou writest with the hand, that 's left.*

Hij noemde Perkins daarom een Ehud, die met een linkse pen de Roomse zaak doorstak.

Vóór de Latijnse uitgave van Perkins' werken bij Chouet te Genève, 1611, vinden we de volgende Parodia seu Perkinsi Epitap. hium Ex P. B. poematis desumptum

*Te iuvenem rapuere Deae, fatalia nentes
Stamina, cum scirent moriturum tempore nullo
Perkinsi, tibi si canos seniimque dedissent.*

Mocht dit proefschrift er toe medewerken om de betekenis van Perkins beter te doen kennen als van een der uitstekendste gereformeerde godgeleerden, die een veelzijdige invloed heeft uitgeoefend op de verbreiding van het gereformeerd beginsel in Europa in 't algemeen en op het Christelijk leven in Nederland in 't bijzonder. Zijn verdienste

te huldigen, de nagedachtenis van deze grote in Israël levendig te houden is het doel, door deze arbeid nagestreefd. In het herdenken der grote mannen, weleer door God verwekt om het licht Zijner waarheid te verbreiden, schuilt tevens een hoopvol uitzien naar de toekomst, waarin een verjongd Calvinistisch beginsel zijn bezielenden adem weder zal doen gaan over de akker van ons volksleven.

1) Hely State. p. 84.

BIJLAGE A.**Baker Mss. Vol. XXX, p. 292. 1)**

1) Zie boven blz. 44 47. De copie van deze bijlage dank ik aan de Zeergeleerden Heer Dr. J. H. Hessels te Cambridge.

Complaint was made unto me of Mr. Perkins of Christs Colledge, that in a common place made by him the 13th of Januarye, in the same Colledge, before the celebration of the Supper, he noted this as a corruption in our Church, that the Minister doth receive the bread & wine, not at the hands of another Minister, but doth take it himselfe. That to knele when we receive the Sacrament is superstitious & Antichristian; & that another corruption it is to turne our faces toward the East

JOHN COPCOT.

The sayd Mr. Perkins was called to his answeare the 19th of January before the Vicechancellour, Mr. D. Perne, Mr. D. Ben, Mr. D. Goad, Mr. D. Norgate, Mr. D. Betts, Mr. Barwell, en Mr. Nevill. Where denying to answeare sufficiently, unlesse he might knowe his Accusers, it was thought mete to examine some of that Colledge that heard him, upon their othes Whereupon were called Mr. Bradocke, Mr. Osborne. Mr. Banes, & Mr. Bainbridge, unto whome these Interrogatories were ministred:

1. Whiter Mr. Perkins in his common place made at ye tyme before mentioned did teach that it was a corruption in our Church, that the Minister did not receive at the hand of another minister, because that which is used in our church is without warrant of the word?

2. Whither he did name kneling when we receive the Sacrament, superstitious & Antichristian?

3. Whither he did note kneling toward ye East to be a corruption among us?
Mr. Osborne ad 1 mum Res. that he heard it not, for he was not at the beginning
Ad 2dum Resp. Affirmative

}Thomas Osborne

Ad 3um Resp. Affirmative

Mr. Bradocke. Ad 1mum Resp. Affirmative

}Thomas Bradocke

Ad 2mum Resp. Affirmative

Ad 3um. He dothe not well remember, whither he spake of kneling toward Ye East, or of setting the Comniunion Table that waye.

Mr. Banes, ad 1 mum Resp. He did speak of that, but doth not remember what attributes he gave unto it.

Ad 2dum Resp. Affirmative

Robert Baines.

Ad 3um Resp. Affirmative

Mr. Bainbridge, ad 1 mum Resp. Affirmative.

Ad 2dum. He thought our Saviour did sitt, & it was better to come neerer unto that which he did, then unto that which was used in tyme of Popery.

Ad 3um He noted that it might be better otherwise then to knele toward the East.
[From an original]

CUTHBERT BAINBRIGG.

p. 293 headed: Mr. Perkins his common place [so endorsed].

Whereas this doctrine of fayth & a good conscience is to be applied to the Congregation, it is by Gods providence so come to passet that I must applye it unto my selfe.

I am thought to be a Teacher of erroneus doctrine. I am injoynd to satisfye, & in truth I am most willing with all my hart to do yt.

Of ministring the Communion unto a Mans on selfe, this was my opinion, that in this place it was better to receive from another, because we are 13: Ministers, & by this meanes the minister not only receiveth ye Sacrement, but also receveth an approbation from his Brother, that he is a worthy Receaver.

It is sayd, that I sayd, this Action was unlawfull & a corruption of our Church. I sayd it not, & truly I protest before God, that if I had sayd it, the same tong which did say it, should unsay it, that God might have ye Glory, & shame & confusion might be unto me.

I sayd not that kneeling was Idolatrous Antichristian I do renounce it. My opinion was this, that of the 2: gesturs which are used, sitting & kneeling, sitting is more convenient, because Christ sat, the Pope he kneleth. Iuell cont: Harding. And in things indifferent, we must go as far as we can from Idolatry. This Mr. Calvin taught me in a Sermon upon ye 7: of Deut. Bucer Censur. Lit.

I am of this mind, that I think a man may use it with a good conscience, for I am far from condemning any. And I beseeche you, hog can we altogether cleare our selves; which sitting before, fall down of our knees, when the bread cometh, & having received it, rise up agayne,. & so do in like maner unto ye wine.

I hold loking into the East or Weast to be indifferent & to be used accordingly: but this I mervell at, whye the Crosse standeth still in the window. & why we turne our selves toward the end of the Chappell, at the end of ye first & second Lesson. We are commanded to flye every showe of Evill.

These things I have sayd to satisfye every man in this Congregation & to showe that I despise not Authoritie; which yf this will doe, God be prayesd, yf not, Gods will be done.

I confess most freely this thing. I (lid not seek the disquit of this Congregation: yet that I might have spoken theet at a better tyrne more convenient.

[This seems to be in Mr. Perkins own hand, the same,

I (i. e. Dr. J. H. Hessels) presume, that was deliver'd in the Chappel, & after to the Vicechancellor.

BIJLAGE 8. 1)

In Voetius, Exercitia, Pietatis lezen we:

prolegomena p. 15: «De monachorum origine et progressu hic non agirnus; videri possunt Daneus in 1 Timoth. 4: 7, Perkinsus 2) in Problemate, Antagonistae Bellarmini.»

p. 41: «Exploratio seu inquisitio in propriam conscientiam tractari potest ad Zephan. 2, vers. 1, 2; ad quem extat concio Perkins i».

p. 158 «Praeter Hookerum praxin resipiscentiae explicant Perkinsus etc».... «Non parum etiam hut conferent Perkinsus in ivteota ad Hab. 2 vers. 4 et in concione ad

Zeph. 2 vers. 1» Zie ook p. 286, 363.

p. 176: «Videatur ad hunc textum (se. 1 Tim. 6, Phil. 3) concio Perkinsi, cui titulus: De vero lucro.»

p. 183: «Perkinsus de resipiscentia».

p. 213: »Zelum in omnium virtutum exercitio, etc. De quo Perkinsus».

p. 288 handelt Voetius «de praxi conscientiae» en

p. 289 heet het: «De quibus ex professo agit tractatus de conscientia Perkinsi»

p. 378: »Si cui tamen peculiaris meditatio instituenda, ei indico Perkin si libellum de imaginationibus.

p. 382: «eximius tractatus Wilhelmi Perkinsi de regimine linguae».

1) Zie boven blz. 301. De copie van deze bijlage dank ik aan de Zeergeleerden Heer Dr. A. C. Duker te Haarlem.

2) Wij spatieeren.

p. 385: »Sed consulaat studiosi laudatos modo Perkinsu met Althusium.»

p. 453: «De tentatione Christi» cf Perkinsus.

p. 466: De diabolicis injectionibus», - hint est, quod expe rtissi mi practici Perkinsus, lib. 1. Casuum. cap. 13 et Joh. Downamus part. 1, lib. 3, cap. 11. in materia tentationum eas non praeterierint».

p. 469: vide exemplum Johan. Knoxi, relatum a Perinso in Euthanasia».

p. 473: «Perkinsus lib. et cap. cit. utitur phrasibus: menti incuti, in mentes produci, in mentes infundi: An immediate, an vero mediate per phantasiae turbationem hoc fieri velit, non satis explicat».

p. 507: an cruix sit electus, seu praedestinatus, an (idem habeat justificantem, etc. etc. De quibus Perkinsus, in variis opusculis».

p. 523: «Inter quos, quod ad praxin visi mihi excellere Perkinsus, Cowperus etc.»

«Qui aliis in operibus hanc materiam tractant aut attingunt, sunt Perkinsus lib. I Casuum»; etc. «Quibus annumera Perkinsi Granum Sinapi, aliosque tractatus».

p. 533: «Videri possunt quae de iis (sc. de desertionibus spiritualibus) compendiose Amesius libr. 2 Cas. Consc. Cowperus in dialogo edito cum tract. de Contemptu mortis et in Anatomia consc. cap. 11.... plenius, Perkinsus in variis tractatibus plenissime Johannes Downamus de Militia Christiana scripserunt».

p. 335: «et Perkinsus in tract. de Desertionibus spirit.».

p. 537 rangschikt Voetius «Perkinsus onder de expertissimi Medici Spirituales», met Downamus, Boltonus en Abrenettus.

Cf. Perkinsus in de Casibus conscient, c. 12, sect. 2.

p. 540: «Memorabilia exempla coelestis jubili et raptus amorosi, post sponsi reditum ac restitutam consolationem indicat.... Perkinsus, De Desertionibus; ut chartae paveamus."

p. 548 «quae verba etiam Armillae suae aureae subiecit Perkinsus».

«Scholastico-practica methodo et viva delineatione Perkinsus.

p. 552: «Sic de Chambierio Leicestrien si Perkinsus De desertionibus Spiritualibus, et de Francisco Spira. Idem cum aliis cit. in nostro Thersite, sect. 3, p. 292».

p. 557: «Sunt tamen inter Theologos, ut Musculus, Perkinsus, aliique qui melius de illo (sc. Francisco Spira) sentiunt Ego statuerem oppressum fuisse», etc.

p. 561: «De modo exstant recentiorum tractatus quam plurimi... Perkinsi lat., angl. belg.»

p. 562: «Aliqua notata habes a Perkinso, Sam. Wardo», etc.

p. 595: «et inde a Perkinso in tract. de Euthanasia».

p. 596: «De repellendis rationibus ad infidelitatem, diffidentiam, desperationem, ob multitudinem, magnitudinem et turpitudinem nostrorum peccatorum, ex professo agit

Perkinsus in Dialago conflictum inter Satanam et Christianum continente».

p. 611: 'Juniores compendio progressum superstitionis videbunt in Perkinsi problemate catholico».

p. 636: «(inter quos memini lectum et probatum mihi olim Perkinsum)».

In Voetius' Disputationes Selectae, 5 delen in 4°, komt Perkins' naam telkens voor; bijv.:

t. II, p. 503, in de disputatie, die handelt over de «praxis fidei» heet het: «Contraria rriseria infidelium tanta est, ut ea satis describi et deplorari nequeat»; en dan verwijst Voetius naar Perkin. cateches. et varia Opuscula».

p. 511: «Quod docent emortualia in martyrologiis et vitis sanctorum notata, et partem aliquam enotata a Perkinso in Euthanasia», etc.

t. II, p. 1110, handelt de disputatie over «probationes spirituum», en het luidt: «De conscientiae judicio et tranquillitate quae et qualia sint vide Perkinsum», etc.

t. III, p. 4, waar sprake is van de «theologia practica», en de «conciones», die daarop betrekking hebben; hier heet het: «Quani hic emicuerint scriptores Angli, jam inde a Perkinso (ex quo ceu foute perenni, etc.) infra tribus verbis indicabimus».

p. 7: «Eandem dedit Perkinsus tit. Problematis Catholici».

«.. quae postremae Perkinsii aliorumque tractatibus, ac disputationibus ex theologia practica decerptis praepositae sunt»-.

p. 10: imprimis jam inde a Perkinso practicum Anglorum Homero usque in hunc diem».

p. 23: «theologi practici et concionatores in nostra Bibliotheca designati e. gr. Perkinsus, Baynes, Boltonus, Dan Dyke, Joh. Downamus, Prestonus», etc.

p. 25: Perkinsi catechesis». 321

p. 36. Tot de «autores casuistici» rekt Voetius ook Perkinsus.

t. III, p. 68, waar sprake is van de „praecisitas», schrijft Voetius: De illa agunt scriptores concionum, quales Perk in su s», etc.

etc. etc. etc.

In de Auctie-Catalogus van Voetius' Bibliothek (verkocht '10 Sept o. s. 1677; zie Dr. A. C. Duker Gisbertus Voetius dl. III, blz. 29, aant. 4.) staan vermeld:

pars I, theol. in fol.,

N°. 147: De theologische werken van Willem Perkins,

idem, theol. in 8., N°. 161: Perkins, Tegen de Gierigheydt; Perkins, Verquickinge voor een benauwde consciëtie.

N°. '172, Perkinsus, De Praedestinationis modo el ordine et de Amplitudine gratige, divinae.

N°. 386, Perkinsus, Decisiones casuum Gonscientiae.

en in pars II, theol. in IP, No. 106: Perkinsus, Problema de Romanae [Wei ementito Gatholicismo.

theol. in 8°, N°. 154, Perkinsus, Casus conscientiae;

N°. 239, Perkins, Van de Staet eens Christens;

No. 477, Perkinsus, Varia opuscula theologica;

N°. 743, W. Perkins, Van de praedestinatie Godts;

N°. 903, W. Perkins, Cases of conscience.